GIRONA. CONSTRUIR LA CIUTAT (II)

De l'edat moderna als nostres dies

Ajuntament de Girona

Conferències a l'**Arxiu Municipal**

GIRONA. CONSTRUIR LA CIUTAT (II)

De l'edat moderna als nostres dies

Ajuntament de Girona

Edita: Ajuntament de Girona. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP)

© *dels textos:* Josep Clara, Rosa Fraguell, Anna Gironella, Francesc Miralpeix, Lluís Muntada, Ramon Ripoll.

© *de les fotografies:*

Pàg. 9: Projecte de construcció del mercat a plaça Independència, 1892. Autors: Martí Sureda, Esteve Muxach i Josep Prats. AMGi. Fons Ajuntament de Girona. Urbanisme i Obres.

Pàg. 33: Projecte de capella al convent de carmelites descalços de Sant Josep, 1735. Autor: Soriano. AMGi. Fons Ajuntament de Girona. Urbanisme i Obres.

Pàg. 55: Projecte de pont de fusta de les Palanques Vermelles, 1733. Autors: Joan Cusanas i Josep Roura, fusters. AMGi. Fons Ajuntament de Girona. Urbanisme i Obres.

Pàg. 91: Enderroc de la muralla del Mercadal, 1901-1908. Ajuntament de Girona. CRDI (Antonio J. García Asensio).

Pàg. 117: Vista enlairada de les cases del barri de Sant Narcís, 1960-1970. Ajuntament de Girona. CRDI (Josep Buil Mayral).

Pàg. 139: A de Cinema, poema objectual de Joan Brossa instal·lat a la plaça de Santa Susanna, i façana del Museu del Cinema, 2009. Ajuntament de Girona. Museu del Cinema.

© *foto de la portada:* Ajuntament de Girona. CRDI (Mariano Enrich). Gravats. Plànol de la ciutat de Girona durant els setges napoleònics de 1808 i 1809, fragment (1809).

Realització: Curbet Edicions
ISBN: 978-84-8496-200-7
Imprès a Catalunya
Dip. legal: GI. 1.139-2014

GIRONA.
CONSTRUIR LA CIUTAT (II)
De l'edat moderna als nostres dies

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ
Josep M. Nolla.....7

FONTS DOCUMENTALS PER A L'ESTUDI DE L'URBANISME A GIRONA DEL SEGLE XVI AL SEGLE XX
Anna Gironella.....9

LA GIRONA D'ÈPOCA MODERNA
Francesc Miralpeix.....33

FER, DESFER I REFER: LA CIUTAT DE GIRONA DEL SEGLE XVIII I PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XIX
Ramon Ripoll.....55

DE LA DESAMORTITZACIÓ A LA GUERRA CIVIL
Josep Clara.....91

SANT NARCÍS: DE LA UTOPIA A L'ASSIMILACIÓ URBANA
Rosa Maria Fraguell.....117

VINT-I-UNA PASSIONS MEDITADES SOBRE LA REPRESENTACIÓ DE LA GIRONA CONTEMPORÀNIA
Lluís Muntada.....139

INTRODUCCIÓ

A l'hora d'organitzar el curs *Girona. Construir la ciutat* es va decidir, assenyadament, de programar-lo i de desenvolupar-lo en dues tongades. Hi havia massa tema, massa novetats, massa matèria per poder-lo oferir dignament en una única presentació. Això comportava –n'érem conscients– deixar els assistents, els lectors a mig banquet. Calia esperar durant un any per recuperar el fil del discurs i veure com la ciutat entrava en èpoques diverses, dins del vaivé propi dels nous temps, on les muralles i les guerres sovintejades, l'entrada i construcció de nous convents, adquirien un paper determinant. Algunes d'aquestes circumstàncies van deixar marques profundes i de llarg abast que ha costat anar superant.

Teniu a les mans la versió escrita de les conferències d'aquesta segona part on vam proposar-nos continuar l'estructura del volum anterior amb alguna petita modificació que vam pensar que era raonable i, fins i tot, interessant. El capítol inicial, de caire metodològic, fa un útil repàs sobre els fons que conserva l'Arxiu Municipal que poden servir per fer recerca sobre la construcció de la ciutat. El segueixen tres altres apartats on es fa un repàs preferentment diacrònic de l'aspecte i l'evolució de Girona entre el segle XVI i la Guerra Civil. Cada autor ho ha enfocat des d'òptiques diferents, insistint en allò que li ha semblat més digne de consideració i on hem tingut l'ocasió de conèi-

xer valuoses novetats de tota mena producte de darreres recerques, algunes de les quals encara en ple procés de desenvolupament. I tal com vam fer anteriorment, hi ha un capítol monogràfic que en aquesta ocasió hem reservat a analitzar el barri de Sant Narcís, on de manera detallada s'explica amb eficàcia una proposta singular sorgida en plena postguerra que, si bé no assolí els propòsits inicials molt més ambiciosos, és un cas paradigmàtic, digne de consideració.

El curs sencer, i no només la segona part, havia de finalitzar amb una visita a la Girona actual, la que habitem els assistents i lectors i que hem vist canviar en el decurs d'uns anys, on les coses, també l'urbanisme, s'han modificat a velocitats impensables. La tria del ponent condicionaria indubtablement la direcció de la conferència. Hi havia, no cal dir-ho, diverses possibilitats i totes eren adequades si bé amb resultats ben diferents. Podíem inclinar-nos per un arquitecte o un urbanista que ens hauria donat una esplèndida visió de la ciutat des d'aquella perspectiva. Hauríem pogut proposar un historiador i el resultat hauria estat d'un gran interès però ben diferent. Vam triar un camí nou que ha servit per mostrar-nos una ciutat real però diversa, que suma al conjunt altres aspectes que, pensem, fan molt més ric el resultat final.

Josep Maria Nolla i Brufau
Catedràtic de la Universitat de Girona

Anna Gironella

FONTS DOCUMENTALS PER A L'ESTUDI DE L'URBANISME A GIRONA DEL SEGLE XVI AL SEGLE XX

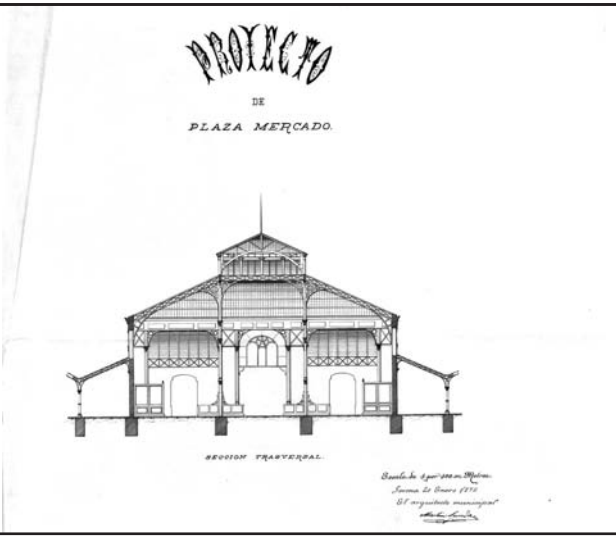

Des de l'època medieval les autoritats municipals gironines van anar rebent privilegis per part de la monarquia que van anar dibuixant, entre altres, les prerrogatives en l'àmbit urbanístic, per exemple el 1315 se'ls va concedir capacitat d'escollir obrers o sobreposats d'obres i el 1351 d'escollir mostassaf. Aquesta facultat es veia supeditada i sovint entrava en contradicció amb l'actuació del batlle reial, també al llarg de l'època moderna. L'interès comú, l'embelliment, la comoditat, la salubritat i la defensa de la ciutat són alguns dels motius que van dirigir l'acció de les autoritats municipals i supramunicipals a nivell urbanístic.

Els privilegis i les prerrogatives particulars de cada municipi en matèria urbanística, i també en les altres competències municipals, van ser substituïts, a partir del segle XIX, per constitucions i lleis derivades que van anar modulant l'organització i les funcions dels municipis. Pel que fa a l'urbanisme, els municipis assumien noves funcions, com per exemple les relatives a la construcció d'obres públiques o a la regulació del desenvolupament urbanístic del territori. Alhora aquestes noves competències i funcions van generar nous documents.

Fruit doncs d'aquestes funcions relatives a l'ordenació i gestió del territori sorgeix la documentació referida a *Urbanisme i obres* de l'Ajuntament de Girona, custodiada a l'Arxiu Municipal de Girona. Es tracta de més de 500 capses d'arxius i unes 245 carpetes de plànols.

Aquestes sèries documentals han estat generades en el context de l'activitat administrativa pròpia de l'Ajuntament de Girona en l'àmbit de l'ordenació del municipi,

tant pel que fa al territori –delimitació del terme municipal, planejament urbà, ús del sòl– com a la creació i ús d'infraestructures –ponts, passarel·les, equipaments públics– i serveis d'enllumenat, sanejament, subministrament d'aigua i tractament de residus. Aquestes sèries inclouen documentació textual i gràfica. La part més important de la documentació que integra aquestes sèries és textual: expedients administratius de tramitació de planejament urbanístic, de construcció dels serveis d'infraestructura de la ciutat, documentació sobre les muralles i fortificacions, sobretot referides al procés de creixement de la ciutat, expedients administratius per a la construcció, reforma, millora i manteniment dels equipaments municipals, correspondència, normativa, etc. La documentació gràfica està integrada en gran part per plànols, molts dels quals formen part dels projectes tècnics que s'hi troben. També contenen croquis, dibuixos i algunes fotografies, les quals han estat derivades i són gestionades pel Centre de Recerca i Difusió de la Imatge (CRDI) de l'Ajuntament de Girona.

La documentació de la secció d'*Urbanisme i obres* ha estat catalogada segons un únic quadre de classificació. En destaquem, per a l'estudi de l'evolució urbanística de la ciutat, les sèries referides a *Planejament i projectes*, *Gestió urbanística i obres*, *Edificació i ús del sòl*. Les adjuntem en el quadre següent.

Fons Ajuntament de Girona. Secció d'Urbanisme i obres:

PLANEJAMENT I PROJECTES

- Ordenances, reglaments, normatives i cartes de serveis municipals
- Plans generals d'ordenació urbanística
  - Normes complementàries i subsidiàries de planejament
  - Plans parcials d'ordenació
  - Plans especials
  - Catàlegs d'immobles, equipaments, espais i elements urbans
  - Estudis de detall
- Programes d'actuació urbanística
- Informes i al·legacions a plans i projectes supramunicipals

GESTIÓ URBANÍSTICA I OBRES

- Convenis de col·laboració
  - Projectes de delimitació de polígons o unitats d'actuació
  - Projectes de compensació
  - Projectes de reparcel·lació
  - Expropiació forçosa
  - Entitats urbanístiques col·laboradores
  - Cancel·lació de càrregues registrals

EDIFICACIÓ I ÚS DEL SÒL

- Obres d'infraestructura i serveis
- Construcció i manteniment d'equipaments municipals
  - Llicències i actuacions urbanístiques
  - Expedients sancionadors en matèria de disciplina urbanística

Aquesta documentació té relació amb altres sèries del mateix fons de l'Ajuntament, la més important de les quals és la de *Llicències d'actuacions urbanístiques*. Altres sèries o agrupacions documentals relacionades són la de *Comptes d'obres públiques*, datada entre 1423 i 1935 i que conté llibres i altra documentació de jornals i despeses de material invertits en la construcció de les obres públiques de la ciutat. I també les agrupacions *Inundacions,* entre 1843 i 1971, i en general la documentació de *Carreteres i camins*, *Ferrocarrils* i *Obres a comarques*. Evidentment, cal remetre'ns també als *Manuals d'acords del Consell de la ciutat* o *Llibres d'actes del Ple*, on es registren tots els acords presos per l'Ajuntament en qualsevol matèria.

Altra documentació imprescindible per a l'estudi de l'evolució urbanística de la ciutat conservada a l'Arxiu Municipal de Girona correspon als fons dels arquitectes Emili Blanch i Roig i Ricard Giralt i Casadesús, arquitecte municipal entre 1922 i 1940, o dels aparelladors municipals com Eulogi Bordas.

Aquesta documentació de tipus textual i cartogràfica es pot complementar amb la documentació en imatge del

CRDI. Destaquen els reportatges fotogràfics de construcció d'obres públiques, per exemple, de Narcís Sans.

A la resta d'arxius de la ciutat de Girona també hi ha sèries relacionades amb la matèria que ens ocupa. A l'Arxiu General de la Diputació de Girona (AGDG) es pot consultar la documentació relativa a policia urbana, obres públiques de construcció i manteniment de camins i carreteres, ferrocarrils, subministrament d'aigües, etc. des del segle XIX, a tots els pobles de la província. L'Arxiu Històric de Girona (AHG) conserva el fons de l'Administració perifèrica de l'Estat referit a les obres de construcció i manteniment de carreteres, el fons de la Comissió Provincial d'Urbanisme de l'Estat i posteriorment la de la Generalitat i en general qualsevol documentació referida a urbanisme i obres públiques d'àmbit supramunicipal. Igualment, custodia el fons del Patronato Provincial de la Vivienda i de l'Obra Sindical del Hogar, promotors de la construcció dels barris de Germans Sàbat i Sant Narcís.

També hem de referir-nos als fons documentals dipositats a l'arxiu del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, a la Demarcació de Girona, entre els quals destaquen els de Josep Claret, Ignasi Bosch i, especialment, el de Rafael Masó i Valentí. Ell, com a arquitecte i també com a regidor de l'Ajuntament, va dibuixar gran part de la ciutat noucentista de principi de segle XX.

Acabem de veure la varietat de tipologies documentals de l'àrea d'*Urbanisme i obres*. Tot seguit ens detindrem a comentar alguns documents o fons documentals concrets que exemplifiquen aquesta diversitat. És una tria subjectiva, evidentment, atès que les possibilitats d'investigació

d'aquestes agrupacions documentals és enorme i, de fet, juntament amb els *Llibres d'actes del Ple* i els *Padrons municipals d'habitants* són de les sèries més consultades pels usuaris de l'Arxiu Municipal de Girona.

1. L'estima de 1535

Més enllà de tota la documentació referida a urbanisme conservada a l'Arxiu Municipal de Girona, conservem un document magnífic per estudiar l'evolució urbanística de la ciutat des del final de l'època medieval fins als nostres dies: l'*Estima de cases, terres i altres propietats de la ciutat de Gerona, feta l'any 1535, en temps de Miquel Garbí, notari públic i secretari del Consell General de la ciutat, per raó de la contribució de los gastos del riu Ter*, de l'any 1535. Com altres documents d'aquest tipus, ofereix un retrat detallat de quins eren els carrers de la ciutat, com s'estructurava urbanísticament i qui hi vivia.

Aquest document, a més, ha estat estudiat i comparat amb altres fonts documentals i arqueològiques pel Grup de Recerques d'Història Urbana de Girona (HUG), un equip d'arqueòlegs i historiadors que en el seu dia va dirigir Josep Canal, integrat per Josep M. Nolla, Eduard Canal i Jordi Sagrera i dedicat a estudiar els aspectes urbanístics de la ciutat antiga i medieval. Els treballs d'aquests investigadors han estat publicats a la col·lecció "Història Urbana de Girona", editada per l'Ajuntament de Girona, i molts d'ells traslladats en plànols. L'estima de 1535, gràcies a la col·laboració de la Unitat Municipal d'Anàlisi Territorial

(UMAT), també es va poder plasmar sobre el plànol actual de la ciutat i també sobre la imatge aèria de Girona.

L'estima de 1535 és, pròpiament, un document fiscal. Es tracta d'una relació dels contribuents de la ciutat i d'allò que han de pagar –segons la seva riquesa– per tal que el govern de la ciutat pugui afrontar les despeses generades per les obres al riu Ter.

S'hi anoten, una per una, la majoria de finques de la ciutat, organitzades per carrers. No apareixen els edificis religiosos ni militars. De les finques de particulars, se n'esmenten els propietaris –tant els senyors útils com directes–, el valor de la finca i qui en rebia censos. A més, s'especifica si es tracta d'una casa, hort o pati.

Per tant, gràcies a aquestes dades l'estima ens permet conèixer el nom que rebien al segle XVI els carrers, places i altres indrets de la ciutat de Girona, A més, en ocasions també se'ns informa dels noms antics d'aquests llocs. L'estima és molt precisa en alguns aspectes, per exemple recull el nombre de portes i sortides que tenia cada casa, en canvi omet informacions que ara ens serien molt útils com la superfície, les dimensions exactes de cada parcel·la i les plantes o pisos de cada edifici.

Aquestes omissions són degudes a la funcionalitat de l'estima: la seva finalitat és recaptatòria, no urbanística. Per tant les informacions que conté no permeten fer una restitució planimètrica exacta: cal comparar-les amb altres dades que ens aporten la cartografia històrica i la trama actual de la ciutat –que ha conservat moltes edificacions antigues– per poder dibuixar un plànol aproximat de la Girona del segle XVI.

No obstant això, l'estima sí que ens serveix per analitzar com es repartia la propietat dins la ciutat: qui eren els principals propietaris, quin era el volum i el valor de les seves possessions i quins censos en cobraven. A més, el fet d'organitzar les finques per carrers, ens permet obtenir una descripció de l'estructura urbanística de la ciutat i conèixer també els seus murs, torres i portals, esglésies i cementiris, hostals, ponts i passeres, molins, hospitals, mercats, places i porxos. Finalment cal no oblidar que l'estima és també un recompte de població i que ens permet estudiar les activitats econòmiques que es desenvolupaven en els diferents barris i sectors de la ciutat.

2. Plet amb els carmelites descalços, 1618-1630

L'interès comú esgrimit pels jurats o govern de la ciutat topà sovint amb els interessos particulars, de persones i d'institucions, motiu pel qual es van generar nombrosos contenciosos per resoldre-ho. És el cas per exemple del plet entre el convent de Sant Josep de carmelites descalços de Girona i el Consell de la ciutat. La documentació d'aquest contenciós es conserva majoritàriament a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), atès que el plet es desenvolupà a la Batllia General de Catalunya. També se n'han conservat altres testimonis documentals a l'Arxiu Diocesà de Girona i entre els protocols notarials de l'Arxiu Històric de Girona, perquè la qüestió va afectar altres institucions de la ciutat. Finalment, els manuals d'acords del Consell de la ciutat i la correspondència dels jurats recullen totes

les actuacions i decisions preses pel govern de la ciutat en aquest afer.

Els carmelites descalços havien arribat a Girona l'any 1591 i es van instal·lar darrere del carrer Ciutadans, a l'actual plaça de Sant Josep, en aquells moments coneguda com a plaça dels Draps. Al principi del segle XVII els carmelites van començar a projectar l'engrandiment del seu convent i van demanar llicència als jurats per fer algunes reformes. L'any 1602, per exemple, aconseguiren que els jurats suprimissin un carreró que separava diverses de les seves propietats, al·legant que era un lloc insalubre i on se solien cometre actes poc honorables. De fet, feia ben poc que el bordell –o casa pública– de la ciutat, a instància dels frares carmelites i també dels mercedaris i dominics, havia estat traslladat atès que els causava moltes incomoditats.

El 10 de novembre del 1616 el prior i el convent dels carmelites descalços de Girona van sol·licitar als jurats de la ciutat llicència per construir una nova església. El seu projecte incloïa construir una placeta i uns graons per salvar el desnivell de la zona. El jurats aprovaren la llicència i els treballs començaren immediatament. L'any 1618 començaren les tensions: els frares, excedint els permisos concedits pel govern de la ciutat, van aprofitar les obres per tallar un tram del carrer de la Polleria de Sant Martí, avui carrer del Portal Nou. Tancant aquell carrer podrien accedir –sense sortir del convent– a una casa amb hort i una torre que tenien a la muralla i que havien comprat de feia poc, es tractava de la finca de l'antic bordell de la ciutat. El projecte dels carmelites significava apropiar-se

de part de la muralla: van tapiar un antic portal i van erigir una ermita dedicada a Santa Teresa a la torre.

Ràpidament els jesuïtes protestaren davant d'aquell fet i van emprendre una sèrie d'accions judicials davant la Batllia General de Catalunya, al·legant que el tall del carrer de la Polleria els dificultaria l'accés al seu convent atès que els carros no hi podrien passar. Els carmelites descalços, però, van respondre que el tall seria provisional, perquè la seva única intenció era construir una mina o passatge subterrani. L'octubre de 1618 els jurats i els adjunts del redreç de la ciutat van ordenar l'enderrocament de la mina adduint que no tenien autorització municipal. No obstant això, permetien als frares descalços mantenir el passatge si podien garantir la reconstrucció del carrer sobre «una volta grassa demunt dita mina, de pedra picada y ferma» per la qual els carros podrien circular sense perill.

El convent de Sant Josep continuà el seu creixement i anà comprant noves terres al seu voltant. Entre els anys 1627 i 1628 els frares van aconseguir el domini útil d'alguns camins i passatges de la muralla per part de la Batllia General de Catalunya i van tancar altres zones de pas per assegurar-se l'accés als horts que havien anat comprant en aquell sector, alguns tocant directament a la muralla.

L'any 1630 els jurats d'aquell any, Rafel Cerdà, Bernat March i de Jalpí, Miquel Galí i Jeroni Real van decidir limitar l'expansió dels carmelites descalços i recuperar alguns dels espais contigus a la muralla dels quals s'havien apropiat. El 2 de maig de 1630 revocaren les llicències que s'havien concedit als carmelites i ordenaren la demolició de la mina i l'ermita i la reobertura del portal de la muralla.

Aquesta decisió es va convertir en un contenciós entre la ciutat i la Batllia General de Catalunya, encarregada de supervisar tots els recintes defensius del Principat i les vies públiques. Un dels arguments més rellevants que s'esgrimí durant el plet fou la facultat dels jurats de la ciutat per regular les construccions que afectaven les muralles. Els jurats i els advocats de la ciutat, entre ells Joan Pere Fontanella, recorregueren a la defensa d'antics privilegis reials en aquesta matèria, en concret d'una ordinació del rei Martí I de l'any 1398 i d'un privilegi de Carles I de 1520.

3. La junta de reales obras, segle XVIII

Malgrat el contenciós que acabem d'esmentar, la construcció i el manteniment dels elements defensius de Girona, i la resta de ciutats de la Corona, eren prerrogativa de l'autoritat reial. Aquesta facultat es va corroborar amb la monarquia borbònica quan el 7 de juny de 1737 es va crear, per decret reial, la Junta de Reales Obras.

Aquest organisme formava part de l'administració borbònica establerta per Felip V a la ciutat de Girona i responia, per tant, a la seva voluntat de control i centralisme polític. Les funcions de la junta eren l'execució de les obres de construcció, reparació i reforma de les fortificacions, edificis militars per allotjar la guarnició, magatzems de queviures i de municions, així com la realització de les obres necessàries per reparar les construccions de defensa de la ciutat dels aiguats del Ter i de l'Onyar (preses i murs de contenció). La junta estava presidida pel governador

de Girona i l'integraven el comissari reial de guerra, l'enginyer militar i dos regidors de l'Ajuntament de Girona escollits pel rei a proposta del capità general de Catalunya. Segons el reglament de la institució, la junta s'havia de reunir tres cops per setmana a l'Ajuntament. El secretari i el comptador de la junta eren els mateixos de l'Ajuntament però havien de portar els llibres d'ambdues administracions per separat.

La junta no tenia ingressos propis ni finques ni altres propietats. Les despeses de les obres i les gratificacions dels seus membres es pagaven d'una quantitat anual que procedia de la recaptació de propis i arbitris de l'Ajuntament. Els pagaments es feien a través de la Taula de Canvi de la ciutat, prèvia justificació de la despesa per part de la junta i sense intervenció de l'Ajuntament. Mensualment el president retia comptes al rei, a través del capità general de Catalunya, i anualment a la Comptadoria General de Catalunya.

El responsable de la direcció i realització de les obres era l'enginyer militar, que s'ocupava de la contractació de personal, la compra de materials, l'elaboració dels projectes i la direcció de les obres, etc. d'acord amb un projecte general d'obres i de prioritats aprovat pel rei i per la junta. Formava part del Cos d'Enginyers Militars, creat per l'administració borbònica, i que responia a l'evolució dels coneixements arquitectònics, de l'estructura professional, de l'organització de les obres, dels sistemes de dibuix i de projecció de l'arquitectura, etc. de l'època.

La documentació del fons de la Junta de Reales Obras es conserva a l'Arxiu Municipal de Girona i està datada entre 1737 i 1766. En total són quatre capses d'arxiu. La

part més important del fons té relació amb la gestió administrativa de la junta. En destaquen el *Reglament* de la junta aprovat per Felip V a Aranjuez el 1737 i un suplement d'aquest reglament de l'any 1741, referit sobretot a qüestions de finançament de la junta i de les obres. Pel que fa a la documentació dels òrgans de govern hi trobem els *Quaderns d'actes* dels acords de la junta, de 1738 a 1766. A més d'informes i 2 registres copiadors de cartes, hi ha nombrosa documentació de comptabilitat: relacions i registres de despeses i d'ingressos, justificants de pagament, relacions de lliuraments i liquidacions. No hi ha projectes tècnics de construcció o reforma, només hi trobem el projecte de construcció d'un magatzem de pólvora. Ara bé, en els registres de comptabilitat hi podem trobar descripcions detallades de les obres de reforma, reconstrucció o reparació realitzades en les fortificacions de Figuerola o al castell de Montjuïc per als allotjaments de la tropa. També és interessant tot el que fa referència a les obres de reparació dels murs de contenció dels rius.

4. El pont de les Peixateries Velles o de les Palanques Vermelles

Hem comentat que entre la documentació d'*Urbanisme i obres* destaquen els projectes de construcció i millora d'infraestructura i equipaments, per exemple els ponts. Els diversos expedients referits al pont de les Peixateries Velles ens permeten resseguir els avatars de la seva construcció.

Aquest pont ha estat anomenat de formes diferents al llarg de la història. Pont de les Peixateries Velles perquè a la banda de Santa Clara hi havia les antigues peixateries o llotja del peix. Pont de les Palanques Vermelles perquè antigament era un pont petit o passera –palanca– de color vermell. Pont de Ferro o de l'Eiffel, des de la segona meitat del segle XIX, quan prengué el nom de la companyia francesa que el va construir. La documentació de l'Arxiu Municipal de Girona permet resseguir les diferents reconstruccions del pont, derruït repetidament per les crescudes de l'Onyar.

Les primeres notícies d'aquest pont reculen fins al privilegi reial de 13 de juliol de 1599, pel qual es va concedir al govern de la ciutat la facultat d'encunyar fins a 10.000 lliures en menuts o moneda petita per construir un pont que comuniqués la plaça de les Cols –l'actual Rambla– i el Mercadal. El pont s'aixecaria davant la casa de les mesures, l'indret que avui anomenem Punt de Trobada. En aquell moment es va construir una senzilla passera que les riuades continuades s'emportarien sovint. Aquest fet es repetiria de forma successiva fins a mitjan segle XIX. Per exemple, l'any 1733 es va signar el plec de condicions per tornar a construir la palanca i s'especificava, entre altres qüestions, que s'havia de pintar de color vermell; el projecte anava a càrrec de Joan Cusanes. L'any 1737 la palanca fou novament derruïda i el 1738 Josep Rovira rebia l'encàrrec de reconstruir el pont.

L'any 1817 Josep Illa va inspeccionar el pont: va dictaminar que no estava en condicions i que s'havia de tancar al pas i refer-lo. Al principi de l'any 1818 l'Ajuntament va acordar edificar-lo de nou, paral·lelament el governador

de la ciutat va encarregar l'obra al comandant d'enginyers. El 1828 una nova riuada va tornar a enderrocar quasi totalment la palanca i es van posar a la venda les restes de la passera. El febrer de 1829 ja tornava a estar obert al pas de manera provisional, atès que el governador va proposar fer una col·lecta per sufragar-ne la reedificació, aquesta vegada de ferro.

L'any 1836 Lluís Barnoya va proposar un pressupost de reparació, però l'obra fou adjudicada a Josep Viladevall. La nova palanca va resistir fins al 1858, quan es va haver de refer. No obstant la seva solidesa continuava essent qüestionada: el 1862 i el 1876 Bergué i Almeda van presentar dos projectes separats però quasi idèntics al de la casa Eiffel per construir un nou pont.

El 29 de desembre de 1876 el Butlletí Oficial de la Província de Girona publicava un anunci de l'alcalde constitucional, Mariano de Camps, pel qual es treia a pública subhasta «la construcció d'un pont de ferro en substitució del de fusta que anteriorment existia al lloc anomenat Palanques vermelles ». La subhasta tindria lloc «en aquestes cases consistorials a les 12 del migdia del dia 6 del proper mes de gener i la rematada s'adjudicarà a favor de qui presenti proposició menor de 26.175 pessetes (...)». Ignasi Serrallach i Mas, constructor barceloní; Diego Serra, apoderat de l'empresa La Maquinista Terrestre y Marítima de Barcelona, i la companyia Gustave Eiffel de París van presentar els seus projectes, tots tres bastant similars. Va guanyar el concurs el projecte de la companyia Eiffel, pressupostat en 19.750 pessetes. El 22 de febrer de 1877, davant del notari Josep Casadevall de Girona, l'Ajuntament va signar el con-

tracte amb el representant de la companyia francesa, A. F. Fragneau. Tot i que s'especificava que el pont hauria d'estar acabat el dia 31 de març d'aquell mateix any, no es va poder inaugurar fins a l'estiu: el 19 de juliol van efectuar-se les últimes proves de càrrega. Com que al final la construcció del pont va pujar a 22.500 pessetes i amb motiu del retard de les obres, justificat per «les terribles inundacions esdevingudes a França, que han impossibilitat el transport del material», la companyia Eiffel va regalar a l'Ajuntament de Girona els fanals que il·luminarien el pont.

El pont de les Peixateries Velles i també el de Sant Agustí, que es va construir l'any 1877, foren costejats amb els diners que la companyia Ferrocarriles de Barcelona, Tarragona y Francia va pagar a l'Ajuntament per a l'expropiació forçosa dels terrenys per on havia de passar la via del tren.

El 1906 es va refer el paviment del pont. El 1920 fou sotmès a un repàs general i a noves proves de resistència i el 1923 encara s'hi feren més obres. Al llarg del segle XX s'ha hagut de repintar de vermell i de substituir el paviment de fusta en diverses ocasions.

5. El Pla Eixample de 1897

L'estructura actual de la ciutat és deutora, en gran mesura, del Pla d'Eixample projectat per Eugeni Campllonch l'any 1897 i aprovat pel Ple de l'Ajuntament l'any 1909. Aquest pla de creixement va anar lligat a l'enderrocament de les muralles de la ciutat, el qual fou autoritzat el 1895

però no es va fer efectiu fins al 1901. De fet, l'enderroc de la muralla del Mercadal i els seus baluards va ser molt més lent i va durar fins a la Segona República: el 19 de desembre de 1931 Manuel Azaña, president del govern espanyol, i Francesc Macià, president de la Generalitat de Catalunya, visitaven Girona amb motiu del lliurament dels baluards a la ciutat per al seu enderrocament. La qüestió dels baluards va provocar fortes discrepàncies entre l'Ajuntament i el Ram de Guerra.

L'any 1895 l'Ajuntament va aprovar les bases per al concurs de la redacció del Pla d'Eixample de la ciutat, les quals foren autoritzades per reial ordre el 14 de febrer de 1896. L'únic que finalment va concursar fou l'arquitecte Eugeni Campllonch i Parés, de Vilafranca del Penedès, l'agost de 1897. El projecte que va presentar constava de quatre carpetes: dues amb la memòria, una amb els plànols i una altra amb els pressupostos.

Les bases del concurs explicitaven que s'havia de projectar, entre altres qüestions, una àrea de creixement per als futurs cent anys següents i la connexió de la ciutat de Girona amb els municipis veïns. No obstant això, el pla de Campllonch va quedar curt i no es va ni plantejar el problema que suposaven les vies del tren que travessaven la ciutat.

El projecte de Campllonch s'estructurava a partir de l'obertura de l'actual Gran Via, nascuda de l'enderrocament de la muralla del Mercadal. Aquesta via serviria per connectar l'antic recinte urbà emmurallat i les noves zones urbanitzables.

L'anomenat Eixample, doncs, estaria situat en els terrenys entre l'antic baluard de Figuerola i el de la Mercè,

al carrer del Carme, i estaria dividit en dos sectors que es connectarien a la plaça Marquès de Camps. En una banda hi hauria l'Eixample de la Mercè, que comprendria el sector entre la carretera Barcelona i el carrer de la Creu fins a la Rutlla, però no incloïa ni Vista Alegre ni el carrer del Carme. A l'altra banda hi hauria l'Eixample de Figuerola, emplaçat entre la ronda Ferran Puig i el riu Güell.

El pla de Campllonch, malgrat resoldre qüestions de salubritat i higiene i incloure infraestructures bàsiques com la xarxa de clavegueram i la xarxa d'abastament d'aigües potables, va resultar petit. Els carrers projectats eren estrets, no preveia cap plaça ni espai verd, a part de la Devesa –que ja existia– i molt pocs equipaments. Només plantejava la construcció d'un escorxador, un mercat d'abastaments sobre l'antic baluard del Governador i un mercat de bestiar.

Després de 12 anys de tràmits i algunes modificacions, l'any 1909 fou aprovat per reial decret de 3 de desembre. Mentrestant s'havien construït edificis en la zona planificada i l'arquitecte municipal, Martí Sureda i Vila, va haver de fer-hi alguns arranjaments. El 1910 Eugeni Campllonch encara no havia cobrat les 20.000 pessetes que se li devien com a guanyador del concurs. L'octubre del 1910 es van aprovar també les ordenances municipals per a l'Eixample.

Es va mantenir el traçat de carrers previst per Campllonch, tot i que es van afegir algunes vies a petició, per exemple, del tinent coronel d'enginyers de Girona, com foren els carrers Bacià i Ferran Agulló. La zona entre la Salle i la Creu va ser bastant modificada i s'obriren molts

carrers no previstos a causa del conveni entre l'Ajuntament i Josep Ensesa, amo de la farinera de la carretera Barcelona, que l'any 1923 es convertí en el principal propietari de la zona. Després d'un contenciós amb l'Ajuntament, el 1927 començaren les obres del clavegueram de la zona entre els carrers de Sant Antoni Maria Claret i Lorenzana i del Migdia a Joan Maragall i Juli Garreta: es començava a formar l'Eixample.

6. El mercat d'abastaments

Una de les principals funcions del govern d'un municipi és procurar l'abastament d'aliments bàsics als veïns per tal de garantir-ne la subsistència. És per aquest motiu que des de l'època medieval es van estructurar i regular els mercats a través de privilegis i altres ordinacions: calia assegurar la disponibilitat d'aliments, de qualitat suficient i a un preu just.

A partir del segle XIX diversos fenòmens van anar modificant la concepció dels mercats. La introducció de nous productes, la modificació de les dietes, la millora de les vies de comunicació, l'especialització dels mercats i també nous corrents urbanístics i higienistes van propiciar una modernització d'aquest tipus d'equipaments. Arreu de l'Estat es van començar a projectar mercats coberts i tancats, molts d'ells amb estructures que combinaven ferro i vidre. A Girona els projectes per construir un edifici per al mercat es van anar succeint des de final del segle XIX fins al 1940; la documentació d'aquests projectes no reeixits,

entre la qual destaquen els plànols i croquis, ha romàs també a l'Arxiu Municipal de Girona.

Des de l'època medieval el mercat de verdures i comestibles de Girona estava ubicat als entorns de la plaça de les Cols –l'actual Rambla. Un informe de l'any 1836, arran de la supressió i desamortització dels convents, constatava que no *«habiendo plazas bastante capaces en esta ciudad para los mercados, y debiéndose celebrar estos en días lluviosos en los pocos arcos que hay en aquellas [plazas]* [...]» i recomanava el reaprofitament del convent de Sant Francesc com a mercat: «Y en este caso quedaría siempre para el público el famoso aljibe de sus claustros tan capaz como magnífico [...]».

La proposta no prosperà i el Pla d'Eixample de Camplonch va preveure la construcció del mercat d'abastaments al solar de l'antic baluard del Governador, on avui hi ha la Cambra de Comerç. No obstant això, l'Ajuntament es vengué el solar i el projecte no es va materialitzar.

L'any 1892 Martí Sureda i Vila va projectar un mercat cobert a la plaça Independència. El projecte va néixer de la proposta de Rafael Masó i cinc regidors més. El mercat, concebut de forma semblant al de la Boqueria –amb estructura de ferro i grans finestrals–, estaria situat al mig de la plaça de la Independència i tindria espai per a carnisseries, peixateries, botigues de verdura i ultramarins. El projecte va topar amb els interessos dels petits botiguers i, a causa del cost econòmic, es va abandonar.

L'any 1929 la qüestió del mercat encara no estava resolta. Aquell any l'Ajuntament va encarregar a l'arquitecte Joaquim Maggioni –que havia projectat la Biblioteca Muni-

cipal– l'elaboració d'un projecte de mercat cobert. Aquesta vegada es cobriria el sector de l'Onyar, a l'actual plaça de Catalunya; el projecte, tot i les protestes a nivell polític i al carrer, es va engegar i es van començar a construir els fonaments de l'edifici. Això no obstant, el Ministeri de Governació va denegar el permís per cobrir el riu i les obres foren paralitzades. Per tot plegat va començar un plet que no es resolgué fins a l'any 1934. El projecte fou abandonat i a mitjan segle XX es reaprofitaren els fonaments per a la construcció de la plataforma de la plaça Catalunya.

L'any 1939 l'arquitecte municipal Ricard Giralt i Casadesús projectà un mercat al solar de l'antic convent de les Bernardes, enderrocat pocs anys abans, entre els carrers Santa Clara, Hortes i Obra. Però no fou fins acabada guerra que s'optà per construir el mercat a la plaça Calvet i Rubalcaba, sobre l'antic baluard de Sant Francesc. L'autor de l'avantprojecte fou Ricard Giralt i Casadesús, però com que va ser depurat per les autoritats franquistes, qui emprengué la construcció definitiva fou Juan Gordillo Nieto, el nou arquitecte municipal. El mercat fou aixecat per batallons de presos polítics.

Bibliografia

Canal, Josep; Canal, Eduard; Nolla, Josep M.; Sagrera, Jordi, *La ciutat de Girona l'any 1535*. Girona: Ajuntament de Girona, 1995.

Capdeferro, Josep, *Joan Pere Fontanella (1575-1649), un advocat de luxe per a la ciutat de Girona.* Tesi doctoral inèdita. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2010. Dirigida per Tomàs de Montagut.

Diversos autors, *Girona: rius, ponts, aiguats*. Girona: Ajuntament de Girona, 1982.

Fabre, Jaume, *Girona entre 4 rius: l'origen dels carrers i barris de la ciutat*. Girona: Ajuntament de Girona, 1986.

Gil, Rosa M., Mariné, Josep, *Imaginar una altra Girona. 1670-1979, projectes al calaix*. Girona: Ajuntament de Girona, 1999. Catàlegs d'exposicions. Museu d'Història de la Ciutat.

Guerrero, Joan Carles, "Els ponts i el ferro: les construccions d'Eiffel a Girona" a Presència 841 (3 d'abril de 1988), pàg. 36-43.

Puigbert, Joan, *La Girona de la Restauració. Girona, 1874-1923.* Girona: Diputació de Girona – Ajuntament de Girona, 1995.

Tarraubella, Xavier, "Legislació, competències i documentació municipal en matèria d'urbanisme en els segles XIX i XX", a Lligall. Revista Catalana d'Arxivística 11 (1997), pàg. 159 – 174.

Francesc Miralpeix

LA GIRONA D'ÈPOCA MODERNA

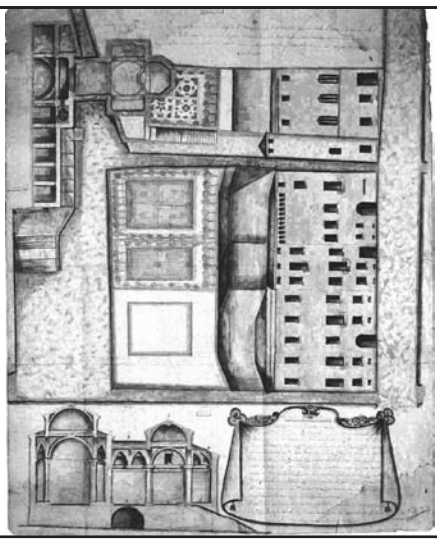

Tradicionalment, el període que convenim a anomenar com a època moderna s'emmarca en un arc cronològic que aniria des de la fi del segle XV i fins a la Guerra d'Independència o del Francès, a inicis del segle XIX. El títol més ajustat per a aquesta xerrada del cicle de conferències dedicat a la construcció de la ciutat, però, hauria de ser la Girona dels segles XVI i XVII, atès que el segle XVIII es tractarà de manera específica en una altra xerrada. No obstant això, em serà indispensable tractar alguns aspectes que s'endinsen en els anys inicials del set-cents, com ara la construcció de la façana exterior i l'escalinata de la catedral de Girona o la construcció del nou Hospital de Santa Caterina.

Tal com s'anuncia en el petit díptic del cicle, no sempre és possible englobar la totalitat dels canvis i transformacions que una ciutat ha acumulat al llarg de la seva història. La ciutat és un organisme viu que s'acomoda a les necessitats canviants dels qui l'habiten i dels qui la visiten; d'altra banda, una ciutat que no evoluciona acaba convertint-se en un aparador buit, en una capsa sense ànima. Girona, com s'ha pogut comprovar en les exposicions dels conferenciants que han passat per aquest cicle, és un exemple d'una ciutat canviant i mal·leable. Fixem-nos ara només en l'exemple de les muralles: quan calgueren per defensar la ciutat i els seus estadants, se'n construïren a tot el perímetre; quan calgué enderrocar-les per donar cabuda a les necessitats demogràfiques, s'enderrocaren.

Si prenem de punt de partida la coneguda il·lustració del senyor Jordi Sagrera del tall de 1535 –i fins i tot de l'aixecament de la primera meitat del segle XIV–, realitzat

a partir del document *Estima de cases, terres i altres propietats de la ciutat de Girona, feta en 1535, en temps de Miquel Garbí, notari públic i secretari del Consell General de la Ciutat, per raó de la contribució de los gastos del riu Ter* (AMG), i la comparem amb qualsevol de les abundants cartografies de Girona de la fi del segle XVII o dels primers anys del segle XVIII, podem arribar fàcilment a la conclusió que els canvis en l'estructura urbana de la ciutat foren mínims. No obstant això, una mirada atenta ens farà adonar que si bé la malla urbanística de la ciutat pràcticament no varià gens –exceptuant la construcció de les estructures defensives–, sí que canvià per a sempre més el seu *sky line*. I no només això: durant els segles XVI i XVII es definiren alguns dels espais urbans més emblemàtics de la ciutat que encara ara articulen els punts neuràlgics de la Girona del segle XXI.

No es pot parlar, d'altra banda, d'un urbanisme gironí d'època moderna, almenys en el sentit d'ordenació de l'espai i dels usos de la ciutat derivats d'una racionalització teòrica prèvia. Ben al contrari, i com fou habitual a la majoria de les ciutats d'arreu del territori peninsular, els canvis que afectaren les ciutats –i Girona no en fou pas una excepció– foren acumulatius, atzarosos i sense cap corpus normatiu de caràcter integral que en regulés el creixement –s'haurà d'esperar a mitjan segle XVIII, a mesura que els models estrangers de l'ideari il·lustrat vagin penetrant, per trobar els primers grans intents de planificació urbanística. Mentrestant, el desenvolupament i transformació dels barris, com deia, obeí a les circumstàncies històriques del dia a dia de les ciutats.

La ciutat conventual

A la fi del segle XVI, Girona tenia els següents recintes monàstics, acomodats dintre del perímetre de la ciutat emmurallada per Pere III el Cerimoniós, a mitjan segle XIV: Sant Francesc (franciscans), Santa Clara (clarisses), Sant Domènec (dominics), el Carme (carmelitans), la Mercè (mercedaris), Cadins (cistercenques), Sant Pere de Galligants (benedictins) i Sant Daniel (benedictines). A més, hi ha havia les canòniques de Santa Maria (catedral), Sant Feliu (col·legiata) i Sant Martí Sacosta (agustinians). Aquests emplaçaments monàstics s'acomodaren dins del perímetre de la ciutat emmurallada per Pere III el Cerimoniós, a mitjan segle XIV. Tal com ha estudiat àmpliament Anna Gironella, aquesta ciutat conventual, d'altra banda tan característica i definidora del període modern, es veié reforçada després de Trento amb l'arribada dels ordes reformats i d'alguns més de nous, que a poc a poc conqueriren i alteraren l'escàs espai de la densa trama urbanística medieval. Igualment, la proliferació de confraries i congregacions, en les quals s'emmotllava l'univers gremial, accentuà encara més la presència de la religió en la definició de l'arquitectura i de l'espai urbà.

Els caputxins –un orde sorgit d'una escissió de la regla franciscana que propugnava una militància més activa en el vot de pobresa– arribaren a Girona el 1581, gràcies –com també havia passat a Barcelona– a l'impuls municipal. Edificaren el seu primer convent a les Enderrocades, aprofitant un eremitori preexistent. El 1624, segons Roig i Jalpí, ja figuren instal·lats al pla, al camí ral que anava

cap a Barcelona (a tocar l'actual carrer de la Rutlla), en un convent *ex-novo* que dedicaren al Corpus Christi. A mitjan segle, la pesta i la desprotecció obligaren els frares a retornar a la muntanya. La Guerra de Successió, però, els obligà de nou a marxar-ne –en el seu lloc s'hi construí el fortí dels Caputxins– i a instal·lar-se definitivament a la casa dels Cartellà, a l'actual seu de l'Arxiu Municipal i del Museu d'Història de la Ciutat.

Com deia, al llarg del segle XVII arribaren nous ordes reformats a la ciutat. Els pares agustinians, des de l'any 1584 instal·lats a Pedret, edificaren el 1608 el seu nou convent a l'actual plaça de la Independència (o de Sant Agustí) –que reformarien a mitjan segle XVIII amb un ambiciós projecte. També hi desembarcaren els carmelites descalços –un orde reformat del Carme–, que el 1591 trobaren emplaçament al nou convent de Sant Josep, al cor de Girona, a l'antiga plaça dels Draps. Encara ara, la seva església elevada –a la qual s'accedia per una escalinata davantera, enderrocada al segle XIX– és un dels exemples més bells de l'arquitectura carmelitana més primigènia, que adopta amb gran elegància el llenguatge del classicisme arquitectònic cinccentista. Val la pena subratllar, d'altra banda, que és un dels conjunts arquitectònics que requereixen un estudi que pugui aportar-nos alguna clarícia sobre l'autoria del disseny.

Fora de la ciutat, el govern de la Universitat promogué el 1611 la instal·lació dels frares mínims de Sant Francesc de Paula, que erigiren un nou convent adossat al baluard de Sant Francesc, a l'actual edifici del Bolet. Roig i Jalpí identifica la zona com un espai de bordells, malgrat que el

plànol de les deus d'aigua conservat a l'Arxiu Capitular de Girona en situa alguns a tocar de Sant Domènec. Igualment, a principis del segle XVII els beneficiats de la catedral promogueren la instal·lació de les monges caputxines, a tocar de l'espai on ells mateixos farien construir la seva capella dedicada a Sant Lluc anys més tard. El darrer orde a instal·lar-se foren les beates dominiques, el 1699, amb un convent petit al carrer del Portal Nou.

Mereix a part mereix l'arribada dels jesuïtes. Gràcies a la promoció dels canonges Jaume i Miquel Agullana, la canònica agustiniana de Sant Martí Sacosta es convertí en col·legi de la Companyia. El 1767, després de l'expulsió de l'orde, es convertí en seminari conciliar. Tradicionalment, s'ha atribuït la construcció del portal de la façana de l'església i el característic encoixinat rústec al mestre de cases Llàtzer Cisterna, que també edificà la façana de l'església de Sant Feliu, la casa de la vila de Mataró o el claustre del convent del Carme d'Olot. Emperò, queda per resoldre si el disseny del conjunt també pot atribuir-se a aquest mestre de cases o si bé en fou només el constructor. El relleu esculpit del sant Martí tallant la capa, que presideix la portalada, és obra d'Onofre Fuster, un dels escultors més reputats d'aquell moment.

Capelles, confraries i congregacions

Si el periple dels caputxins és il·lustratiu del vaivé dels ordes nous en la recerca d'un espai adequat per instal·lar-se, no ho és menys la recerca que portaren a terme els congre-

gants dels Dolors. El 20 de juny de 1687, el bisbe Miquel Pontich concedí llicència al pare provincial dels servites per fundar la Venerable Congregació de Maria dels Dolors. Amb el permís del bisbe, l'any 1694 valoraren la possibilitat d'instal·lar-se a la nova església de l'Hospital de Santa Caterina, promoguda pel canonge Narcís Cassart uns anys abans. Cercaven un espai fix per celebrar el culte a la Corona Dolorosa de Maria, que des de feia pocs anys arrelava amb força al Principat. L'emplaçament, però, no fou definitiu, ja que el 1695 l'església hospitalària es convertí en magatzem de palla. La congregació es veié obligada a explorar alguns indrets de la ciutat: el 6 de juliol de 1725 ja disposaven d'un projecte i de 3.000 lliures per a portar-lo a terme. No obstant això, l'any següent encara persistien a trobar l'emplaçament més adequat a les seves necessitats. El 1726 estudiarien la idoneïtat d'instal·lar-se a la nova església dels beneficiats de la seu, a Sant Lluc, però tampoc l'espai els fou grat. I encara, el 21 de juny de 1726 resolgueren fer la capella a la Col·legiata de Sant Feliu, als terrenys que ocupaven la casa de l'obreria de l'església i la pabordia, havent descartat prèviament el convent dels carmelites per l'elevat preu que els suposava. Finalment, col·locaren la primera pedra de la seva seu definitiva el 8 de març de 1732, al costat de l'església dels mercedaris. Salvador Fèlix, un contractista, es feu càrrec de les obres. El 4 d'abril de 1743 es beneí la capella i el 30 de març de 1743 el noble Anton Çarriera y de Rocabertí llegà 100 lliures per construir-hi el cambril, que anà a compte d'Agustí Soriano.

Entre la fi del segle XVI i els darrers anys del segle XVII, la confraria del Roser, una de les més populars de

l'època, promogué la construcció d'una capella annexa a l'església del convent dels pares dominics. Tot i que es desconeix l'autor de la planta, l'espai és un bell exemple de capella autònoma, començada a construir a mitjan segle XVI i beneïda pel bisbe Onofre Reart el 1613. L'orde dòric auster que sosté l'entaulament que recorre i lliga tot l'espai, amb trompes a les cantonades del quadrilàter per elevar l'octògon del cimbori, és atribuïble a un arquitecte amb molt bon coneixement de l'ofici. El cimbori, més maldestre, és atribuïble al mestre de cases gironí Joan Lavall, a qui demanaren que construís les cobertes exteriors tal com s'estaven fent al nou Hospital de Santa Caterina. Al costat de la capella del Roser s'erigí una capella dedicada al beat Dalmau Moner, començada a edificar el 1721 amb un llenguatge de ressons *borrominians* i amb guixos ornamentals que evoquen la rocalla. Menció a part mereix la capella dels beneficiats de la seu, que també maldaren per tenir un espai propi de culte –en gran part empesos pels mateixos canonges, amb els quals pledejaren en més d'una ocasió per disputar-se un espai de reunió i culte dins de la catedral. L'any 1724, el bisbe Josep de Taverner i Dardena els donà el preceptiu permís per construir la seva capella pròpia en un terreny adjacent als actuals Banys Àrabs, llavors propietat de les monges caputxines. La subhasta fou concorreguda pels mestres de cases Agustí Soriano, autor de la traça, i Simó Ferrer, que la contractà associat amb el també mestre de cases Pere Garau. La senzillesa de l'interior –una nau central amb volta de canó amb llunetes, cor i dues capelles laterals amb tribunes– i l'austera façana esmussada en un dels angles, una fórmula molt enginyosa

per encaixar-la a l'eix descendent del carrer, conformen un dels edifici més singulars i bells de Girona.

Faria llarguíssim de ressenyar tots i cadascun dels treballs tocants a l'ofici de mestres de cases que s'endegaren entre 1720 i 1740, uns anys de forta represa econòmica després del parèntesi bèl·lic de la Guerra de Successió. L'impuls de les ordenances municipals de reparació d'edificis de 1720 posà ordre a l'urbanisme de la ciutat, amb un protagonisme especial dels mestres de cases Agustí i Francesc Soriano. Agustí Soriano intervingué en la reconstrucció del Pont Major (1732), en les importants reformes del convent dels carmelites descalços (1735), que comportava alterar els jardins de la casa Serralta i la Pujadas, o en les reformes del claustre del convent de Sant Francesc (1739). Per la seva banda, Francesc intervingué en el projecte de reforma del convent de Sant Domènec (1731). Igualment, els mestres de cases Antoni i Josep Cisterna, descendents d'una nissaga de mestres de cases i picapedrers actius a Girona des de la fi del segle XVI, foren protagonistes de moltes obres per a particulars, de la construcció de la quarta andana de la catedral dissenyada per Pere Costa i de la refortificació de les places fortes d'Hostalric i Roses (1724), en societat amb les seves intervencions més destacables.

Escales i façanes

Les fites més importants de la transformació de la ciutat de Girona durant l'època moderna es concentren bà-

sicament en quatre espais: Sant Feliu, la catedral, Sant Martí Sacosta i els estudis generals (actual edifici de les Àligues). A banda de l'erecció dels nous convents i de les reformes d'ampliació o reparació dels preexistents, més concentrades però als primers decennis del segle XVIII, les obres més ambicioses, si se'ns permet anomenar-les així, se centren en els accessos i les façanes dels grans temples gironins.

El primer gran espai que veié transformada la seva fesomia exterior fou el de la Col·legiata de Sant Feliu, la façana de ponent de la qual s'encarregà al mestre de cases Llàtzer Cisterna. És un exemple de façana retaule que incorpora plenament el llenguatge arquitectònic renaixentista, segons els preceptes del tractat de l'arquitecte italià Jacopo Barozzi da Vignola. L'any 1601, Cisterna féu una maqueta que serví de guia per a la contractació del primer cos de la façana, portat a terme quatre anys més tard pels mestres de cases Felip Regí i Joan Jausi, i del segon cos el 1610. La façana, alta i esvelta, encaixada entre els potents fonaments de les dues torres campanar, és un dels primers manifestos del llenguatge arquitectònic renaixentista –"a la romana"– en terres gironines.

Tres quarts de segle més tard, els canonges de Santa Maria s'inspiraren en la veïna Sant Feliu per impulsar el tancament de la gran nau gòtica de la catedral. El juliol de 1606 s'havien acabat els arcs ogivals del darrer tram de la volta gòtica, que quedarien lligats a la contrafaçana i es posà simbòlicament la primera pedra del frontis modern. No obstant això, les obres definitives no s'iniciarien fins al 1680, sota la iniciativa dels bisbes Francesc Pijoan

i Sever Tomàs Auter. El primer cos de la façana s'adjudicà el constructor Francesc Puig, responsable de bona part de les fortificacions gironines d'aquells anys. Guiant-se amb la traça de la façana dissenyada per l'escultor Miquel Llavina, Puig havia de fer els fonaments i pujar la carreuada de pedra de Montjuïc fins a l'alçada de la primera cornisa. Pocs mesos després, el disseny de façana retaule proposat per Miquel Llavina no acabà de convèncer el capítol. La disconformitat amb el projecte es traduí en un segon disseny, ara encarregat al tracista carmelità fra Josep de la Concepció. Els canonges optaren per una nova traça definida per dues grans pilastres perimetrals coronades per un imponent frontó: la traça de Miquel Llavina, clarament inspirada en la de la veïna Sant Feliu, es revestia d'un aire més classicitzant. L'any 1691 els canonges subhastaren el segon cos, que com a màxima dificultat comprenia la peanya de la Mare de Déu i l'inici de les capelles de la contrafaçana. En aquesta ocasió, el contractista fou Bartomeu Soriano, un mestre d'obres d'origen aragonès. Paral·lelament i per iniciativa del bisbe Miquel Pontich, es començà la construcció de la gran escalinata. S'adjudicà la contracta a Pere Cases, un important mestre d'obres de Vic. El 1698 es començà el tercer cos, que comprenia l'estàtua de la Fe i l'arrencada de la gran rosassa. Bartomeu Soriano, assistit pels seus fills Josep i Joan, continuaren la construcció per la part de fora, mentre Joan Alesma s'encarregà de la contrafaçana i de les finestres del trifori. Les obres avançaren a bon ritme fins al 1700. Aquell any es produí una profunda modificació al disseny de fra Josep de la Concepció: seguint el consell de Bartomeu Soriano, els

canonges acceptaren segar les pilastres i col·locar-hi unes balconades, adduint que d'aquesta manera el frontis guanyaria en decoració. Cap al 1708 es començà l'enderroc de la façana romànica, l'enllosat del tram de nau alliberat per l'enderroc i el muntatge de les portes de pi de melis de Tortosa. Passada la Guerra de Successió, el 1728 s'encarregà l'últim tram a l'escultor Pere Costa, que enterrà definitivament l'elegant disseny de fra Josep i proposà un acabat més decoratiu. Quan la paret segellà definitivament la nau gòtica, s'interrompé. Era l'any 1733 i quedava per fer les finestres i la balustrada. Ben aixoplugats, els canonges decidiren donar prioritat a l'acabament del campanar, seguint el model tradicional de planta quadrada amb acabament vuitavat. És obra d'Agustí Soriano i es construí entre 1752 i 1759.

Entre les obres de Sant Feliu i les de la catedral, un altre espai de la ciutat es transformà radicalment. Es tracta de les edificacions adjacents a l'església de Sant Martí Sacosta. El 1631, els Agullana uniren la "casa vella" amb la "casa nova o principada" a través d'un gran pont sostingut per un arc rebaixat, que donà coherència i magnificència al gran casal. L'obra fou realitzada per Felip Regí, mestre de cases que treballà amb Llàtzer Cisterna a Sant Martí Sacosta, i Joan i Guillem Serra, escultors dels escuts i gàrgoles. El conjunt, d'una unitat arquitectònica molt reeixida, salva el desnivell dels dos casals. Alhora, l'escalinata monumental enllaça el pla inferior del gran casal amb l'accés principal a l'església de Sant Martí. La bella graonada té un element molt interessant i gairebé ocult: al petit pinacle rematat amb una bola del costat dret –el que està a tocar

la fusteria Encesa– hi ha inscrit l'any 1680. Aquest detall no és menor: l'escenografia urbanística d'aquest sector és anterior a la de la catedral. De fet, l'ennobliment de l'espai no deuria passar per al bisbe Pontich i als canonges que l'any 1691 impulsaren l'acabament de l'escalinata de la catedral entre un espai i l'altre.

Finalment, no podem passar per alt la construcció dels estudis generals o universitat literària, que sigui dit de passada rivalitzarien amb els estudis promoguts pel col·legi de la Companyia. El 4 de desembre de 1561 es posà la primera pedra d'un edifici emparat pel Consell de la Ciutat i els canonges del Capítol. Les primeres obres, però, no arribaren fins al 1566, amb l'erecció de tres aules alineades a la muralla d'Alemanys. Gràcies als estudis de Joaquim Garriga sabem que el 1570 s'afrontà la construcció de la façana, que tancaria en forma de L l'espai que disposava de dos cossos de dues plantes. L'austera façana plana i pedregosa quedà definida per una porta principal d'accés en forma de portalada adovellada en arc de mig punt. Les obres tocants a la les feines de paleta anaren a càrrec dels mestres de cases Joan Petit, Francesc Fàbrega –picapedrer–, Montserrat Paler –ferrer– i Onofre Enric, que féu el treball d'esculpir l'escut amb les armes de la ciutat sostingut per dos àngels i coronat amb les armes del rei Felip II esculpides damunt l'àliga bicèfala i coronada de la casa d'Àustria. La inscripció de la façana és un recordatori de reafirmació de la doctrina tridentina, especialment gelosa de frenar el luteranisme.

Muralles i baluards

No són poques les descripcions de viatgers i militars, especialment des de mitjan segle XVIII, que descriuen la ciutat de Girona com una plaça forta, de difícil assalt i ben protegida per les muralles i baluards que la circumdaven. És una estampa llunyana, de fet, de la ciutat actual, que s'eixampla sense cap impediment més enllà de l'Onyar. A la fi del segle XVII, però, Girona vivia dins de l'urbanisme estret de les muralles, cada vegada més presents. En aquest sentit, i tal com ha estudiat David Iglésias, després de la Guerra dels Segadors s'edificaren els baluards de Santa Clara (1654), de Sant Francesc (1654) –a la plaça del Mercat– i de la Mercè (1654), en els espais alliberats del convent de Santa Clara i del Carme. A l'últim terç de segle s'edificaren la lluneta de Bournonville –a la Devesa–, i els baluards del Governador, de la Santa Creu i de Figuerola, seguint la línia que va des de la Cambra de Comerç a Correus. Fora del recinte murallat, també s'erigiren torres i forts, i la fortalesa de Montjuïc és la més destacable. Hi havia la torre de Sant Joan, de Sant Lluís i de Sant Narcís i de sant Daniel, erigides el 1653 per reforçar les defenses de les zones més desprotegides de la muntanya, i els forts del Conestable de Castella Iñigo Melchor Fernández de Velasco (a l'est, construït entre 1653 i 1675), el del capítol o dels Sants Quatre Màrtirs (1675) el de Sant Narcís o de la Ciutat i el dels Caputxins, també dels mateixos anys. Cal ressenyar també el fort de la Reina Anna (1653), el fort del Calvari (1675) i el dels Caputxins (1707).

Com acabaria passant a Barcelona després de 1714, la perspectiva de feina i encàrrecs a Girona entre 1670 i 1712 guià l'arribada de mestres de cases i contractistes d'arreu del país, els quals, sota les ordres dels enginyers i arquitectes militars, participaren en la majoria de les licitacions. Els arxius contenen notícies abundants de les societats formades pels mestres de cases, com la de Pere Garau, Llorens Santmartí, Joan Giberta i Pere Bets per fer la paret de la contramuralla del Mercadal, des del baluard de Sant Agustí fins al baluard del portal del Governador (1687); o la de Jaume Boxó, Jaume Bohira, Joan Alesma i Francesc Font per a la construcció del fortí del rec Monar (1688); o novament de Pere Garau, ara al servei de l'enginyer Carlos Quirioco –nebot de l'enginyer milanès Ambrosio Borsano–, per al fortí de la Santa Creu (1692) –Garau també refortificà el del Conestable (1692) i enllosà la torre de Sant Joan (1692). Un dels contractistes més destacats, però, fou Francesc Puig, un mestre d'obres originari de Sant Hipòlit de Voltregà amb llarga experiència en aquest tipus d'encàrrecs, que obtingué el privilegi de ser considerat empresari de les fortificacions reials a Girona. Puig és el responsable de les obres del fortí del Conestable (1675-1683).

Per fer-nos una idea de la intensitat constructiva del període, el capítol de la seu, que participava en el pagament de les obres de fortificació de Girona i de la frontera, assegurava haver-hi destinat 132.000 reals només el 1682, una quantitat gens menyspreable.

Un nou hospital

Mentre avançaven les obres de la catedral, els gironins assistiren a l'acabament de dues grans obres que amb el temps han assolit un protagonisme indiscutible en el teixit urbà i arquitectònic de la ciutat. La primera és la construcció de l'Hospital de Santa Caterina, avui remodelat i convertit en flamant seu de la delegació de la Generalitat de Catalunya a Girona. Iniciat el 1666 gràcies als doblers del bisbe Ninot, l'hospital es construí en diverses fases. Hi participaren mestres de cases i fusters locals, com Jaume Boxó, Josep Brossa o Narcís Presas, i el 1679 es consagrà l'església, per bé que no estava del tot acabada. La segona fase de l'hospital no s'inicià fins passada la Guerra de Successió. Entre 1735 i 1750 es completà l'estructura primigènia i s'encarà la construcció del pati principal de distribució, que incloïa un accés monumental en forma d'escalinata al primer pis. El projecte, del mestre d'obres d'Agustí Soriano –fill del Bartomeu Soriano, responsable de la façana de la catedral–, atorgà una monumentalitat funcional a l'edifici, completada a la fi del segle XVIII amb la construcció de la casa de convalescència. Aquesta edificació i la coetània capella de Sant Narcís, impulsades pel bisbe Tomàs de Lorenzana, constitueixen el punt i final de les grans transformacions de la Girona d'època moderna. La seva anàlisi, això no obstant, traspassa la cronologia proposada per aquesta xerrada.

Bibliografia

Albareda, Joaquim (1996), "Girona durant la Guerra de Successió", dins COSTA, Lluís *et alii*, *Història de Girona*, Girona, Ateneu d'Acció Cultural, p. 214-220.

Alberch, Ramon; Quer, Josep (2001), *La Girona del set-cents. Els límits d'una transformació (1700-1792)*, Girona, Ajuntament de Girona i Diputació de Girona (Quad).

AV (1992), *Atlas Girona Ciutat, XVII-XX*, Girona, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya Demarcació de Girona.

Blanch e Illa, J. (1853-1862), *Gerona historico-monumental,* Girona, G. Torres.

Boadas, Joan (1986), *Girona després de la guerra de Successió. Riquesa i estructura social al primer quart del segle XVIII*, Girona, Institut d'Estudis Gironins.

Busquets, Joan; Simon, Antoni (1993), *Girona al segle XVII*, Girona, Diputació de Girona-Ajuntament de Girona (Quaderns d'Història de Girona).

Busquets, Joan (1994), *La Catalunya del Barroc vista des de Girona: la crònica de Jeroni de Real (1626-1683),* Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat [etc.].

Calzada, José (1975), *Las claves de bóveda de la catedral de Gerona*, Gerona, Editorial escudo de oro.

Canal i Roquet, Josep; Canal i de Diego, Eduard; Nolla i Brufau, Josep Maria; Sagrera Aradilla, Jordi (1995), *La ciutat de Girona l'any 1535*, Història Urbana de Girona 2. [Girona], Ajuntament de Girona.

Castells, Narcís (1984), "Oficis i gremis a la Girona moderna", dins Alberch, Ramon, Gremis i oficis a Girona, Girona, Ajuntament de Girona, p. 71-105.

Díaz Capmany, C. (1998), Torres González, F., *Historia de las fortificaciones y alojamientos militares de Girona*, Zaragoza, Institución "Fernando el Católico" (CSIC).

Domènech, Gemma (2001), *Els oficis de la construcció a Girona, 1419-1833. Ofici i confraria, mestres de cases, picapedrers, fusters i escultors a Girona,* Girona, l'Ajuntament de Girona - Institut d'Estudis Gironins - Patronat Francesc Eiximenis.

Font, Lambert (1952), *Gerona. La catedral y el Museo Diocesano*, Gerona, Editorial Carlomagno.

Garriga, Joaquim; Bosch, Joan (1997), "L'arquitectura i les arts figuratives dels segles XVI-XVII", vol. II, *Història de la Cultura Catalana. Renaixement i Barroc. Segles XVI-XVII*, Barcelona, Edicions 62.

Gibert, Mireia (2004), *Sant Domènec de Girona. Aproximació a un convent de predicadors oblidat,* treball de recerca de doctorat sota la direcció del Dr. Joan Molina, Girona, Universitat de Girona, (inèdit).

Girbal i Nadal, E. C. (1866), *Guía-Cicerone de la inmortal Gerona*, Girona, Gerardo Cumané y Fabrellas.

Gironella, Anna (2005), *Girona, ciutat de convents i monestirs. Segles X-XIX,* Girona, Ajuntament de Girona.

Guia d'arquitectura de Girona (1980), Girona, Col·legi d'arquitectes de Catalunya, p. 31-32.

Guia d'arquitectura. Girona ciutat (1996), Girona, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

Iglésias, David, *La muralla de Girona. Dels orígens a l'enderrocament*, Girona, Institut d'Estudis Gironins-Ajuntament de Girona, 2003.

Juan, Isabel (2009), *L'antic Hospital Santa Caterina de Girona: projecte per a un conjunt monumental,* Màster en Gestió del

Patrimoni Cultural en l'Àmbit Local, Universitat de Girona, (inèdit).

Marquès, Jaume (1979), *Girona vella*, Girona, Ajuntament de Girona.

Marquès, Josep Maria (2000), *Per les esglésies*, Girona, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 2000 (Quaderns de la Revista de Girona 88. Guies 37).

Marquès, Josep Maria (2000), Ermites i santuaris de la diòcesi de Girona, Girona, Diputació de Girona.

Marquès, Josep Maria (2009), Inscripcions i sepultures de la catedral de Girona, Girona, Diputació de Girona.

Miralpeix, Francesc (2009), "L'acabament de la seu de Girona: projectes i fases de construcció de la façana barroca (1680-1733)", a *Locus Amoenus*, núm. 9 [2007-2008], p. 189-227.

Miralpeix, Francesc, Solà, Xavier, *L'art barroc a Girona*, Girona, Diputació de Girona, [Quaderns de la Revista de Girona. Guies] (en premsa).

Nolla, Josep Maria (2003), *La catedral de Girona, l'obra de la seu*, Sala Girona de la Fundació "La Caixa": del 19 de setembre al 30 de novembre de 2003, [catàleg], Girona, Fundació "La Caixa".

Palol, Pere de (1955), *Gerona Monumental*. *Los Monumentos cardinales de España*. *XVIII*, Madrid, Editorial Plus Ultra.

Pla Cargol, Joaquim (1946), *Gerona arqueológica y monumental*, Girona, Dalmau Pla Editores.

Pla Cargol, Joaquim (1947), *Gerona Histórica*, 3era ed., Gerona, Dalmau Carles.

Puigvert, Joaquim M. (2001), *Església, territori i sociabilitat als segles XVII-XIX*, Vic, Eumo Editorial.

Rahola, Carles (1929), "Els monuments religiosos", *La ciutat de Girona*, I, Barcelona, Barcino.

Rahola, Carles*Gerona y sus monumentos*, Gerona, Ayuntamiento de Gerona.

Roig i Jalpí, J. G. (1678), *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona y cosas memorables*, Girona.

Sureda, Marc (2004), "La catedral de Girona, matèria històrica: historiografia a l'entorn de la seu (s. XVII-XXI)", *AIEG*, vol. XLV, p. 69-109.

Villanueva, Jaime (1803-1852), *Viaje literario a las iglesias de España*, Madrid, Imprenta Real, vol. XII.

Ramon Ripoll

FER, DESFER I REFER: LA CIUTAT DE GIRONA DEL SEGLE XVIII I PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XIX

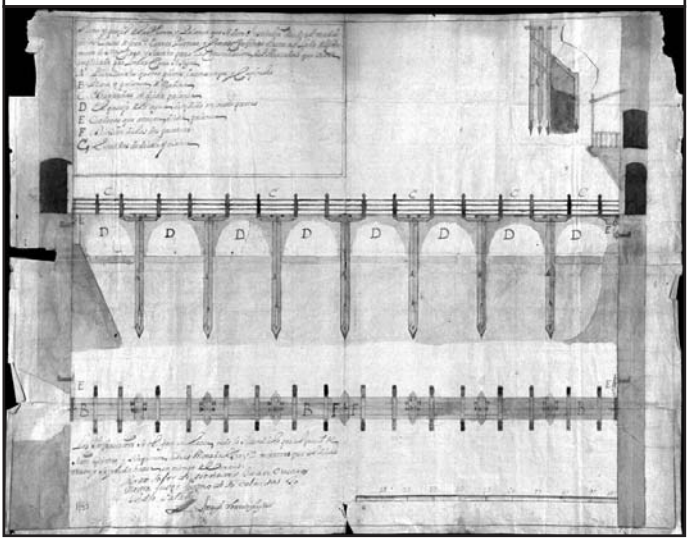

Els dos objectius que proposem són comentar l'evolució general de Girona al llarg de 150 anys (segle XVIII i primera meitat del segle XIX) i analitzar els exemples d'evolució urbana que més han influenciat la Girona d'avui.

El primer objectiu queda definit en el títol del treball: "Fer, desfer i refer". L'acció de "fer" resumeix l'evolució de bona part del segle XVIII en què la ciutat es construeix a un ritme moderat (de progrés relatiu). El "desfer" és el període que comença al final del segle XVIII i principi del segle XIX i es produeix per l'estancament econòmic i sobretot per la forta desconstrucció produïda per la guerra del Francès (de destrucció exagerada). I "refer" és quan es reprèn, fins a mitjan segle XIX, la reconstrucció de la ciutat (de retorn al progrés lent).

Per aconseguir el segon objectiu, haurem d'estar especialment atents per copsar, entre la grisor i el tradicionalisme de la Girona preindustrial, els exemples socials i urbanístics de vàlua. Al final comprovarem que, enmig d'aquesta Girona que no acaba de progressar a nivell social, industrial i cultural, trobem algunes aportacions que podem analitzar, no solament com a simples millores urbanes, sinó com el començament de l'apropiació col·lectiva de la ciutat per part dels gironins.

En aquest cas ens podem preguntar: fins a quin punt, després de dècades de control excessiu del poder monàrquic i militar, les transformacions del final d'aquest període que estudiem suposen l'inici del sorgiment d'un imaginari de ciutat de caire més social?, obé, fins a quin punt aquests exemples de millora comencen a ser uns espais al servei "de tots" els gironins?

Les dades que aquí exposem han estat obtingudes del Manual d'acords de l'Arxiu Municipal de Girona, la Comandància d'Enginyers de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, els fons notarials de l'Arxiu Històric de Girona i l'Arxiu Diocesà de Girona, entre d'altres. El mètode d'exposició serà barrejar conceptes generals amb el detall de dades concretes i procurant utilitzar conceptes fonamentals de la Girona urbana d'aquest període, com per exemple: ciutat de les persones, ciutat botiga, ciutat obrador, Girona fluvial, Girona hidràulica, ciutat i territori, la devesa com a espai fluvial i urbà, etc.

1. Evolució general de la ciutat

En aquesta primera part s'estudia els aspectes humans, culturals, laborals, territorials, legals i administratius més característics d'aquest període. Cinc realitats, o maneres d'entendre la ciutat, que permeten introduir-se en l'interior de la vida urbana de l'època i demostren la directa influència que exerceixen sobre l'arquitectura i la forma de la ciutat. Copsar els trets fonamentals de la intensa vida urbana preindustrial facilita entendre l'encant que desperta avui la Girona vella com el resultat d'aquesta manera orgànica i sedimentària de fer la ciutat històrica.

1.1 La vida dels gironins

La ciutat d'aquest període és de continuïtat general respecte a les èpoques anteriors. Un dels aspectes més significatius és l'augment important de la població. D'entrada hem de recordar que el nombre d'habitants es duplica en aquest segle i mig. Passa de 4.473 habitants (el 1719) a 9.357 habitants (el 1845). La particularitat ben especial, que ens pot ajudar a entendre la magnitud de la virulència dels setges de la guerra del Francès, és la disminució a la meitat dels habitants de la ciutat de Girona. Per tant, passa de 8.743 habitants (el 1809) a 4.600 habitants (el 1812).

Un altre aspecte d'interès és la distribució de la població dins la ciutat. Sabem que la zona més despoblada és la franja oest del Mercadal. Mentre que la zona més poblada són les cases que ressegueixen la carretera general (Madrid-França) de dins la ciutat en la qual viuen el 30% de les famílies (un total de 406 habitatges). Aquest fet queda palès en l'estudi social del 1765 (sobre una població de 6.802 habitants) que demostra que els carrers del Pont Major (67 h.), Ballesteries (67 h.), Pedret (54 h.), plaça de les Cols (50 h.), Argenteria (37 h.), Cúria Reial (33 h.), la Barca (27 h.), Esparters (26 h.), plaça de Sant Pere (23 h.), Albareda (22 h.)... són els més poblats. Un seguit de carrers i places que són els més dinàmics i comercials. En canvi, contràriament al que es pot pensar, als carrers més senyorials solament hi viuen el 3% de les famílies (un total de 43 habitatges) que són el carrer de la Força (14 h.), plaça del Vi (14 h.), plaça de l'Oli (7 h.), plaça de Sant Feliu (5 h.) o bé les escales de la Catedral (3 h.)[1]. Uns espais destinats més als

actes oficials i representatius, i per tant podem creure que són residencialment selectius. Cal dir que aquests edificis d'habitatges estan formats per cases en filera que donen al carrer al davant i al darrere trobem diferents possibilitats d'espais (carrer, pati, hort o és una mitgera).

Els inventaris notarials descriuen un bon nombre de cases que, segons la quantitat i tipus d'estances, poden qualificar-se de quatre tipus: les cases senzilles, les cases de menestrals, les cases de veïns i les cases senyorials o palaus. Les cases unifamiliars més senzilles estan formades només per la cuina amb una o dues habitacions complementàries. Es pot deduir que en aquest cas tots els membres de la família sovint dormen en una habitació i també sovint utilitzen la cuina com a dormitori. Les cases de menestrals són cases iguals o més grans que les anteriors en les quals s'afegeix una botiga o obrador. Per altra banda, les cases de veïns estan formades per diversos habitatges. En aquest cas els contractes de lloguer demostren que aquestes cases plurifamiliars s'organitzen ordenadament en un habitatge per planta o bé cada habitatge està format per diverses habitacions situades desordenadament dins l'edifici[2]. Finalment, trobem les cases senyorials i els palaus amb moltes estances. Per exemple, el Palau dels comtes de Solterra està format per 47 estances (rebedor, gabinet, estudi, sales, menjador, cuina, passadissos, habitacions, recambres, galeria, pastador, celler, rebost, rebostet, golfes, cavalleria, cotxeria...), entre les quals trobem 19 dormitoris.

Per fer-nos una idea més aproximada de la diferència de costums entre la població gironina de l'època es pot fer la comparació entre el mobiliari de la majoria de cases

populars i la minoria de cases senyorials. Les cases de famílies de treballadors i menestrals solen tenir pocs mobles i viuen en estances multifuncionals amb mobles molt genèrics de caire popular. Per exemple, una d'aquestes cases de menestrals té 14 mobles (3 bancs, 3 llits, 1 taula, etc.)[3]. Mentre que les famílies més adinerades viuen en cases formades per estances unifuncionals amb mobles d'estil i envoltats de decoracions de tota mena. Per exemple, el Palau de Solterra té 913 mobles (367 cadires, 31 taules, 19 llits, etc.)[4]. Malgrat aquesta diferència tan rellevant trobem alguns mobles repetits en totes les cases com són la cadira o banc, la taula, el llit i, sovint, el bressol o llit de nadons.

Per tant la relació és directa entre el nivell econòmic i el tipus de treball del cap de família respecte a la casa. La noblesa i els ciutadans més representatius de la ciutat (hisendats, notaris, metges, ciutadans honrats, mercaders...) viuen en les cases unifamiliars més grans. Els menestrals i les famílies gremials (mestres d'obres, fusters, ferrers, artesans, botiguers...) viuen en cases que tenen una botiga o obrador a la planta baixa o bé en cases de veïns de lloguer. Finalment, les famílies amb menys recursos (treballadors...) lloguen habitatges formats per espais residuals.

La gent, de manera semblant a èpoques anteriors, continua obtenint l'aigua de pous i cisternes particulars o l'ha d'anar a buscar a les fonts repartides per la ciutat. Per altra banda, la higiene urbana es converteix en un tema prioritari amb la proliferació general de clavegueres col·lectives. S'amplia la xarxa pública de conduccions subterrànies que es tapen amb lloses de pedra que alhora serveixen de voreres. Malgrat tot, molts habitatges continuen sense resoldre

l'evacuació de les aigües negres. En aquests casos tenen pous negres que s'han de buidar periòdicament. El transport a l'exterior de la ciutat d'aquestes aigües brutes està regulat a unes hores del dia. També està controlat el tipus i manera de tenir bestiar dins la ciutat, la quantitat de farratges que s'emmagatzemen dins les cases, els residus que generen els animals, la neteja de carrers, etc. Una altra millora d'aquest període és la il·luminació pública (des del 1799).

Les cases de Girona, malgrat que són fetes de pedra i morter de cals, necessiten un manteniment continu. Segons el Manual d'acords l'ajuntament emet informes constants de patologies dels edificis privats que fan perillar la seguretat pública. D'aquesta manera les parets de maçoneria, les voltes d'argamassa o maó i els sostres de bigues de fusta necessiten reformes periòdiques. També trobem permisos per realitzar obres de reconstrucció i ampliació. El control continu de l'ajuntament sobre aquestes obres és per evitar volades excessives dels balcons i l'apropiament indegut de l'espai públic. A la ciutat de Girona no trobem massa cases de nova construcció malgrat l'important augment de la població d'aquest període. Un fet que demostra que es reformen, es divideixen i s'amplien els edificis existents per augmentar el nombre d'habitatges per donar sostre a tota la població.

D'altra banda, els naixements, els casaments i les morts de la població d'aquesta època són realitats vitals que trobem ben detallades en el documents parroquials. La mortaldat infantil de nens/es menors de 5 anys (albats) continua causant estralls. Un cas ben il·lustratiu és el de Lluís Caballer i Narcisa Fuxach, que dels 16 fills que es

coneix que tenen, 9 moren durant els primers anys de vida (albats)[5]. També sabem de moltes famílies que posen el mateix nom als fills/es diverses vegades perquè el nom repetit correspon a un albat anterior. En aquests documents en poques ocasions s'especifica el motiu de la mort de la gent, qualsevol que sigui l'edat. Malgrat tot, les causes de mort més referenciades són: feridura, malaltia, malaltia corporal, accident, ofegament... Aquest últim cas és el de Lluís Caballer (fill de la família comentada anteriorment) i Joaquima Badia, que van morir ofegats junt amb els seus dos fills Narcís i Lluís per la riuada del riu Galligants del 19 de setembre de 1843, després de tenir la desgràcia de tenir dos fills albats prèviament[6].

Aquests exemples ajuden a entendre que la vida i la mort estan molt units en la cultura d'aquesta època. Una dualitat que està perfectament expressada en els testaments i la manera serena, assumida i transcendent (malgrat el formalisme notarial), sobretot quan el testamentari/ària es dirigeix al seu espòs/osa i fills/es expressant la seva última voluntat[7]. Malgrat la prohibició d'enterrar dins la ciutat (a finals del segle XVIII), les males condicions dels cementiris interns del costat de les esglésies i les peticions constants d'un nou cementiri (des del 1794), la construcció del nou cementiri de Vila-roja tardarà fer-se (el 1829).

1.2 La ciutat cultural i religiosa

Els costums culturals, festius i religiosos es barregen de manera important en tota aquesta època. Entre les ins-

titucions culturals destaquen l'escola pública (de 1728), la universitat dels jesuïtes (tancada el 1767 per la seva expulsió), el col·legi d'humanitats (de 1777), l'escola de dibuix (de 1790), la càtedra de nàutica (1807), etc. Entre les publicacions periòdiques de la ciutat cal recordar *La gazeta de Gerona* (de 1787) i *El correo de Gerona* (de 1795). També cal fer esment al Teatre de Comèdies (de 1769), que a més de fer representacions periòdiques es lloga per fer ball durant les fetes de Sant Narcís, etc.

D'aquesta manera les fetes i les manifestacions religioses que se celebren periòdicament impregnen, sens dubte, un fort sentit del pensament transcendent dins la ciutat. Per exemple, la ciutat de Girona celebra anualment l'acció de gràcies a Sant Narcís (el 24 de maig)[8], la festa de Sant Narcís (el 29 d'octubre amb actes religiosos, culturals i fires per les places i carrers de la ciutat)[9], la processó del Corpus (el mes de juny)[10], etc. Aquest pensament religiós festiu influeix directament en la construcció d'edificis espacialment emotius com són les esglésies del Dolors, del Carme, de Sant Narcís, etc. Aquesta última capella dedicada al patró de Girona (construïda entre el 1783 i el 1793) té interès especial per ser un edifici d'estil barroc neoclàssic que enllaça, amb algunes dècades de retard, amb l'arquitectura acadèmica i amb tipologies experimentades dins la cultura arquitectònica europea del barroc tardà. La hipòtesi de la seva autoria és, segons els estudis realitzats fins ara, de l'arquitecte acadèmic Ventura Rodríguez. Les característiques generals d'aquesta església són la discreció exterior i la forta personalitat expressiva interior. El dinamisme d'aquesta capella de Sant Narcís sorgeix de la relació entre

l'espai, la llum i el so. L'anomenada arquitectura obliqua es concreta en aquest cas en la concatenació de tres plantes el·líptiques proporcionades (diferents però que repeteixen algunes mesures dels eixos). La construcció la realitza el membre del gremi de fusters gironins i contractista Agustí Cabot.

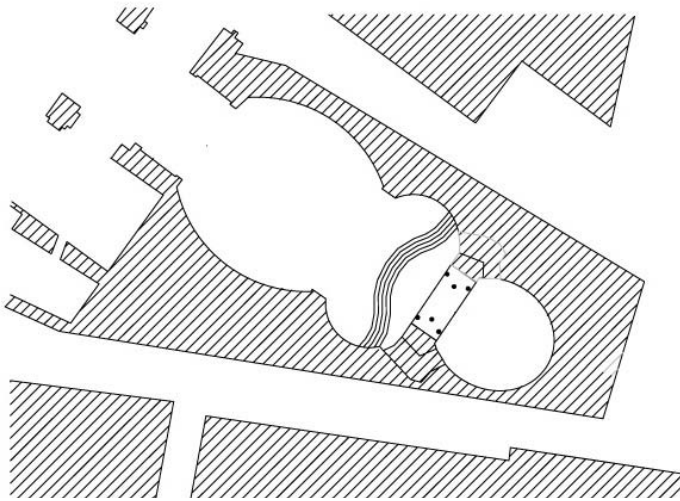

FIGURA 1: Capella de Sant Narcís, 1783 (dibuix Ramon Ripoll)

Un altre tema àmpliament debatut és la relació entre religió i cultura en aquesta època. És cert que molts inventaris de cases demostren una integració equitativa de motius culturals i religiosos segons queda demostrat pel tipus de quadres, imatges i títols de llibres presents a les cases. També podem comprovar que tant trobem inventaris que evidencien la presència preponderant de temàtiques religioses, com d'altres inventaris que tenen temàtiques ex-

clusivament culturals. Aquest últim cas és l'inventari que descriu la biblioteca d'Agustí Cabot (que hem esmentat anteriorment com a constructor de la capella de Sant Narcís) en què trobem 47 llibres, dels quals 30 són de filosofia i literatura, 15 d'arquitectura i 2 de religió[11].

Respecte als convents de la ciutat tenim evidències que perden importància i vitalitat des dels inicis del segle XIX fins a l'exclaustració (el 1835). Per exemple, en la guerra del Francès coneixem que són traslladats a França 143 monjos durant 4 anys, entre els quals 32 moriren en captiveri[12]. Novament els monjos són expulsats dels convents el 1822 i el 1823 (durant el Trienni Liberal). Definitivament l'exclaustració de l'agost de 1835 va obligar que els nou convents d'homes de dins la ciutat fossin desocupats. Entre aquests n'hi ha set (exclaustrats) que s'adapten a noves funcions públiques. Per exemple, els convents de dominics, mercedaris i mínims (o de Sant Francesc de Paula) s'utilitzen com a casernes i instal·lacions militars. Els convents de benedictins, carmelites calçats, carmelites descalços i caputxins s'utilitzen com a serveis de museu, administratius de l'Estat, Diputació i ensenyament, respectivament. El dos convents restants (exclaustrats i desamortitzats) són totalment enderrocats: Sant Francesc d'Assís (a partir de 1840) i Sant Agustí (a partir de la segona meitat del segle XIX). Però ja en temps recent s'enderroca també (el 1960) el convent de Sant Francesc de Paula.

Dels quatre convents de dones, les beates, bernardes, caputxines i de Santa Clara, solament en tenim un d'actiu en l'actualitat, que és el de les caputxines, situat a la pujada del Rei Martí. El primer convent de dones a desapa-

rèixer és el de Santa Clara (el 1868). El de les bernardes s'enderroca posteriorment i queda actualment l'església que fa la funció de parròquia del Mercadal (des del 1936). El convent de les beates, després de canviar diverses vegades de situació, s'enderroca també molt recentment per fer-hi un edifici d'habitatges i locals (el 1983). En aquest cas les comunitats dels convents enderrocats es traslladen a altres indrets de fora de la ciutat i fins i tot del municipi. Per tant la relació directa entre exclaustració, desamortització i reordenació urbana, no és tan directa i general a la ciutat de Girona. El que sí que és cert és que els convents formats pel de Sant Francesc d'Assís, Sant Agustí i Santa Clara són decisius en el procés d'ordenació del calaix de sastre urbà del barri desestructurat del Mercadal a partir de mitjan segle XIX.

1.3 La ciutat obrador i la ciutat botiga

Considerar la ciutat com la suma de petits obradors de producció i de petites botigues defineix la realitat laboral de la Girona d'aquesta època. El treball familiar, dels microcentres de producció i punts de venda, es realitza a les plantes baixes dels edificis, i són descrits en molts documents com les "botigues que treuen porta al carrer". La manca d'espai interior d'aquests obradors obliga a fer part de les feines al carrer. En aquest sentit el costum de molts artesans (fusters, ferrers...) de treballar indiferentment a dins i a fora de les cases es continua produint en aquest període, segons els informes de l'ajuntament. La col·locació

d'estaques plantades a les parets (per penjar els objectes), de tendals davant les portes (per protegir-se del sol i la pluja), de mobles al carrer (que facilita el treball manual)..., estan regulats per les ordenances urbanes. Unes normes que fan compatibles els interessos particulars amb els generals en els aspectes d'espai, soroll, fum, residus, etc.

Malgrat les limitacions (productives i econòmiques) que comporta aquest tradicionalisme laboral, a la societat gironina li costa canviar del model de ciutat obrador al model de ciutat fàbrica que ja moltes ciutats catalanes comencen a aplicar. Malgrat tot, coneixem casos de petites manufactures dedicades a la pell, el filat, el filferro... També trobem intents d'instal·lar manufactures del cànem, lli i cotó (el 1750) i de draps (el 1770). Les descripcions de l'època, que fan Zamora i Ponz, corroboren aquesta situació de baixa productivitat de la ciutat de Girona de final del segle XVIII.

Un exemple atípic és l'hospici o casa d'acollida d'expòsits. És interessant aquest cas perquè crea un taller de fabricació per als residents. Sabem que a les acaballes del segle XVIII hi treballen fins a 400 obrers[13]. Aquesta activitat d'elaborar teixits i sabates s'extingeix als inicis del segle XIX. Una idea sorprenent que demana un edifici rellevant. Aquesta bona relació entre funció lògica i arquitectura racional la trobem reflectida a l'hospici (actualment Casa de Cultura). Aquesta construcció (iniciada el 1776) es fa adossada a la Casa de Misericòrdia, d'acollida de noies desemparades, i que va ser començada 11 anys abans (el 1765). El resultat és l'ampliació d'un edifici ja existent que dóna lloc a un equipament social molt usual

en el segle XVIII (semblant a altres hospicis que es construeixen a Catalunya). D'aquesta manera, la Casa de Misericòrdia i l'hospici de Girona es caracteritza per tenir una tipologia que s'organitza al voltant de dos patis centrals, un per a cada funció, en què cada un d'ells té una relació de proporció entre les dimensions de la planta 1 a 1,5 (coincidint la dimensió petita d'un pati amb la dimensió gran de l'altre). Els dos edificis estan units per l'entrada i l'església, situats a l'eix central. Sabem que en la revisió del projecte, l'arquitecte acadèmic Ventura Rodríguez té especial cura de remarcar la regularització dels dos edificis i proposa evitar irregularitats a la façana del darrere, igualar les motllures dels ràfecs de coberta, mantenir les mateixes proporcions, etc.

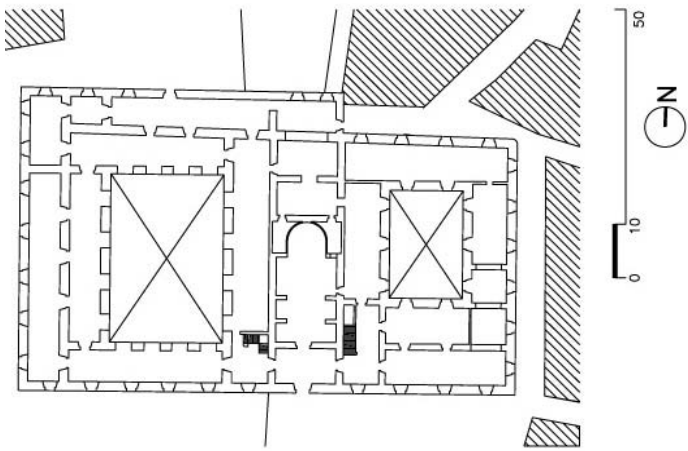

FIGURA 2: Casa de Misericòrdia i hospici, 1765 i 1776 (dibuix Ramon Ripoll)

Per altra banda, l'aprofitament dels salts d'aigua, per fer moure els molins, els trobem també presents en aquest període. Els molins més importants de què disposa Girona continuen sent el molí fariner de Dalt, el molí fariner de Baix i els molins Nous. Els dos primers estan situats al barri del Mercadal i l'últim al veïnat de la Manola a Pedret. Aquests molins estan complementats per un seguit d'estructures hidràuliques que permeten fer-los funcionar, com són les dues séquies (la Monar que agafa l'aigua a Montfullà i el canal dels molins nous que agafa l'aigua a Pedret). Les preses que capten l'aigua són diverses: Sant Gregori, Sant Llàtzer, Reial, Principal... També tenim coneixement d'altres molins del comú que es lloguen a particulars com són el molí paperer, el molí martinet o farga i el molins mall i tornall o ferreries.

Madoz afirma, a mitjan segle XIX, que fins als últims anys Girona no té cap indústria important. S'estranya d'aquest retard ja que la ciutat es troba situada al costat de la carretera general Madrid-França i envoltada de poblacions rellevants. Aquest autor no dóna excessiva importància als oficis i les arts mecàniques ja que, segons el seu punt de vista, són pròpies de les poblacions importants. D'aquesta manera Madoz comenta que aquest retard està compensat en part per l'aixecament en els últims cinc anys "...de quatre grans fàbriques, dos de paper continu, i dos de teixits de cotó amb telers mecànics moguts per la força motriu de l'aigua"[14]. Una característica que disminueix parcialment els desequilibris de Girona respecte a les altres ciutats més productives catalanes.

1.4 La ciutat territorial

En tot aquest període podem comprovar que Girona viu d'esquena al territori. Això queda demostrat per la poca cura que té la ciutat per organitzar la xarxa de vials territorials que el travessen com són la carretera general de Madrid-França, la carretera de Sant Feliu de Guíxols, la carretera de Vic i Manresa, etc. Per evitar les dificultats físiques i econòmiques d'utilitzar la carretera interior de la ciutat molts, viatgers i traginers, utilitzen la carretera exterior. Aquesta carretera enllaça el carrer de la Rutlla amb el carrer de Pedret, per fora de les muralles del barri del Mercadal, i travessa l'Onyar pel corresponent gual (situat a l'alçada de l'actual pont del tren). Un carril de circumval·lació preindustrial que uneix tota la xarxa de carreteres i camins secundaris que arriben des de totes les direccions del pla de Girona.

També ens adonem que Girona no fa gaires esforços per arreglar les comunicacions. Tenim coneixement, segons els manuals d'acords, que en 75 anys (entre 1760 i 1734) la ciutat de Girona fa 47 intervencions a la carretera general d'accés a la ciutat de les quals gairebé la meitat són reconeixements visuals i arranjaments de petits desperfectes (47%), una tercera part són arranjaments puntuals ja importants (30%), una sisena part són intervencions de recomposició més costosos (17%) i finalment la resta són de nova construcció (4%). Aquestes intervencions es fan en parts molt semblants entre l'accés sud de la ciutat, des del carrer de la Rutlla fins a Palau (26%), i l'accés nord, des del carrer de Pedret fins al Pont Major (32 %). La

resta corresponen a les intervencions d'arranjament de la carretera general al seu pas per dins la ciutat (62%). Sens dubte una de les causes del continu mal estat dels camins són les fortes pluges i aiguats.

Pel que fa als aiguats podem comptabilitzar, a partir dels estudis realitzats, fins a 90 desbordaments dels quatre rius individualment (que corresponen a 55 inundacions diferents). És fàcil imaginar els perjudicis socials, econòmics i humans que ocasionen les revingudes de fins a 2 metres d'alçada en els carrers més baixos de la ciutat. Una situació de gravíssim perill, ja que fins i tot (segons els manuals d'acords) sovint la gent forada les parets mitgeres per passar d'una casa a l'altra amb perill d'esfondrament de les cases. En aquestes situacions l'ajuntament pren mesures d'intervenció material i personals per remeiar aquestes desgràcies extremes[15]: Per exemple, obliga a tancar les portes de la ciutat que donen a l'Onyar, a retirar les baranes de les palanques vermelles, etc. El riu que es desborda més vegades és el riu Ter (37 vegades), després és el riu Onyar (33 vegades), seguidament el riu Galligants (13 vegades) i finalment el riu Güell (7 vegades). Els rius que més perjudicis causen directament a la ciutat són l'Onyar i el Galligants. Els problemes d'aquests dos rius continuen sent la conseqüència de les fortes pujades del nivell del cabal dels rius Güell i Ter que fan de presa i eviten la sortida de les seves aigües. Però el riu que necessita una intervenció urgent és el Ter a causa de la seva mobilitat (amb clara tendència a desplaçar-se cap a l'oest) que fa perillar cada vegada més les muralles de la ciutat i el baluard de Figuerola. Aquest problema del desplaçament del riu Ter,

i el sorgiment de dues lleres noves, es resol amb obres hidràuliques importants, com és la creació del nou canal de la Roureda (a partir de 1827), que tenen com a objectiu desplaçar el riu Ter cap a l'est. Aquest nou traçat del riu possibilitarà la urbanització de l'actual parc de la Devesa. Un projecte ambiciós que superarà així tant l'agressivitat dels rius com les mesures de protecció militar de l'entorn de la ciutat de Girona.

En aquest cas la normativa militar (que s'aplica a les ciutats militaritzades i fortaleses del país) prohibeix la construcció de qualsevol element important o edificació a menys de 1.500 vares o 1.200 m de distància de les muralles per tal de millorar la defensa de la ciutat. Una mesura que, per raons de guerra, s'aplica amb contundència en el segle XIX i que impossibilita el creixement de la ciutat fins al segle XX. Una normativa que solament admet les cases preexistents (els ravals de Pedret, la Rutlla i el Carme, i les masies) amb la condició que poden ser utilitzades o destruïdes en cas de conflicte bèl·lic. En relació amb les noves construccions, només s'admeten edificacions normalment de planta baixa, fetes amb materials fàcils d'enderrocar, i d'ús indispensable per a l'economia de la ciutat (barraques agrícoles, magatzems, rajoleries, etc.). Coneixem 329 permisos d'edificació que els gironins demanen a la comandància d'enginyers militar. Nomes 18 corresponen a la primera meitat del segle XIX i els 311 restants són de la segona meitat d'aquest segle. Els motius de petició són residencial (57%), magatzematge (18%), industrial (9%), agrícola (8%) i altres. La zona amb més permisos d'edificació demanats són el carrer del Carme (21%), la Rutlla

(14%) i Santa Eugènia (13%). La zona amb menys permisos d'obres és la Devesa (5%)[16]. Aquests permisos es demanen fins ben entrat el segle XX (29 permisos). Sorprèn la vigència en el temps d'aquesta càrrega militar sobre el territori ja que l'última petició, que coneixem, és de 1908[17].

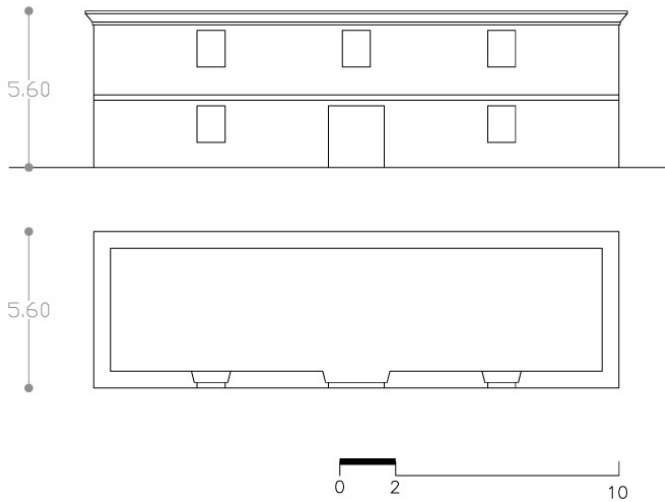

FIGURA 3: Petició per fer casa de Josep Cornet fora de la ciutat (actual carrer Migdia), 1851 (dibuix Ramon Ripoll)

1.5 La ciutat militar i administrativa

La ciutat de Girona, en tot aquest període, està especialment relacionada amb els periples de la monarquia borbònica. Aquest fet es visualitza en les visites dels reis a la ciutat[18]. Per exemple, és significatiu els preparatius que fa Girona per acollir el pas de Carles IV (el 22 de desembre

de 1802) camí de la fortalesa de Sant Ferran de Figueres. Un esdeveniment de primer ordre segons l'ajuntament. Es millora a corre-cuita la carretera d'accés a la ciutat, es condicionen els carrers, es treuen volades i balcons perillosos, es pinten les cases, s'engalanen els balcons, etc. Aquest exemple comporta, com les activitats de la relació ciutat-monarquia, despeses importants que paguen els ciutadans i endeuten l'ajuntament[19].

Però l'Estat tindrà en l'exèrcit el vincle de major relació amb Girona. Un vincle que supeditarà la ciutat a la funció de fortalesa per barrar el pas a les incursions de l'exèrcit francès. En aquest sentit Girona serà, per a la monarquia, una ciutat important per la seva bona situació en el corredor de comunicació entre Barcelona i França. Sabem bé que la ciutat de Girona es transforma com a màquina de guerra moderna quan es construeixen els set baluards de grans dimensions adossats a les muralles tradicionals (a la zona del pla) i es construeixen les fortaleses aïllades (a la zona de Montjuïc i a les muntanyes de les pedreres) en el segle XVII.

La funcionalitat de Girona com a fortalesa queda àmpliament justificada pels vuit atacs i setges que sofreix durant els 150 anys que estudiem i que són els següents: 1710 (41 dies de guerra), 1712 (377 dies), 1808 (2 dies), 1808 (32 dies), 1809 (222 dies),1821 (2 dies), 1827 (31 dies) i el 1843 (39 dies). En tres d'aquests atacs (1711, 1809 i 1843) la ciutat és conquerida, mentre que en la resta de conflictes bèl·lics la ciutat resisteix els envits dels atacants. Per tant Girona és 746 dies atacada i assetjada durant aquest període. Uns dies que tots (militars i ciutadans) comparteixen la

mateixa sort de la guerra i que, en alguns casos, amb unes pèrdues elevadíssimes humanes i econòmiques. En aquesta relació no es tenen en compte els períodes prebèl·lics en què els ciutadans són obligats a treballar directament en els preparatius de la defensa i indirectament pagant les despeses de les obres. En el cas de la Guerra Gran (1793-1795)[20], Girona va tenir la sort, després d'uns preparatius costossísims, de no entrar en conflicte.

Aquesta funció militar extraordinària es tradueix en un seguit de construccions militars tambéextraordinàries: pantalles, torres, baluards, camins de ronda, rampes, llunetes, portes, cossos de guàrdia, casernes interiors, fortaleses i torres exteriors, trinxeres, etc. Podem comptabilitzar fins a 44 propietats i edificis complementaris de l'exèrcit[21], sense enumerar les casernes principals. Una característica que demostra la importància de la presència militar a la ciutat. Unes estructures defensives que es mantenen fins als inicis del segle XX, i que estan gestionades per la rigidesa autoritària del governador, el corregidor, els enginyers i la resta de comandaments militars, amb la presència de la tropa allotjada en les casernes de dins la ciutat.

La guerra més dramàtica en què participa Girona és la del Francès. És precisament durant el segon setge quan tota la ciutat està sotmesa a una situació que va ultrapassar qualsevol límit explicable. Les conseqüències físiques d'aquest esforç de resistència irracional (del 5 de maig al 10 de desembre de 1809) ocasionen una destrucció general de cases, carrers i instal·lacions. S'han comptabilitzat 233 cases enderrocades sense comptar les destrosses puntuals i danys generals a la resta d'edificis públics i privats. Les

zones més destruïdes corresponen a l'exterior de la ciutat (67%). En aquest cas els carrers més afectats són Pont Major (46 cases) i Pedret (33 cases)[22]. També cal destacar el fort deteriorament que pateixen les cases de la banda est de l'Onyar (30%). En aquesta zona els punts més afectats són la plaça de Sant Pere (13 cases) i el carrer Angelet (8 cases)[23]. Finalment, la zona menys afectada és el Mercadal (3%)[24]. Els desperfectes de les instal·lacions públiques també van ser generalitzats. Cal recordar que els paviments de tots els carrers i places van ser desempedrats com una mesura preventiva realitzada durant els preparatius del setge[25]. A la fi la fam i la brutícia es va apoderar de la ciutat en els últims mesos del setge, amb un elevadíssim nombre de ferits, malalts i morts. De retruc s'agreuja la situació amb un quadre epidemiològic molt greu degut a la gran quantitat de sepultures exageradament superficials que es caven dins la ciutat segons les descripcions dels francesos després de l'ocupació.

La gran desfeta que ocasiona la guerra del Francès es va perllongar durant tota la primera meitat del segle XIX. Edificis enderrocats, economia precària, manca de recursos públics, etc. Unes circumstàncies que demostren la poca autonomia dels ajuntaments que en cap moment mostraren alternatives fermes per evitar situacions negatives extremes i capacitat de planificació de millores positives d'envergadura. La supeditació de les autoritats municipals al poder militar va ser constant en tot aquest període. Una característica que sorgeix amb l'abolició del sistema d'insaculació dels càrrecs municipals a partir del Decret de Nova Planta que va suposar la pèrdua d'inde-

pendència dels ajuntaments. L'alcalde major, els regidors, els alcaldes de barri... estan contínuament al servei de les autoritats monàrquiques i dels seus interessos. Per exemple, la funció de control sobre la població dels alcaldes de barri es concreta a conèixer el nombre dels individus, el lloc de residència i la feina que desenvolupen. També porten el còmput dels individus ociosos i vagabunds, així com de les dones mundanes i els forasters. Altres càrrecs de rellevància són els síndics personer i procurador (a partir de 1766), l'intendent, el comissari, els comissionats, el mostassaf, el tresorer dels propis, la junta de fortificació, etc.

Les normes municipals tenen importància per a la convivència i l'activitat interna de la ciutat. Cal fer esment a les ordenances generals, les ordenances d'obreria, etc. L'ajuntament gestiona també el dret de portes i duanes (fins al 1767), allotjament de tropes, rendes del tabac i la sal, paper timbrat, arbitri de moltura, etc. L'impost més important d'aquest període és el cadastre.

2 Exemples d'evolució urbana

Els cinc punts de vista diferents que hem estudiat ens defineixen cinc maneres d'analitzar l'evolució de la ciutat. Si els barregem novament tots ells, des de la ciutat del detall (de la problematicitat quotidiana) fins a la ciutat a l'engròs (de la problematicitat del gran territori) ens adonem de múltiples conceptes i exemples urbans genuïns de la Girona preindustrial. Unes idees i solucions que tenen encara vigència en la definició i comprensió de la Girona actual.

2.1 Nova imatge de les cases (unitat i diversitat)

La construcció de balcons, les reformes de les cases i les realineacions de carrers d'aquest període preindustrial tenen una gran repercussió en la imatge actual de la Girona vella. Si analitzem les obres dutes a terme en 75 anys (entre 1760 i 1835), la meitat corresponen a reformes generals de cases (58% d'un total de 548 permisos d'obres). Però el que sorprèn és que dues terceres parts de les obres totals es demanen per fer balcons (66% d'un total de 548 permisos d'obres). Una data que demostra la moda de posar balcons nous puntualment a les façanes velles o bé es posen balcons directament a les façanes que es reformen en general (sempre dins l'estil neoclàssic).

Aquest canvi d'imatge de les cases és potenciat quan l'ajuntament obliga a rectificar carrers (un fet que es generalitza sobretot a partir de mitjan segle XIX). Malgrat tot, bona part d'aquest període (entre 1760 i 1834), l'activitat més referenciada continua sent estrènyer els carrers (26 exemples) i tancar carrers (14 exemples). Davant d'aquestes intervencions de negació de l'espai públic, hi trobem, tot i així, l'inici de les realineacions i eixamplaments de carrers (10 exemples). La construcció de balcons i l'inici de les realineacions de carrers són un nou paradigma de lluïment de la ciutat. Uns canvis que comporten, malauradament, la desaparició parcial de moltes de les façanes gòtiques i la mutilació de molts traçats dels carrers medievals.

2.2 Carrer Nou (obertura al pla)

La construcció de l'actual carrer Nou (nomenat carrer del Progrés o d'Isabel II) aporta un segon canvi important, concretament en la relació de la ciutat amb el pla de Girona. Per primera vegada el pla deixa de ser un espai de perills i passa a ser un espai de possibilitats. Sabem que l'ajuntament inicia la construcció del carrer Nou (el 1842) dos anys després de la venda de l'antic convent de Sant Francesc d'Assís (el 1840). Aquest primer esbudellament de l'antiga trama del Mercadal comporta una nova organització alternativa a la de nord-sud de l'antiga ciutat (que ressegueix l'Onyar amb les seves quatre portes als extrems) i es proposa obrir Girona cap a l'oest (amb la nova porta d'Álvarez).

El carrer Nou comporta el canvi del traçat de la nova carretera (Madrid-França) que s'inicia poc després (el 1848). La nova carretera té com a objectiu unir, amb tiralínies, les cases de l'Avellaneda (a uns quants kilòmetres de la ciutat) amb l'esplanada de davant de la porta d'Álvarez (actual plaça de Marqués de Camps). Un fet que millora el recorregut laberíntic de la carretera general al seu pas per dins la ciutat. La nova carretera de Barcelona influirà en l'orientació del traçat del ferrocarril i marcarà l'orientació i els límits de l'eixample de principis del segle XX.

2.3 Pont de Pedra (la ciutat funcional)

L'èxit d'aquests nous accessos (carretera Barcelona i carrer Nou) col·lapsen en poc temps el nus circulatori

més important del centre de la ciutat de la zona de l'antic pont de Sant Francesc. L'estretor d'aquest pont medieval (2,6 m), els forts pendents (a banda i banda) i les dificultats dels accessos al pont (la torre i la porta de la muralla situades a la part est) acaben complicant moltíssim la circulació del centre de la ciutat. Una circumstància que fa que l'ajuntament demani substituir l'antic pont per un de nou. Destaquen, del nou pont d'Isabel II (construït entre el 1850 i el 1856 per l'enginyer Víctor Martí), les dimensions (10 metres d'amplada i 67 metres de llarg) i el racionalisme expressat en llenguatge neoclàssic. Una construcció moderna que planteja greus dificultats d'encaix amb la vella muralla de l'Onyar. Les picabaralles entre l'exèrcit i l'ajuntament són llargues. Al final s'acaba el pont amb la promesa que es reconstruirà la torre i l'antiga porta de les muralles. Un propòsit que ja no es complirà, sinó tot el contrari. Aprofitant la conjuntura política, l'ajuntament acabarà cedint a la pressió dels veïns i donarà permís per a l'enderrocament de la muralla de l'Onyar (el 1868). La justificació és "...per a donar llum i ventilació a les cases"[26]. És remarcable la participació dels veïns en el procés de construcció del pont de Pedra, que demanen fer una passera per dins l'Onyar mentre durin les obres (el 1852) i traslladar les pedres de l'antic pont de Sant Francesc acumulades a les voltes dels Esparters (el 1852 i 1857). Finalment els veïns enderroquen, amb les seves pròpies mans, les muralles de l'Onyar del costat del pont (el 1868)[27].

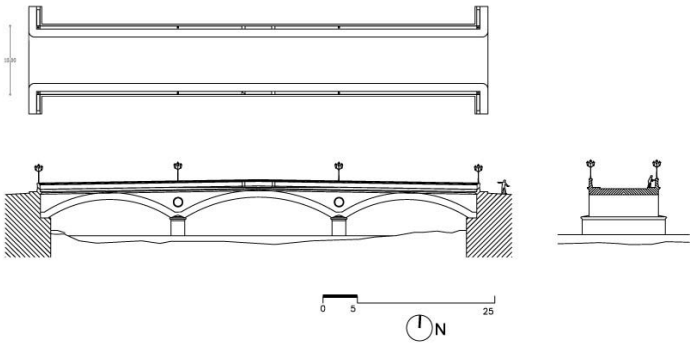

FIGURA 4: Pont de Pedra, 1850 (dibuix Ramon Ripoll)

Entre aquestes millores encadenades entre si (efecte dòmino) podem esmentar la restitució (el 1864) de la porta de França situada a l'altra banda de la ciutat. Una porta que es reconstrueix després de ser enderrocada per les inundacions del 18 i el 19 de setembre de 1843 i novament deteriorada per l'aiguat del 8 d'octubre de 1861. El més interessant és ressaltar que la nova porta de França es colloca a un nivell més elevat que l'anterior (possiblement 1,6 m, i per tant, semblant al nivell del paviment central de la plaça de Sant Pere actual) amb la protesta dels veïns que veuen augmentar el perill d'inundacions de les seves cases. La intenció dels militars és millorar la imatge de la capital de la província i de la ciutat més important del regne propera a França[28].

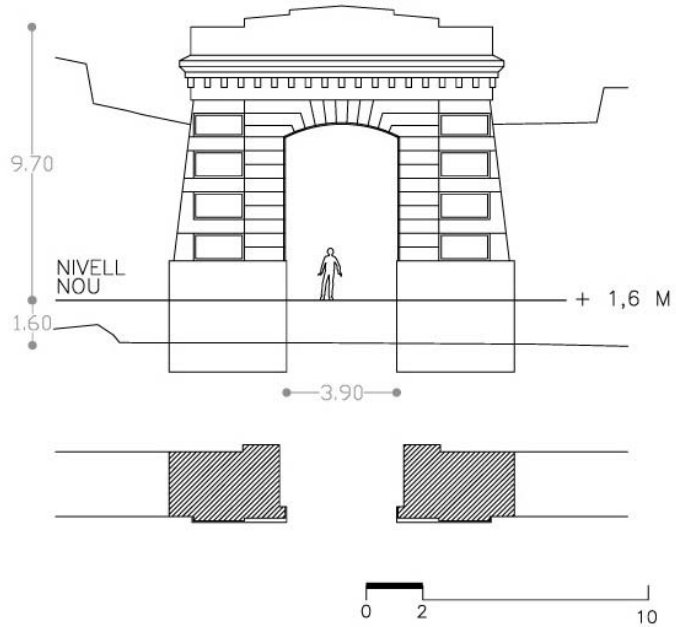

FIGURA 5: Porta de França, 1864 (dibuix Ramon Ripoll)

2.4 Plaça de la Independència (l'àgora del poble)

Un altre exemple a ressaltar és la creació d'una plaça destinada a les necessitats del poble. La plaça de la Independència es justifica per la necessitat de millorar l'espai del mercat. Els primers esbossos de la plaça (de 1855)[29] proposen un espai porticat de planta rectangular (de relació de les dimensions de la planta 1 a 1,5), situat a la plaça, horts i edifici de l'antic convent de Sant Agustí. Sabem que l'ajuntament aprova el projecte en aquell mateix any

(el 31 de març de 1855). És molt interessant el missatge de l'informe de l'arquitecte municipal Martí Sureda que justifica la creació d'una nova plaça "...pel progrés de la ciutat, per l'adelantament de la industria i pel be dels pobles "[30].

Els plànols (del 1855) defineixen les alineacions de la plaça porxada en un clar estil neoclàssic, mentre que el plec de condicions (del 1859) defineix la resta de detalls constructius[31]. Les sol·licituds que fa l'ajuntament a les autoritats militars per tal d'apropiar-se la caserna de Sant Agustí[32] són contínues (1887[33], 1889[34] i 1892[35]). Finalment, la caserna acaba passant a mans de l'ajuntament i permet l'ampliació de la plaça (de relació de les dimensions de la planta 1:2). La novetat d'aquesta obra és l'establiment d'una nova proposta urbanística que posa un espai noble i harmònic de la ciutat al servei directe de tot el poble. Una idea que s'anirà construint amb els anys, des de la primera pedra[36], fins a l'acabament definitiu en els inicis del segle XXI (amb el nou paviment i l'ús lúdic recents).

5 La Devesa actual (el territori com a ciutat)

Cal recordar que la gran inestabilitat del riu Ter d'aquest període és deguda a la repetida venda d'arbres com la que té lloc en la Guerra Gran (es tallen 8.600 pollancres a 4 rals per arbre). També influeix la substitució d'una part de l'arbrat de la Devesa per la funció agrícola (hortes i camps de conreu). Aquesta desprotecció fluvial provoca l'obertura de dos braços nous del riu (al mig del que serà la Devesa actual), un fet que impossibilita cada vegada més les fun-

cions tradicionals com la militar (d'instrucció de la tropa), ramadera (pastura del bestiar del comú), lúdica (zona de passeig per als ciutadans), etc. Els intents per consolidar al llera del riu Ter les trobem documentades durant tota la segona meitat del segle XVIII. Però no és fins ben entrat el segle XIX (el 1827) quan s'inicien les obres de desplaçament definitiu del riu Ter cap a l'est. Aquestes obres consisteixen a fer un nou llit per al riu o canal de la Roureda (d'1,6 m de profunditat, 80 m d'amplada i de 885 m de llarg), un seguit de dics de contenció i el cobriment amb terra dels dos braços nous del Ter que amenacen la ciutat. Aquestes obres de consolidació s'engloben dins una intervenció més general que va des de Salt fins a Sant Ponç[37].

La proposta de la nova Devesa que fa l'arquitecte municipal Martí Sureda (el 1869) és sorprenent per les dimensions, objectius i resultats. Substitueix la reduïda zona de passejos al voltant de la lluneta de Bornonville, i el seguit d'arbredes desordenades i camps de conreu, per una proposta ambiciosa de futur que ocupa tot l'espai guanyat pel desplaçament del riu Ter. La seva idea és fer una gran plantació d'arbres que té una doble funció: estabilitzar definitivament el riu i crear un ampli parc urbà. Combina el concepte d'espai territorial (zona fluvial) amb el d'espai urbà (parc lúdic). Les grans dimensions del parc, la proposta de formes acadèmiques i les funcions diversificades (jardins, caseta del guarda, fonts, glorietes, pedestals, cascades artificials, camp de mart, passejos, arbredes, protecció fluvial...) suposen una bona aportació d'aquesta època. Una claredat i modernitat de plantejaments que contrasta amb l'ambigüitat de la Devesa d'aquests últims anys.

Cloenda

És evident que l'anàlisi dels exemples significatius d'aquest període ens apropen a les dificultats de Girona per passar de l'antic règim a la modernitat. Hem pogut comprovar que aquesta evolució és lenta. Malgrat tot, al final d'aquest període comencem a veure actuacions que demostren l'esmorteïment d'un tipus de ciutat al servei d'uns pocs i el sorgiment d'un altre tipus de ciutat més oberta. Uns primers inicis que aniran madurant i s'acabaran convertint, superant els reticents interessos minoritaris històrics, en el gran motor de les transformacions profundes de la Girona més recent.

FIGURA 6: Exemples d'actuacions a Girona, segle XVIII i primera meitat del segle XIX (dibuix Ramon Ripoll)

1- Carretera general de dins la ciutat
2- Capella de Sant Narcís
3- Casa de Misericòrdia
4- Hospici
5- Braços nous del Ter
6- Límit de la normativa militar de 1.500 vares
7- Convent de Sant Francesc d'Assís
8- Carrer Nou
9- Carretera de Barcelona
10- Pont de Pedra
11- Porta de França
12- Convent de Sant Agustí
13- Plaça de la Independència
14- Canal de la Roureda
15- Ocupació de la nova proposta de Devesa

0
200
1000
N
RIU TER
RIU GOELL
SEQUIA MONAR
RIU GOELL
RIU TER
RIU GUDRIA
RIU GUDRIA
6
6
6
6
14
15
5
11
1
9
8
7

Bibliografia

Alberch, Ramon; QUER, Josep: *La Girona del set-cents. Els límits d'una transformació (1700-1792)*, Ajuntament de Girona, Girona, 2001

Clara, Josep: *Introducció a la història de Girona*. Columna, Girona, 1993

De Puig, Lluís Maria: *Girona, guerra i absolutisme. Resistència al francès i defensa de l'antic regim (1793-1833*). Ajuntament de Girona, Girona, 2007

Iglèsies, David: *La muralla de Girona. Dels orígens a l'enderrocament.* Institut d'Estudis Gironins. Girona, 2003

Gironella, Anna: *Girona, convents i monestirs, segles X-XIX*. Ajuntament de Girona, Girona, 2005

Madoz, Pascual: *Diccionario geográfico, estadístico, histórico de España y sus posesiones de ultramar.* Principat de Catalunya, vol. I, Curial, Barcelona, 1985

Ripoll, Ramon: *L'arquitecte, l'arquitectura i la ciutat: Girona 1760-1834*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2005

Ripoll, Ramon: *Girona ciutat de pas. La carretera de dins la ciutat a finals del segle XVIII i principis del segle XIX*. Annals de l'IEG, vol. XLII, (pàg. 423-434), Girona, 2001

Ripoll, Ramon: *Creixement i servitud militar fora de les muralles de Girona: 1810-1909.* Annals de l'IEG, vol. LI, (pàg. 403-424), Girona, 2010

Ripoll, Ramon: *El puente de Isabel II de Girona (1850-1858): Relación entre gestión constructiva y gestión urbana en la obra pública de mediados del s. XIX.* Actas del Sexto Congreso Nacional de Historia de la Construcción (pàg. 1157-1165), València, 2009

Ripoll, Ramon: *La volta als Sitges en 43 capítols. Andreu Oller*

"el primer ciutadà". Revista de Girona n. 253 (pàg.86-89). Girona, 2009
VA: *Història de Girona*. Ateneu d'Acció Cultural, Girona (ADAC), 2006
VA: *Atles. Girona ciutat*. XVII-XX, Coac, Girona, 1992
VA: *Girona i la guerra del Francès* (1808-1814). Ajuntament de Girona, Girona, 2008

Notes

1 El geòmetra Mateu Puig no fa referència als carrers Rutlla, Carme, etc. (AMGi: Manual d'acords 1765, pàg. 304)
2 AHG, Girona 7, llibre 506, foli 343
3 AHG: Girona 3, llibre 768, foli 511
4 AHG: Girona 3, llibre 804, foli 230
5 Arxiu Diocesà: naixements catedral B-11b, defuncions catedral 05, casaments catedral M4)
6 Arxiu Diocesà: naixements Sant Nicolau, B5, casaments catedral M4, defuncions Sant Nicolau 0
7 AHG: Girona 1. Llibre de testaments 1803-1837, pàg. 592
8 AMGi: Manual d'acords de l'Ajuntament de Girona, pàg.175
9 AMGi: Manual d'acords, 1798, pàg. 78
10 La processó passa per: Força, plaça de l'Oli, Ballesteries, plaça del Vi, plaça de les Cols, Argenteria, Quatre Cantons, Ballesteries, Calderers, la Barca, plaça Sant Feliu, pujada de la Catedral...
11 AHG, Girona 6, 1793, llibre 900, foli 195
12 "Notes de les coses més notables que es troben en l'arxiu…" redactat per l'arxiver de l'AMGi a finals del s. XIX
13 VA; *Història de Girona*. *op. cit.* pàg. 267
14 MADOZ, Pascual, *op. cit.* pàg. 569
15 AMGi: Manual d'acords, 1802, pàg. 25-32

16 ACA: Fons de la Comandància d'Enginyers. Sèrie zones polèmiques, caixes: 62-73
17 ACA: Comandància d'Enginyers. Sèrie zones polèmiques, caixa 68
18 Altres visites són: 1719: infant Carles de Borbó, 1743: infant Felip, etc.
19 AMGi: Manual d'acords, 1802, pàg. 149-158
20 AMGi: Manual d'acords, 1777, pàg. 231. 1796, pàg. 63. 1797 pàg. 3 i 29
21 ACA: Fons Comandància d'Enginyers. IV Asuntos, caixa 481
22 AMGi: Manual d'acords, 1810
23 AMGi: Manual d'acords, 1810
24 AMGi: Manual d'acords, 1810
25 AMGi: Manual d'acords, 1810, pàg. 59-63
26 ACA: Comandància d'Enginyers. IV Asuntos, caixa 545
27 ACA: Comandància d'Enginyers. IV Asuntos, caixa 533
28 ACA: Comandància d'Enginyers. IV Asuntos, caixa 481
29 ATALAS *op. cit.* pàg. 268
30 AMGi: Reg. 10.914, top. 3127
31 AMGi: Reg. 10.914, top. 3127
32 ACA: Fons Comandància d'Enginyers. IV Asuntos, caixa 595
33 ACA: Fons Comandància d'Enginyers. IV Asuntos, caixa 466
34 ACA: Fons Comandància d'Enginyers. IV Asuntos, caixa 481
35 ACA: Fons Comandància d'Enginyers. IV Asuntos, caixa 466
36 AMGi: Reg. 10.914, top. 3127
37 AMGi: Manual d'acords, 1929, pàg.139

Josep Clara

DE LA DESAMORTITZACIÓ A LA GUERRA CIVIL

En un espai reduït de temps i de pàgines, haver de parlar d'un període de cent anys de la vida d'una ciutat, entre el segle XIX i el XX, obliga a fer un exercici de síntesi. Em limitaré a assenyalar unes quantes idees fonamentals. Qui vulgui ampliar el tema i precisar-ne detalls concrets pot consultar la bibliografia sobre el tema, la qual és també més extensa de la que podem oferir, a tall d'exemple, al final.

La imatge de Girona, en el primer terç del segle XIX, no era gaire diferent de la que corresponia a la ciutat medieval. Maltractada per la guerra napoleònica i la resistència fins a la mort decretada per Álvarez de Castro, factors que havien incidit negativament en la demografia, s'acostava als 8.000 habitants i ocupava a l'entorn de 7 quilòmetres quadrats. Era un centre comercial i, com a capital de província, destinació de buròcrates de l'incipient Estat espanyol que es construïa sota el patró centralista. Una bona part de l'espai urbà era dominat pels edificis eclesiàstics i els militars.

La ciutat, situada en una cruïlla de camins, exercia també com a cap de bisbat i plaça forta, envoltada de muralles enrunades, migpartida per l'Onyar i distribuïda en carrers estrets i humits. El tradicional calendari religiós i les campanes del rellotge de la catedral, les quals marcaven rítmicament les vint-i-quatre hores de cada dia, guiaven els habitants que hi treballaven o vivien de renda. Com que Girona apareixia en la ruta de França a Barcelona, l'indret esdevenia un lloc a posta per parar-s'hi, a l'hora de menjar, o fer-hi nit.

Fora de l'espai emmurallat hi havia la Devesa, una arbreda a la vora del Ter que existia ja al segle XVI. Es

tractava d'una plantació arbòria que servia de protecció davant les revingudes del riu i que es tallava i replantava per tal d'aprofitar-ne la fusta. Com a lloc de passeig és documentat a final del segle XVIII. Francisco de Zamora, en passar per Girona el 1790, anotà: "Fuimos a ver el paseo arbolado que hay a orillas del río Ter, el cual será en verano bastante concurrido. Fue obra del gobernador Córdoba…". Durant la dominació napoleònica es va parlar d'instal·lar-hi un jardí botànic, però l'arbreda com l'entenem a hores d'ara va ser plantada més tard. L'enginyer Primitiu Artigas, que va visitar Girona el 1882, afirmava que aleshores els plàtans tenien una edat, més o menys, de trenta anys. Efectivament, la Devesa –en el sentit modern– arrenca de projectes de 1862, signats per Martí Sureda.

D'altra banda, al límit oriental, on es depengen els darrers contraforts de les Gavarres, romanien les ruïnes de les fortificacions que completaven la plaça forta: Montjuïc, el Calvari, Caputxins, etc. I, encara, per la banda nord, més enllà de Pedret, separat del terme de Girona per una faixa del corresponent a Sant Daniel, hi havia el barri del Pont Major amb una església edificada al segle XVI.

En la història de la ciutat es repetiren dues constants que tenien efectes destructius: les guerres i els aiguats. Va haver-hi encara un setge el 1843 i un bloqueig arran de la darrera guerra carlina, el 1874. Els aiguats foren més sovintejats: més d'una vintena entre 1836 i 1932. L'any 1843 coincidiren ambdues adversitats. De tota manera, el curs de l'Onyar, principal responsable de les desgràcies, seguí al lloc habitual, ja que el projecte de desviar-lo i treure'l del mig de la ciutat només va ser una il·lusió momentània.

L'Onyar fou, a més a més, durant anys, la gran clavegueera de la ciutat. Els literats del primer terç del segle XX parlaren de "Girona, la morta", però la imatge anava més enllà del mite literari. En una guia de 1906, Ignasi Fius va escriure, referint-se al riu, que "como a él van a parar las cloacas y la sección de higiene deja mucho que desear, es hoy Gerona llamada por algunos, ciudad de la muerte, cuando por su clima y producción merece llamarse ciudad de la vida".

La desamortització

Girona era una ciutat de convents i esglésies. Les lleis de supressió de comunitats religioses de l'etapa de Mendizábal (1836) van afectar nou convents masculins. Dels edificis monàstics, se n'aprofità l'Estat per als serveis de l'administració, però dos foren enderrocats i serviren per esponjar l'espai urbà o dedicar-lo a altres usos.

Sant Pere de Galligants (benedictins): Museu de la Comissió de Monuments

Sant Domènec o de l'Anunciació (dominics): exèrcit

Sant Antoni (caputxins): institut de segon ensenyament

Ntra. Sra. del Carme (carmelites calçats): Intendència, Govern Civil, Diputació

Sant Josep (carmelites descalços): Hisenda

Ntra. Sra. de la Mercè (mercedaris): caserna, fàbrica, hospital militar

Sant Agustí: enderrocat

Sant Francesc d'Assís (franciscans): enderrocat
Sant Francesc de Paula o de Santa Magdalena (mínims): exèrcit

La ciutat va viure, molts anys, de la renda dels edificis religiosos desafectats i conservà una imatge del passat. Josep Saurí ho denunciava el 1881:

"ora visitemos el Hospital militar; ora tengamos que acudir a las oficinas del Gobierno militar; ora pasemos a reconocer los cuarteles, lo mismo de Infantería, Caballería y Artillería; siempre tengamos que tropezar con los místicos edificios de antiguos conventos. Y no vayamos a recorrer oficinas públicas de carácter civil o administrativo, porque en todas partes tendremos que esperimentar la emoción que causa la entrada en una casa de retiro y de institución religiosa. Hasta la Excma. Diputación provincial con cierto menoscabo propio, y de la importancia de la provincia que representa, tiene que ocupar, como prestado de favor, un local apenas servible para alojar con algún desahogo sus propias dependencias, y aun así unidas en mutuo consorcio con las del Gobierno civil que también cobija igual convento.

Dentro de un convento se halla instalado el Tribunal de partido de una manera mezquina y miserable, y en amalgama con las oficinas del Tesoro, Telégrafo y Rentas estancas, y a otro convento se halla también relegada la Iltre. Junta Universitaria; como así también la cárcel de partido. Por manera que sólo falta que las

dependencias municipales estuvieran metidas dentro un convento, para completar el cuadro y poner a toda evidencia que, con respecto a edificios públicos, en Gerona vivimos todavía en el siglo XVI. Tal es el efecto que nos causa al tener que recorrer aquellos místicos edificios de la época monacal".

L'enderrocament del convent de Sant Francesc d'Assís va servir perquè s'hi obrís un carrer que connectà el pont de Sant Francesc sobre l'Onyar amb una nova porta d'entrada o sortida de la ciutat, la d'Álvarez. Aquesta via esdevingué carretera general del regne, necessària per anar de Madrid a la Jonquera. El carrer nou fou batejat pomposament amb el nom de carrer del Progrés, però mantingué les dimensions d'estretor de les vies de la Girona vella, fet que il·lustra de com els gestors i constructors de la ciutat entenien el progrés. El complement natural del carrer va ser el pont de Pedra o d'Isabel II, massís, iniciat el 1850 i inaugurat el 1856. En terrenys del mateix convent aparegué també la plaça del Gra o de Sant Francesc.

Amb la demolició del convent de Sant Agustí es va guanyar un espai públic i urbà més interessant. La plaça porticada que hi projectà Martí Sureda, vers el 1855, parla d'una idea més ambiciosa que la construcció del carrer del Progrés. El pont de la Princesa, ideat per Víctor Martí i construït el 1852, que va substituir un pont antic destruït per una revinguda de l'Onyar, va servir per revitalitzar l'indret i mantenir la comunicació del barri vell amb el del Mercadal mentre duraven les obres del pont de Pedra. Si el nom del pont de la Princesa no va resistir el bateig popular

de Sant Agustí, que s'ha conservat fins als nostres dies, la denominació de la plaça va ser retolada el 1856 amb el nom de la Princesa i el 1868 amb el de la Independència.

Industrialització

El creixement industrial de tipus modern va ser limitat pel marc físic i social de la població. Pascual Madoz va advertir que "una de las principales causas por las cuales esta ciudad no ha hecho iguales progresos que otras del Principado, debe atribuirse a la influencia de doctrinas y espíritu de antiguas épocas, que dominando las ideas de sus habitantes, les impedía su desarrollo intelectual; así es que a pesar de su favorable posición sobre la carretera de Barcelona a Francia, de sus abundantes aguas y de hallarse rodeada además por una multitud de poblaciones, algunas de importancia, ningún establecimiento industrial existía dentro de sus muros, a escepción de los oficios y artes mecánicas indispensables en toda población algo numerosa".

Les circumstàncies començaren a canviar arran de la desamortització de Mendizábal, perquè el domini eclesiàstic va perdre pes i la desaparició d'un convent oferí sòl apropiat al sector del Mercadal, on també la séquia Monar, que passava pel mateix indret, pogué ser aprofitada, fins a l'extrem, per les indústries, com a força hidràulica.

El sector capdavanter fou constituït per la indústria paperera, impulsada per dues societats anònimes, una de les quals aparegué al Mercadal: la de l'empresa Oliva Flores i

Cia (1842), continuada l'any següent per La Gerundense, que va ser la primera fàbrica de paper continu a Catalunya i la segona de l'Estat espanyol. L'altra, La Aurora, constituïda el 1845, hagué de situar-se a Pedret i beneficiar-se de l'aigua derivada de l'Onyar.

En el camp de la foneria de ferro i la construcció de màquines s'ha de parlar de la foneria Planas, Junoy i Cia, nascuda el 1857, que s'especialitzà en la fabricació de turbines i, més endavant, de material elèctric, i era –així mateix– localitzada al Mercadal.

La indústria tèxtil, a part de la fàbrica de Joan Planas, iniciada el 1823 al carrer de Sant Francesc, va veure el naixement d'una nova firma en terreny de l'exconvent de Sant Francesc d'Assís, al carrer del Progrés, inaugurada el 1844 per Pau Bosch i administrada per Josep O. Barrau.

L'any 1860, els responsables de les quatre fàbriques importants del Mercadal –les de filats de Joan Planas i de Bosch, la foneria Planas i La Gerundense– es posaren d'acord per instal·lar un gasòmetre comú per il·luminar-les. I ben aviat es constituïren en societat per tenir cura de subministrar el gas a tota la ciutat i enllumenar-ne els carrers a partir del capvespre. Pel que fa a l'enllumenat elèctric, Girona va ser una de les poblacions pioneres de Catalunya, ja que en el període 1883-1886 va poder aprofitar els avenços industrials de l'antiga foneria Planas en el camp de l'electrificació.

Més endavant, el 1890, el barri del Mercadal va acollir una altra de les fàbriques emblemàtiques de Girona: la fundada per l'italià Cristòfol Grober.

El ferrocarril

El ferrocarril, que va sorgir com a resposta a les noves exigències de la societat industrial, revolucionà el transport terrestre. Amb ell, Girona s'apropà a Barcelona i a França, i també hi acostà la gent i la producció de les comarques veïnes. El tren arribà a Girona el 1862, per la via ampla, quan s'inaugurà el tram que connectava amb Maçanet-Maçanes i Barcelona, catorze anys després que s'obrís el primer ferrocarril a Catalunya i a la península Ibèrica. El tram fins a Figueres hagué d'esperar fins al 1877, ja que les obres van aturar-se per culpa de la crisi de 1866.

Les línies de via estreta aparegueren cap a final de segle: el 1892 (Sant Feliu de Guíxols) i el 1898 (Olot). La del tren de Palamós va ser més tardana (1921) i s'amplià, després, amb un brancal que, a partir del Pont Major, duia a Banyoles (1928).

La traça d'aquestes línies va comportar un canvi en el paisatge a l'hora d'adaptar el medi natural a les conveniències de la comunicació. Les platges de vies, els dipòsit de locomotores, els senyals de circulació i els pals del telègraf van ser imprescindibles dintre de l'espai ferroviari. Les estacions, els passos a nivell, els passos inferiors i també els ponts foren nous ingredients que repercutiren en la configuració urbana, a manera de barrera o límit.

El tren gros o de França va ser el que aportà més elements al paisatge cultural. Al llarg de 2,5 km de recorregut –a part del terraplè que separà Girona de la Devesa– hi apareixien quatre passos a nivell: al camí veïnal de Santa Coloma (PK 204,395), al camí de Santa Eugènia

(PK 205,256), a la carretera de Girona a la Cellera (PK 205,846) i a la ronda de Ferran Puig, camí de la Devesa (PK 206,034). Hi havia passos inferiors al carrer de Figuerola, al de Ramon Folc i a Pedret. A més, es construïren ponts de ferro sobre la séquia Monar, els passos inferiors dels carrers de Figuerola i de Ramon Folc, i el riu Onyar. La casa Gustave Eiffel, de París, hi deixà l'empremta.

La línia de Sant Feliu va assenyalar dos passos a nivell: a la carretera de Madrid a França (PK 0,517) i al camí de Palau-sacosta (PK 1,009). La d'Olot en tenia un, sobre el camí de Santa Eugènia (PK 0,450), i a més necessitava un viaducte al costat del vell pont del Dimoni per travessar el Güell, al límit amb el terme municipal de Santa Eugènia.

El tren de Palamós-Banyoles no tenia un espai propi per a la circulació dels combois, ja que la via ocupava una part de la carretera, i fins i tot, al Pont Major, recorria, pel mig, el pont de l'Aigua, la qual cosa feia cada vegada més difícil la convivència de carros, automòbils i ferrocarril.

Les muralles

Les muralles conformaven un límit territorial i alhora mental. Muralla és sinònim de barrera, de tancament. L'etnòleg Élie Reclus, que va passar per la ciutat el 1868, va anotar: "A hores d'ara Girona és una de les poblacions més endarrerides de Catalunya. Les muralles que l'envolten en limiten l'horitzó intel·lectual".

Conscient d'això, la Junta Revolucionària, constituïda aquell mateix any, va decidir l'enderroc de diversos panys

de muralla i espais ocupats per construccions militars, però topà amb la negativa del Ministeri de la Guerra.

La darrera guerra carlina va fer créixer les defenses exteriors, amb la torre d'Alfons XII, bastida el 1874. Girona va continuar com a plaça de guerra el 1875 i va haver d'esperar força més anys que Barcelona per aconseguir el permís per a l'enderrocament. Després de moltes iniciatives i peticions fallides per fer-les caure, el 1895 van començar a ser derruïts els primers trossos de les muralles de la part baixa de la ciutat. Evidentment, el recinte no era ja útil en cas de guerra i per això es va planificar una defensa del territori a distància amb una colla de fortificacions exteriors, entre les quals es va construir la de Sant Julià de Ramis.

La caiguda de les muralles fou un espectacle que causà sensació. La premsa local ho celebrà amb frases contundents i triomfals. Així s'expressava *El Correo de Gerona*, un diari de la tarda, d'avisos i notícies, el 21 d'octubre:

> *"La demoledora piqueta he empezado hoy su obra de destrucción, derribando esos vetustos muros que nos aprisionaban, impidiendo el desarrollo de nuestra vida mercantil y comercial* […] *Hoy, para nosotros, es día de sentir; la pluma se nos embota en el papel. No acertamos a decir otra cosa: ¡Al fin vencimos! Las murallas caen ya al golpe de la piqueta. ¡Abajo las murallas! ¡Viva Gerona!".*

El diari *La Vanguardia* va enviar a Girona un dibuixant, Pellicer Monseny, perquè captés el moment històric de fer uns esvorancs a la muralla de Figuerola i el portal d'Álva-

rez. No obstant això, l'enderrocament de la línia defensiva del Mercadal –reforçada per mitjà de cinc baluards– va ser una obra lenta i plena de contratemps i discussions, perquè l'Estat no autoritzà la demolició completa del recinte defensiu. Calgué fer-ho amb comptagotes i esperar fins a la II República, amb la visita de Manuel Azaña, el 1931, per posar punt final a l'operació amb la cessió dels baluards que restaven dempeus: els del Governador, Santa Clara i Sant Francesc.

Menys problemàtica va ser la demolició dels murs paral·lels al llit de l'Onyar. Entre els anys 1901 i 1903 van ser enderrocats els portals de l'Àngel i d'en Vila i el tros murat que anava fins al pont de Pedra. I el 1905 ho foren els murs, la caserna i el cos de guàrdia del portal de la Barca.

L'eixample

Durant el segle XIX, la ciutat ja havia saltat, de manera tímida, el recinte murat. A la vora dels camins naturals de sortida de Girona, a Pedret, al carrers del Carme, la Rutlla, Lorenzana, la Ronda, també a la plaça del Marquès de Camps i prop de les estacions del ferrocarril de França i de Sant Feliu de Guíxols, hi havia aparegut un nombre relativament petit d'edificacions arrenglerades.

L'eixample natural, a partir de l'enderrocament de la muralla del Mercadal, va prendre com a base l'espai situat entre els murs derruïts i la nova barrera que representaven les vies ferroviàries i el riu Güell. L'arquitecte Eugeni

Campllonch, autor d'un projecte premiat el 1897 i aprovat el 1909, que ha estat molt criticat, va ser el qui inspirà les línies mestres de l'ordenament urbà de la ciutat moderna. Se li ha retret la manca de previsió de futur, la connexió defectuosa amb la ciutat existent, no calcular tampoc la relació amb els municipis veïns… i un disseny irregular, malgrat que s'estengués sobre una topografia gairebé plana.

El pla preveia dues zones separades per la plaça del Marquès de Camps. L'una era l'eixample de Figuerola i l'altra, el de la Mercè, que reproduïa un topònim aliè a la zona (el baluard de la Mercè, plaçat a la dreta de l'Onyar). L'element més emblemàtic del projecte va ser el traçat de la Gran Via de Jaume I, una avinguda que ja no tenia res a veure amb l'amplària del carrer del Progrés i que resseguia el traçat de la muralla des de la porta de Figuerola fins al baluard de Sant Francesc, on el 1909 s'alçà el monument del Lleó.

L'eixample va sorgir, doncs, a mesura que queien les muralles. Al sector de Figuerola,

el 1908, es van poder enderrocar els baluards de Figuerola i de la Santa Creu a base d'una permuta amb la propietat de les Àligues, i hom pogué aixecar el grup escolar que dugué el nom de Joan Bruguera, edifici inaugurat el 1911. En aquest mateix sector de la Gran Via mereix ser remarcada l'aparició, el 1913, de l'edifici de l'Athenea, emblema del Noucentisme, ideat per Rafael Masó, i més endavant l'edifici de Correus i Telègrafs, construït entre 1916 i 1922.

Si a la plaça del Marquès de Camps, la construcció de l'edifici del Banc d'Espanya (1901) hipotecà una part del

terreny i condicionà el disseny de l'espai en forma triangular, a la perifèria del pla, la burgesia que havia acudit a Rafael Masó per ressaltar el seu poder econòmic bastia dos edificis emblemàtics a la carretera de Santa Eugènia: la farinera i la casa d'Alfons Teixidor amb l'edifici de la Punxa, datats entre 1910 i 1922. Josep Ensesa, per la seva banda, feia el mateix amb la casa de la carretera de Barcelona (1913-1915).

La part corresponent a l'eixample de la Mercè va estar aturada força temps. És veritat que, l'octubre de 1912, l'Ajuntament inaugurà un edifici per a mercat del bestiar al sud del baluard de Sant Francesc. Aquesta construcció va haver de ser cedida als militars, el 1917, per a caserna d'artilleria, després d'aixecar-hi un pis superior. Així mateix, a l'altra banda del riu, el juny de 1922, es va inaugurar el camp de futbol que més endavant es va dir de Vista Alegre.

L'any 1924, un acord de l'Ajuntament amb Josep Ensesa, propietari de terrenys, va servir per desenvolupar les actuacions –ara sí– a l'eixample de la Mercè, per bé que calgué introduir modificacions al traçat inicial i estendre l'ordenació a l'altra banda de les vies del tren de Sant Feliu. La casa editorial Dalmau Carles-Pla va plaçar-se al carrer de Joan Maragall (1925-1929) i, entre els carrers del Migdia i d'Antic Roca, s'aixecà la central elèctrica de Berenguer (1922-1924), que fou ampliada el 1935. El grup escolar Ramon Turró (col·legi Verd) va ser inaugurat el 1933. Tallers i fàbriques foren envoltats de cases altes i altres de planta baixa, habitades per gent modesta, la qual cosa donava un to heterogeni al conjunt. De tota manera, la cessió de terrenys al Ministeri de la Guerra, per a la

construcció de les casernes, impedí la materialització de les illes previstes.

Revaloració del barri vell

Gràcies a la poca empenta de l'Estat i a les limitacions de les classes dirigents locals, Girona era una ciutat única a Catalunya que va conservar el barri vell, el nucli històric conformat per les construccions monumentals, les esglésies i la silueta dels seus campanars, els jardins i els convents, les restes ruïnoses de les fortificacions, i encara per una trama de carrers costeruts i estrets, casals distingits i altres de més modestos, voltes i galeries sobre l'Onyar. Però també les cases insalubres i obscures dels barris de la Barca, Sant Pere de Galligants i la Mercè.

Era una ciutat que semblava immòbil i que va ser objecte de la mitificació decadentista com a "Girona, la morta". El patrimoni únic i admirable donava un segell singular a la ciutat, reflectit en totes les descripcions –plenes d'emoció– que ens han deixat els escriptors forasters i també els pintors impressionistes. El 1911, però, Santiago Rusiñol, que no era un simple passavolant i que criticà les formes de l'eixample incipient, va fer uns advertiments molt sensats que podien servir per a temps posteriors als seus: "Avui que tot va de pressa, ves-hi aviat, oh viatger! que si Girona es tornés rica, i, a més de rica volgués progressar..., amb tres o quatre anys d'*adelanto* ja no hi trobaries Girona [...] Girona ha resistit molts setges, però el del mal gust és terrible; perquè abans sitiaven amb bales

i avui sitien amb diners, i el diner, manejat per tontos, fa més estragos que les bales".

Si al segle XIX Girona havia estat comparada amb Jerusalem i amb Venècia, durant els primers decennis del segle XX es parlà de Toledo, una de les grans ciutats castellanes. La Toledo catalana, com titulava el número extraordinari de Fires que li dedicà *El Día Gráfico,* l'any 1933. Això, de tota manera, era solament un recurs propagandístic per referir-se a una ciutat que hagué de lluitar per assolir la modernitat, condicionada per la presència de les pedres mil·lenàries o centenàries, pel pes extraordinari del passat, però també per esquivar el mal gust, com el de l'ajuntament de la dictadura de Primo de Rivera, que volia bastir un edifici per a mercat damunt el llit de l'Onyar, ideat per Joaquim Maggioni, que finalment no passà del projecte i les discussions pujades de to.

La consciència de la necessitat de preservar edificis i construccions genuïnes –a part de les grans obres religioses– va fer que el Tresor Artístic Nacional incorporés al catàleg la casa Fontcoberta o palau dels Agullana (1918), el palau de Caramany (1919), l'església de Sant Nicolau (1919), la Fontana d'Or (1921), els Banys Àrabs (1931) i les restes del convent de Sant Francesc d'Assís (1931).

Des de l'Ajuntament, les reformes proposades per Ricard Giralt, el gran arquitecte municipal que va saber entendre Girona i treballà per tal de millorar la imatge del conjunt urbà, van afectar la ciutat nova (plaça de Correus, la del Carril, la del Marquès de Camps), però també la de sempre: fou remarcable la urbanització de la pujada de Sant Feliu, l'ordenació de les vores del riu Onyar i la pla-

ça dels Lledoners. Ricard Giralt ho tenia clar a l'hora de planificar: "Hi ha una cosa que cal conservar de la ciutat i que perdura a través del temps, i és l'esperit de la ciutat. Que Girona s'assembli a si mateixa, aquesta és la meva aspiració".

Obra també de Ricard Giralt fou el grup escolar dedicat a Ignasi Iglésias, a la muntanya de Montjuïc i destinat als infants de Pedret, el qual per les seves línies racionalistes va esdevenir un símbol de la Girona republicana. Amb aquest edifici, així mateix, la ciutat va connectar amb els requisits i les exigències de la pedagogia més moderna pel que fa als equipaments escolars. Giralt projectà encara un altre edifici escolar (una petita ciutat escolar), més ambiciós, a les Pedreres, a nom de Prat de la Riba, el qual no va poder anar gaire més enllà de la primera pedra, col·locada el juliol de 1938.

La delimitació del recinte arqueològic més antic va dur a Girona Josep de C. Serra i Ràfols a fer-hi estudis que assenyalaren la distribució de la muralla romana. Ell, juntament amb Rafael Masó i Carles Rahola, fou un dels que abonà la idea d'un passeig arqueològic que resseguís les muralles. En un article de diari, el 1930, apuntava que un dels racons més poètics i més bells de Girona, llavors difícils de visitar, podria esdevenir un passeig incomparable del qual podria enorgullir-se la ciutat. Es referia al que resseguint "la magnífica muralla gòtica que, dominant la vall meravellosa de Sant Daniel, clou la ciutat per dessota de la massa ingent de la catedral, des de la torre Gironella en la seva part més alta a la torre Cornèlia, part avall del claustre de la Seu". I prosseguia: "Avui dia, fer pel peu de la

muralla aquest camí bellíssim, que no té gaire més de 200 metres de llarg, és, per paradoxa, una difícil i poc agradable excursió. Els ulls no poden esplaiar-se en la vista de la vall ni en la contemplació dels carreus venerables, perquè cal pensar abans que res a obrir-se pas entre les bardisses punxadores i evitar els detritus acumulats per la incúria d'uns pocs aprofitant un indret que per bell que sigui no trepitja ningú en tot l'any".

La proposta municipal per impulsar, institucionalment, l'obra rehabilitadora va arribar, poc després, el 1934, però malauradament calgué esperar trenta anys per veure com es realitzava seguint un patró, planificat a Madrid, que hi ha deixat detalls estranys, com ara la plaça dels Jurats, la font i la restauració discutible del campanar de Sant Pere de Galligants, i a hores d'ara, d'altra banda, una vegetació massa abundant que dificulta la visió panoràmica de Montjuïc i la vall.

Necessitat de més espai

Entre els anys 1857 i 1900, la ciutat va augmentar el nombre d'habitants de manera gairebé intangible, ja que va passar de 14.615 a 15.787. Dins el conjunt de Catalunya, el 1900, en la cursa demogràfica de les ciutats, Girona ocupava el lloc dotzè. L'evolució posterior, sense les restriccions derivades de les muralles, va ser relativament més perceptible, però poc espectacular en els primers vint anys.

1910 17.045
1920 17.691
1930 21.845
1936 24.080

El 1936 havia baixat al tretzè lloc en el rànquing de les poblacions catalanes. L'espai del municipi era, evidentment, el mateix de sempre. I, per bé que Girona va atreure població obrera que hi trobava treball en indústries i ocupacions diverses, la manca d'espai edificable, la inexistència de pisos a l'abast de les classes populars, beneficiava el creixement dels municipis veïns, on també havien hagut de cercar sòl les noves indústries. D'això es dolia l'Ajuntament de 1937:

> *"Girona té un terme municipal reduidíssim, gairebé totalment edificat, i amb totes les anormalitats que pot presentar un terme municipal. La petitesa del seu terme impideix [sic] que Girona pugui atendre totes les necessitats dels ciutadans: bastarà dir que els gironins no poden ésser enterrats en terra gironina, puix que els cementiris, el General i el de Pont Major, són en terme de Vall de Gallegans. El cas urbà, en bon nombre d'indrets, no presenta solució de continuïtat amb els dels pobles veïns: pot veure fs com les cases de Girona són soldades a les de Pla de Ter* [Santa Eugènia de Ter]*, Palau Sacosta, Vall de Gallegans* [Sant Daniel] *i Campdurà"*.

Les annexions proposades i demanades als anys trenta per unificar l'àrea urbana, però, no arribaren a ser una re-

alitat fins al 1963, ja que la resistència dels territoris veïns –que no volien ser engolits en un espai més ampli que els despersonalitzaria– retardà l'operació.

Per acabar

La construcció d'una ciutat és un producte col·lectiu. La Girona del temps tractat en aquestes línies va ser filla d'un conjunt de mesures preses de manera conscient o inconscient pels nostres avantpassats que tenien poder a l'hora de decidir. L'urbanisme reflecteix les limitacions, les contradiccions d'una societat concreta, les estructures de poder que fan, desfan o deixen fer. En cada actuació urbanística o temptativa de racionalitzar l'ús del sòl no s'ha d'oblidar la força dels interessos particulars, capaços de pressionar i condicionar les resolucions de les corporacions públiques en benefici propi i immediat. En el nostre cas, una burgesia, moltes vegades, guiada per un horitzó de volada curta i socialment conservadora.

La ciutat de Girona, a començament del segle XIX, va protagonitzar un episodi de resistència a la invasió francesa i hi va perdre vides i hisendes, i hipotecà el futur. La recompensa per part de l'Estat, de l'administració central, en canvi, fou molt ingrata, ja que no va anar més enllà de les promeses. El monument als defensors de Girona, situat al bell mig de la plaça de la Independència, hagué de costejar-lo un particular.

La desamortització de Mendizábal va restar poder a l'església catòlica amb la supressió de nou convents mas-

culins, però el pes terrenal de l'estament eclesiàstic no decaigué. Durant el sexenni democràtic (1868-1874), els internacionalistes pintaren Girona com una ciutat feudal i sacerdotal, i un republicà que tenia el sentit de l'humor va escriure:

Para melones, Valencia.
Para pepinillos, Soria.
Para calabazas, Tuy.
Y para curas, Gerona.

No havien arribat encara els germans maristes, ni els de La Salle, ni els missioners del Cor de Maria, ni les germanes de Sant Josep, ni les adoratrius, ni les germanetes dels pobres, ni les monges de les congregacions dedicades a l'ensenyament, etc. Tampoc no s'havia aixecat l'església neogòtica del Sagrat Cor (inaugurada el 1901), la qual va ser confiada als jesuïtes. Per tot plegat no ens ha de sorprendre que, en la torrentada de l'any 1936, els comunistes del POUM retratessin una "urbs enfosquida per la xarxa paorosa dels trenta convents; seu del fanatisme; ciutat de pedra per dins i per fora, de cos i ànima; sucursal del Vaticà; castigada per la boirina obscurantista del passat", unes característiques que, segons ells, calia superar si no volia ser la cua de la revolució socialista.

Les muralles que delimitaren l'espai urbà de la ciutat des de l'època medieval fins a 1900, realment foren un dogal. El progrés a partir d'aleshores va ser més perceptible, però dins d'una limitació. Rahola, l'any 1929, reconeixia que la vida industrial de Girona no era gaire intensa, però

destacà –en canvi– la importància dels comerciants i botiguers. "Hi ha, sobretot a la part moderna –va escriure–, alguns establiments magnífics. Hom remarca un noble esperit d'emulació per servir bé i ràpidament al comprador. La majoria dels comerciants ja no tenen els gèneres, com en altres dies, amagats en vells arcons. I no esperen pas el client des de darrera del taulell, sinó que l'atrauen i el captiven exposant les mercaderies en els aparadors, amb encertades combinacions i sense plànyer-hi la llum".

La planificació de l'eixample va partir de la volada curta i fou una oportunitat perduda. Tanmateix, la Girona nova –d'unes dimensions mitjanes en el conjunt de Catalunya– volia superar l'aïllament i el caciquisme secular, i per això va comptar amb elements que enllaçaren amb els corrents animadors de la vida moderna: els que predicaven l'alliberament individual i col·lectiu del país per la via democràtica, l'obra ben feta, racional i equilibrada que la Guerra Civil escapçà en pocs mesos.

Bibliografia

Artigas, Primitivo, *Memoria relativa a la excursión verificada por los alumnos del tercer año de la Escuela Especial de Ingenieros de Montes a los montes públicos, dunas y alcornocales de la provincia de Gerona durante el verano de 1882,* Madrid, Imprenta de Moreno y Rojas, 1885.

Bosch i Aragó, Francesc Xavier, *Els ponts de ferro de Girona,* Girona, Col·legi Oficial d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics, 1986.

Clara, Josep, *Excursions abans de l'excursionisme. Quatre recorreguts per terres gironines a mitjan segle XIX d'Heras de Puig, Fénech, Reclus i Justo.* Edició crítica i estudi introductori de…, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2003.

Fabre, Jaume, *Girona entre 4 rius,* Girona, Ajuntament, 1986.

Fius, Ignacio, *Guía ilustrada del tourista en Gerona,* Girona, Imprenta y Librería de Paciano Torres, 1906, 2a ed.

Fraguell, Rosa Maria, i Joan Vicente, "L'eixample de Girona i l'urbanisme de la segona meitat del segle XIX", dins *Estudi General*, 13 (1993), p. 247-257.

Fuses, Josep; Jaume Fàbrega, Fina Parés, Ramon M. Castells, Llorenç Panella i Ernest Redondo, *Guia d'arquitectura de Girona,* Barcelona, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. Girona-la Gaia Ciència, 1980.

Girbal, Enrique Claudio, *Guía-cicerone de la Inmortal Gerona*, Girona, Establecimiento tipográfico de Gerardo Cumané y Fabrellas, 1866.

Grahit y Papell, Emilio, *Memorias de un ex-alcalde gerundense.* Introducció i edició de Joaquim Nadal i Farreras, Girona, Institut d'Estudis Gironins, 2003.

Madoz, Pascual, "Gerona", dins *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar,* Madrid, 1847, vol. VIII.

Martí, Víctor, "Puente de la Princesa sobre el río Oñar en la ciudad de Gerona", dins *Revista de Obras Públicas,* 16 (1853), p. 208-210.

Monsalvatge, Xavier, i Joaquim Pla, *Terra de gestes i de beutat. Girona*, Girona, 1917.

Puigbert, Joan, *La Girona de la Restauració*, Girona, Diputació i Ajuntament, 1995.

R. Giralt Casadesús, Girona, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. Girona, 1982.

Rahola, Carles, *La ciutat de Girona,* Barcelona, Barcino, 1929, 2 vol.

Rusiñol, Santiago, "Girona de pedra", *Almanac de L'Esquella de la Torratxa per a 1912,* Barcelona, 1911, p. 30-32.

Saurí Masó, José, "La urbanización de Gerona", *Boletín de la Sociedad Económica de Amigos del País* (1881), p. 137-144, 171-192, i (1882), p. 197-201.

Tarrús, Joan, i Narcís Comadira, *Rafael Masó. Arquitecte noucentista,* Barcelona, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 1996.

Tres mesos de govern municipal, Girona, Gràfiques Darius Rahola, 1937.

Rosa Maria Fraguell

SANT NARCÍS: DE LA UTOPIA A L'ASSIMILACIÓ URBANA

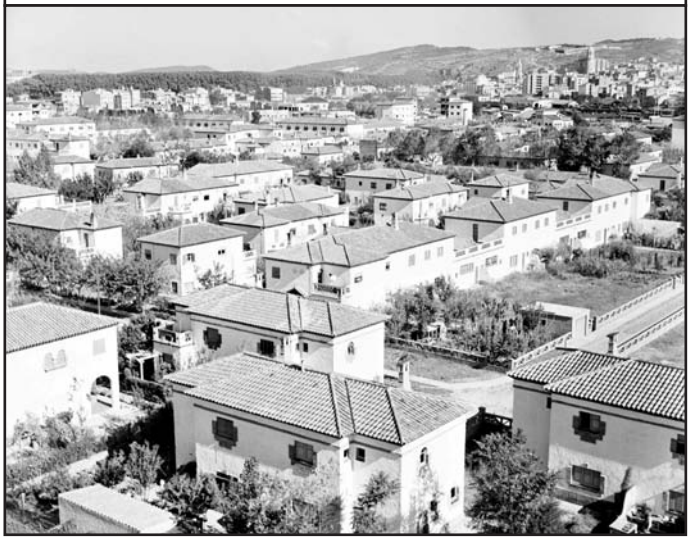

Introducció

El Grup d'habitatges sindicals de Sant Narcís, gràcies a la seva trama urbana diferenciada respecte a l'entorn més immediat, a les baixes densitats i a un ambient amable i de tranquil·litat, és un dels barris amb més singularitat i personalitat de la perifèria de la ciutat de Girona. Lluny de les tendències estandarditzades, especulatives i degradants que caracteritzaven els creixements urbanístics de les ciutats de la postguerra franquista, Sant Narcís és un reflex dels ideals de l'arquitecte Ignasi Bosch, defensor del model de la ciutat jardí.

La individualitat morfològica i l'aïllament inicial van propiciar que entre els seus habitants existís una forta identitat i consciència de pertànyer al barri de Sant Narcís. Fa uns anys era habitual sentir-los dir: "vaig a Girona" o "vinc de Girona". Però, amb el pas del temps Sant Narcís ha anat perdent aquest caràcter autònom i la dependència del centre de la ciutat l'ha convertit en un barri dormitori amb una funció estrictament residencial.

Un altre tret diferenciador del barri és la seva heterogeneïtat interna. Hi existeix una manifesta segregació pel que fa a tipologies d'habitatges que creen diferents unitats morfològiques, unides entre elles per un mateix estil arquitectònic. De fet, la idea original de l'arquitecte Ignasi Bosch era la de construir una petita ciutat heterogènia, on estiguessin representades diferents classes socials, equipada de tot tipus de serveis quotidians i algun també d'especialitzat. Els problemes pressupostaris i, sobretot, la pressió exercida pels propietaris del sòl, foren

les causes de diferents retallades i de les pretensions del seu creador quant a la dotació de serveis, però no respecte a la construcció de la quantitat i les diferents tipologies d'habitatges.

De mica en mica, els camps del voltant del Grup de Sant Narcís s'han omplert d'edificis alts i amenaçadors, posant en perill l'originalitat del barri. Malgrat l'ofegament que ha patit, els canvis morfològics han estat escassos. En canvi sí que s'ha produït un procés d'envelliment i degradació, el més visible és l'envaïment dels carrers de cotxes, alguns d'ells han perdut espais reservats per al passeig, d'altres han esdevingut vies ràpides de circulació; i també s'ha produït la transformació de patis i jardins en garatges de cotxes. Malauradament, queda lluny el record del Sant Narcís amable i tranquil.

La teoria de la ciutat jardí: la utopia

La teoria de la ciutat jardí s'inscriu en la línia de pensament de la utopia reformista, moviment que es va desenvolupar a principis del segle XIX, la qual proposava la construcció de ciutats noves on es combinessin els avantatges del camp i la ciutat. Les idees de la ruralització de la ciutat es difonen en un moment en què la vida urbana no és atractiva per l'excessiva congestió; però alhora es percep la ciutat com un mal necessari per les oportunitats com a centre de treball. En el marc d'aquest moviment, a finals del segle XIX l'anglès E. Howard proposa un nou model de planificació urbana: la ciutat jardí.

Les principals característiques morfològiques de la ciutat jardí són: les densitats baixes i els habitatges unifamiliars amb jardí. Els barris no tenen una forma compacta, comprenen diferents unitats separades per àmplies zones verdes. Les àrees industrials es col·loquen a la perifèria, prop del ferrocarril. En el centre s'hi troben les oficines i la major part dels serveis comercials. Els carrers són amples i vorejats de zones verdes.

Les idees de Howard sobre la ciutat jardí varen arribar a Catalunya, on el principal impulsor d'aquesta teoria fou Cebrià de Montoliu, que l'any 1912 fundà a Barcelona la societat cívica la Ciutat Jardí amb la intenció d'afavorir la descentralització urbana.

A l'Estat espanyol, amb la redacció de la Llei de cases barates a la segona dècada del segle XX, hi ha un impuls de construcció de barris populars enjardinats. Aquests s'incorporen a la ciutat moderna i esdevenen barris dormitoris i perden l'essència de la ciutat jardí proposada per Howard. A partir de la segona meitat del segle XX, els barris enjardinats prenen una estructura urbana més compacta, les places i passeigs arbrats desapareixen, i les voreres s'estrenyen per deixar pas als cotxes. Les ciutats jardí esdevenen una utopia i els barris enjardinats es reserven exclusivament per a la burgesia. El Govern espanyol, emparant-se en la Llei d'habitatges protegits (1939), inicia la tasca de construcció de polígons de cases barates durant els anys quaranta i cinquanta. El Grup d'habitatges de Sant Narcís constitueix un exemple d'aquest tipus de polígons.

Els orígens de Sant Narcís

El Grup de Sant Narcís està ubicat en una part de la zona coneguda pel nom de pla de Girona, que s'estén des de la via ferroviària de Madrid-França fins al pla de Salt. Eren terres fèrtils i, anteriorment a la construcció del Grup, el desenvolupament agrícola era important. La construcció de Sant Narcís genera un efecte colonitzador. A la segona meitat del segle XX el pla de Girona es converteix en la gran àrea d'expansió urbana de la ciutat de Girona.

La majoria de propietaris que van ser afectats per l'expropiació eren grans terratinents, amb un pes substancial en les forces de poder a la ciutat i comarques gironines. Els tretze propietaris afectats pel projecte de construcció del Grup pagaven de mitjana més de tres vegades del que pagaven el conjunt dels contribuents de la riquesa rústica del municipi de Girona. Si es consideren els cinc propietaris que pagaven la mitjana més elevada, aquests la sobrepassaven set vegades. I finalment, un sol propietari, Almeda i Guitó, coneguda família de terratinents de Cassà de la Selva, amb grans propietats en diferents municipis de les comarques gironines, l'excedia en 13,1 vegades.

La construcció del Grup de Sant Narcís converteix aquests propietaris rurals en urbans i, per tant, amb grans expectatives en el creixement de la ciutat de Girona. Els tretze propietaris afectats per l'expropiació tenen un gran interès per mantenir intactes les seves terres, més que per la qualitat agrària, per la seva grandària, ja que davant les perspectives de transformació dels camps en solars expectants la qualitat interessava ben poc i en canvi sí que in-

teressava mantenir sense expropiar la major part possible dels terrenys, esperant poder-hi especular un cop el Grup fos construït i es revaloressin els terrenys de l'entorn.

Tret de tres propietaris, molt poc afectats per l'expropiació, tots junts no perdien més de 17 àrees. La mitjana de la dimensió de cadascuna de les propietats afectades assoleix l'ordre de més de 2 hectàrees. El fet de disposar de propietats d'aquestes mides a prop de la ciutat de Girona en plena expansió urbana, creava unes grans expectatives que en un futur no llunyà podia permetre extreure'n una alta rendibilitat davant de l'increment del preu del sòl. Aquestes expectatives eren enormes en el cas d'algun propietari com Narcisa Desoy que disposava de més de 6 hectàrees concentrades en una mateixa finca.

En qualsevol cas, la construcció del Grup d'habitatges de Sant Narcís a causa de l'emplaçament escollit afectava grans propietaris i, també, afectava grans propietats cada cop més estimades, no per la rendibilitat agrícola del sòl, sinó per la localització. Per aquesta raó, es varen constituir grups o forces de pressió per eliminar el projecte de construcció del Grup o, el que va succeir en realitat, per disminuir la superfície de la zona a urbanitzar. Sant Narcís neix fruit d'un joc d'interessos.

Per què calia la construcció del grup de Sant Narcís?

Hi ha diverses raons que expliquen el naixement del Grup:

La manca d'habitatges de tipus social produïda per la destrucció de cases durant la Guerra Civil espanyola i per la crisi econòmica de postguerra. En aquest sentit, la manca de la iniciativa privada i d'inversió obliga a la intervenció de l'Estat com a promotor d'habitatges. Per cobrir aquest dèficit l'Estat espanyol crea organismes públics com l'Instituto Nacional de la Vivienda (INV) i l'Obra Sindical del Hogar (OSH).Les inundacions dels dies 17 i 18 d'octubre de l'any 1940 causà la destrucció de cases i barris en diferents localitats de les províncies de Barcelona, Girona i Tarragona. I en resposta a les lamentacions dels damnificats, el Ministeri de la Governació de l'Estat espanyol va oferir crèdits a llarg termini i amb baixa taxa d'interès, per poder solucionar els mals sobrevinguts amb motiu de les inundacions; el de la manca d'habitatges era un dels més urgents a la ciutat de Girona, greument afectada per les esmentades inundacions.

L'atracció d'immigrants de la ciutat de Girona com a capital de província. La reorganització administrativa del recent govern franquista, centrada en el centralisme de les capitals de província, i la concentració de les forces de poder econòmic en les ciutats, converteix Girona, com tantes altres ciutats espanyoles, en un centre de treball. L'arribada de grans onades de nouvinguts amb la necessitat urgent de trobar un lloc on viure a un preu assequible té unes visibles repercussions urbanístiques, basades en la construcció de barris de cases barates.

L'expropiació i l'ocupació dels terrenys: les retallades

L'expropiació dels terrenys que havien de donar pas a la construcció del Grup de Sant Narcís ha estat una història ben complicada. De l'avantprojecte inicial elaborat l'any 1942 fins a arribar a la redacció i aprovació del projecte final l'any 1947, les retallades foren de gran magnitud.

L'avantprojecte ocupava un espai total de 251.436 m² (178.402,5 m² per a la construcció d'edificis i 73.033,5 m² per a vials), superfície considerada molt ambiciosa per part dels propietaris afectats per l'expropiació. Preveia la construcció de 507 habitatges i 69 annexos, dotats d'una gamma de serveis amplis: església i centre parroquial, comerços, *hogar del productor*, col·legi, camp d'esports i clínica sanatori. Quant a comunicacions, se solucionava el problema de l'aïllament amb un viaducte que travessava les vies dels trens de Madrid-França i de Sant Feliu de Guíxols, això suposava l'enderrocament d'una sèrie d'edificis que funcionaven com a serradores.

Amb l'aprovació del projecte de l'any 1944 hi ha un lleuger retoc: les serradores se salven de l'enderroc, la resta es manté igual.

El projecte aprovat l'any 1945 ja denota grans canvis. La superfície a ocupar passa a ésser de 189.890,3 m², amb una reducció del 24,4% del terreny previst inicialment. La retallada no afecta, però, el nombre d'habitatges a construir, que continua essent el mateix, sinó els serveis de què havia de disposar el barri. S'elimina el servei d'escola. En els anys seixanta en els terrenys on s'havia de construir

l'escola s'hi aixecaren edificis d'habitatges amb una ocupació intensiva del sòl.

Finalment, en el projecte aprovat l'any 1947 la superfície que s'havia d'ocupar (142.486,4 m²) també és objecte d'una retallada important, la reducció respecte al previst inicialment és de l'ordre del 43%. Però, en canvi, el nombre d'habitatges per construir augmenta en cinc, i suma un total de 512. Són altre cop els serveis els afectats per la nova retallada. Es manté l'església, el centre escola parroquial i l'*hogar del productor*. I desapareix el camp d'esports. Els terrenys de Narcisa Desoy en deslliurar-se de l'expropiació, més tard donaren pas al Pla Parcial Nostra Senyora del Mont, amb una forta revaloració després de la construcció del Grup de Sant Narcís. I també la clínica, en el seu lloc s'inclou un nou servei per a la ciutat de Girona: el centre de formació professional.

Sant Narcís no empitjora només quant a serveis, sinó també respecte a l'accessibilitat. Disposarà d'una única via d'entrada i sortida: l'avinguda de Sant Narcís. El viaducte no es va construir pel seu cost massa elevat. És a partir d'aquí que la utopia de Sant Narcís queda estroncada i pren definitivament el caràcter de barri perifèric i marginal de Girona. És el barri de l'«altre costat de les vies del tren».

El model urbanístic de Sant Narcís: una ciutat jardí?

Sant Narcís respon al tipus de construcció de la primera etapa de l'OSH, de grups d'ordenació oberta, espais ar-

brats i cases de poca alçada. De l'estil dels grups de la Meridiana (1945) i de la Mercè (1948) a Barcelona. A principis de la dècada dels cinquanta l'OSH adquireix un altre estil de construcció: més densitat i materials més ordinaris.

En general, l'OSH s'ha caracteritzat per la construcció de grups d'habitatges de baixa qualitat, amb dèficit d'equipaments i d'urbanització i amb problemes de conservació. En casos molt aïllats, fruit més dels ideals de l'arquitecte autor del barri construït que de la voluntat de l'organisme, ens podem trobar, com és en el cas de Sant Narcís, un grau de bondat constructiva força acceptable.

El plànol inicial de Sant Narcís segueix el model morfològic propi de la ciutat jardí. El seu autor, l'arquitecte Ignasi Bosch, defensava la tendència naturalista d'aquesta idea urbanística, amb l'objectiu de conservar l'aire rural que caracteritzava aquesta zona del municipi de Girona.

Si la idea original hagués estat respectada, Sant Narcís s'hauria acostat a l'ideal de ciutat jardí. Però el Grup ha estat el resultat d'un joc d'interessos, en el qual els propietaris del sòl com a agents urbans han jugat un paper molt important dins el món de l'especulació i degradació urbana.

En el marc d'una morfologia urbana regular i ben ordenada, Sant Narcís presenta dos tipus de plànols:

1. Un és de tipus ortogonal, de carrers rectilinis i encreuats en angle recte, d'una quadrícula perfecta.

2. I un altre és de tipus semiconcèntric i nuclear, que gira a l'entorn de la plaça de l'Assumpció i de l'església com a node principal. És el centre neuràlgic de totes les activitats comercials i socials. És el punt de trobada i co-

hesió social del barri. En aquest plànol hi pren importància la perspectiva, de manera que en aquest cas l'arquitecte no només procura construir un edifici monumental (l'església), sinó que es preocupa que aquest edifici quedi visualment lluït gràcies a la presència al davant d'aquest dels espais oberts de la plaça de l'Assumpció i la rambla de Catalunya. Alhora l'estructura porxada de la plaça, seguint l'estil de les places mediterrànies, i la concentració a l'entorn d'edificis d'atracció social, fa que es converteixi en el segell amb major identitat del barri.

Els carrers, fora dels principals, com són l'avinguda de Sant Narcís o la rambla de Catalunya, en general són estrets i no permeten una doble circulació de cotxes. Tot sovint, però, els jardins donen directament al carrer i són una obertura de verd privat que en suavitza l'estretor.

Sant Narcís segueix l'estructura de polígons d'habitatges unifamiliars, d'una o dues plantes, que alternen amb d'altres de plurifamiliars, de tres o quatre plantes.

La generositat de l'OSH en la construcció del Grup de Sant Narcís es manifesta en l'amplitud dels habitatges, comparant amb les superfícies de la majoria d'habitatges construïts en la mateixa època, fins i tot per la mateixa OSH. Essent la superfície mínima exigida per la normativa vigent de l'any 1944 de l'ordre dels 37,5 m² per habitatge, en el Grup de Sant Narcís se sobrepassa àmpliament aquest valor i assoleix de mitjana els 86,1 m².

L'heterogeneïtat interna del Grup es manifesta en les diferents tipologies d'habitatges quant a les característiques i a la disponibilitat de superfícies que presenten. Es distingeixen tres tipologies diferents:

1. Els pisos, que representen un 37,7% del total d'habitatges del Grup i amb una superfície de mitjana per habitatge de l'ordre de 75,6 m².

Les cases per a obrers i petits artesans, que representen un 22,8% del total d'habitatges i amb una superfície de mitjana per habitatge de l'ordre de 76 m².

Les cases més benestants, que representen un 39,5% del total d'habitatges i amb una superfície de mitjana per habitatge de l'ordre de 101,8 m².

En observar la distribució espacial de les tres tipologies d'habitatges en el plànol, s'evidencia l'heterogeneïtat i a la vegada l'equilibri del barri de Sant Narcís. En aquest sentit, no es diferencien unes zones segregades amb uns tipus d'habitatges, sinó que aquests es troben barrejats i constitueixen petites àrees o illes, a la vegada heterogènies.

Tot i així, en el plànol es distingeix clarament una primera zona, compresa entre la carretera de Santa Eugènia i les vies del carrilet d'Olot, corresponent al primer tram de l'avinguda de Sant Narcís (per tant, més propera al centre de Girona), que es caracteritza per ésser de millor categoria (cases de més superfície, tot i que també s'hi troben pisos i casetes per a obrers i petits artesans), i per una marcada tendència a decantar-se cap a Girona i mantenir pocs vincles amb la resta del Grup, mentre les vies del carrilet d'Olot en dificulten les relacions a banda i banda (situació que es manté fins a l'any 1969, quan el carrilet desapareix).

S'observa també una segona àrea a l'altre costat del carrilet d'Olot, que limita amb l'avinguda de Sant Narcís en el segon tram, entre els carrers de Nostra Senyora del

Mont i de Tarragona, caracteritzada per la densificació. És la zona on es concentren més quantitat de pisos (60%) i d'habitatges de baixa categoria.

En síntesi, el Grup de Sant Narcís constitueix una unitat morfològica urbana caracteritzada pel plànol respecte als barris veïns, barris amb altes densitats d'edificació i absència d'espais verds. Al contrari, a Sant Narcís, la generositat de l'espai, el perfil baix dels edificis, la combinació del verd públic i privat el fa un espai envejable i amb trets propis del model de la ciutat jardí.

Les funcions urbanes de Sant Narcís: la funció de barri dormitori

La funció principal que es dóna en el Grup de Sant Narcís és la residencial. Segueixen el comerç i els serveis, mentre que la indústria és totalment inexistent. L'única indústria que es podia trobar en el seus inicis en el barri era la de caràcter semiartesà o de taller.

El comerç al detall és el més representatiu del barri, amb una distribució molt concentrada a la plaça de l'Assumpció. Es poden diferenciar dues etapes en la vida comercial de Sant Narcís: una primera que coincideix amb l'època de màxima ocupació del barri, al llarg dels anys cinquanta i seixanta, durant els quals els comerciants de Sant Narcís no tenien competència i gairebé totes les botigues de la plaça de l'Assumpció estaven obertes. I una segona que s'inicia a finals de la dècada dels seixanta, etapa de decadència de la vida comercial del Grup, en la qual

les petites botigues de la plaça de l'Assumpció progressivament tanquen portes perquè no poden competir amb els establiments que s'obren en el nou barri que es crea a l'entorn del Grup d'habitatges sindicals.

Els serveis existents en el Grup de Sant Narcís són molt escassos. En un principi s'hi trobava l'escola primària que va sorgir de forma improvisada, ja que no s'havia construït l'edifici que havia de servir com a centre d'ensenyament primari, l'església va cobrir aquest dèficit al centre parroquial de Sant Narcís; la capacitat d'aquesta escola era mínima i no cobria ni la meitat de les necessitats de la població en edat escolar, fins que l'any 1971 és integrada a la de la Mare de Déu del Mont; a partir d'aquest moment la mainada de Sant Narcís haurà de cercar l'escola fora del Grup. I l'Escola de Formació Professional Industrial i Hostaleria, que comença a funcionar al mateix temps que el Grup, l'any 1952, amb una àrea d'influència molt més àmplia que la del barri i del municipi de Girona, per la qual cosa esdevé un servei molt deslligat de la vida del Grup.

El Casal Parroquial, que funciona des de l'any 1972, és la seu des d'on un grup de gent de totes les edats organitza diferents activitats socials que donaran vida i cohesió al Grup. Un altre col·lectiu de gent que treballa al barri és l'Associació de Veïns de Sant Narcís, que, seguint el mateix camí que el Casal Parroquial i altres associacions sociourbanes, es constitueix també l'any 1972.

Finalment, hi ha l'edifici de l'*hogar del productor* de la plaça de l'Assumpció, molt característic dels barris sindicals franquistes. En un principi era el centre de reunió social dels homes del Grup i que substituïa el tradicional

cafè. Des de l'any 1989 funciona com a centre cívic del barri.

A Sant Narcís li manca autonomia i vida pròpia. Ja des de l'inici ha adquirit el caràcter de barri perifèric amb una homogeneïtat funcional. La tasca que ha exercit dins el conjunt urbà de Girona és purament residencial, depèn totalment de fora per qüestions de treball i satisfacció de serveis, fins i tot bàsics. És aquest aspecte que priva que el Grup de Sant Narcís pugui ser qualificat com a ciutat jardí, en tot cas presenta trets específics d'un barri suburbà enjardinat.

La població de sant narcís el 1960: els primers santnarcisencs

És l'any 1960 quan el Grup de Sant Narcís assoleix la màxima ocupació poblacional. Tot i així, la seva densitat bruta és molt baixa (146 h/ha), fins i tot comparat amb altres grups construïts per la mateixa OSH (Meridiana, 812 h/ha el 1948; Mercè, 226 h/ha el 1950; o Verdun, 741 h/ha el 1958).

L'estructura poblacional és la típica de famílies joves de pares amb fills. Està caracteritzada per la presència de dos grups d'edat: un constituït per infants i joves i l'altre per adults.

Els primers habitants del Grup són d'origen gironí i de proximitat. En aquest sentit, s'observa que la construcció del Grup fou vista de bon grat pels habitants de la ciutat, que ben aviat procuraren assentar-se en els habitatges de més categoria. De la població procedent de fora de la ciu-

tat de Girona, cal citar en primer lloc els que vénen de les comarques gironines, sobretot de les zones rurals que es troben en plena crisi, i de la resta de Catalunya, fet que determina el caràcter marcadament català dels primers sant-narcisencs. Segueixen per ordre d'importància els nascuts a les regions meridionals de l'Estat espanyol, que vénen per la manca de feina en el seu propi territori, i també els nascuts a la ciutat de Madrid, que vénen com a funcionaris.

La població inactiva hi té un pes substancial, atès que es tracta d'una població jove està formada, sobretot, per escolars i estudiants, i també per mestresses de casa, com a conseqüència de la dèbil integració de la dona en el món del treball.

La població activa està ocupada majoritàriament en el sector terciari, amb predomini dels treballadors dels serveis públics i privats poc qualificats.

La població de Sant Narcís entre el 1975 i el 1981: la decadència

En general, hi ha un augment de la inactivitat de la població del Grup. Però el comportament és diferenciat en relació amb el sexe: mentre es dóna un fort increment de la inactivitat en el grup dels homes; per contra, la proporció de dones inactives es redueix pel fet que millora la seva formació professional.

Fruit de l'envelliment de la població, hi ha un gran augment de la població jubilada i, al contrari, una disminució de la població estudiantil.

El sector terciari s'enforteix en detriment del sector secundari i de la desaparició definitiva del sector primari.

La segregació social i la marginalitat de l'espai a Sant Narcís

L'heterogeneïtat morfològica del Grup de Sant Narcís es correlaciona amb la diferenciació social de l'espai i genera processos d'ennobliment i marginació.

En general, la població d'edat més avançada, d'origen català, de feines més ben remunerades i de nivell d'estudis més alt ocupa les cases més benestants i les més properes a Girona, o bé els habitatges unifamiliars rodejats de jardí. En canvi, els habitatges de pisos, com que són d'inferior categoria, acullen una població més jove, no catalana, de menor poder adquisitiu i amb pocs estudis.

Malgrat la intenció de l'arquitecte Ignasi Bosch de no crear guetos a Sant Narcís i fer un repartiment equilibrat de les diferents tipologies d'habitatges en l'espai, aquestes tipologies s'han convertit en categories dels habitatges, directament relacionades amb les categories socioprofessionals i socioculturals dels qui els habiten.

Reflexió final

Malgrat les pressions sofertes des de l'exterior, Sant Narcís ha sabut mantenir inalterable la seva estructura morfològica. Però, per contra, s'observen profundes alteracions en la seva vida quotidiana.

El principal element pertorbador de la tranquil·litat del barri és el cotxe. Ha segrestat passejos i jardins, ha convertit alguns carrers en vies ràpides de circulació i ha convertit el barri en un espai de pas i transmissió. Sant Narcís mereix tornar a recuperar l'ambient amable i de calma que el va caracteritzar els primers anys. Portar a terme un projecte de pacificació del barri no és complex, només cal reordenar la circulació, treure el cotxe de la via pública, especialment en aquells carrers que no estan dimensionats per a la seva cabuda, i tornar a recuperar la vida en els patis i jardins.

Un altre element d'alteració del Grup és l'atac a l'estètica i a l'estil arquitectònic propi de Sant Narcís, arran de les obres que han realitzat els habitants de les cases sense seguir una regulació que protegís els elements d'identitat del barri. Han desaparegut, per exemple, pedres i rajoles que emmarcaven finestres o baranes de totxanes. Caldria fer una actuació per tornar a recuperar la personalitat i l'estil de Sant Narcís, patrimonialitzar-lo i crear un segell d'identificació.

Sant Narcís mai ha superat la situació d'aïllament que ha patit respecte al centre de Girona, malgrat que s'ha aixecat la barrera del tren i s'han escurçat distàncies continua essent el "barri de l'altre costat de les vies del tren i de la ciutat". El paper que havia de jugar el parc Central de cohesió i espai de relació social no ha estat així, ans al contrari, cada cop més adquireix el caràcter de nus de comunicacions i d'espai de circulació.

Finalment, el tancament de comerços i la pèrdua d'activitats productives converteix Sant Narcís en un barri sense

vida econòmica i el relega exclusivament a la funció residencial. L'existència de cases pensades per enquibir activitats artesanals podria ser una bona oportunitat per tornar a recuperar l'activitat productiva al barri sobre la base de l'artesania de qualitat. I convertir Sant Narcís en un node de referència de l'artesania, l'oci i el turisme. Girona sempre ha potenciat la centralització pel que fa a les activitats econòmiques, seria convenient trencar aquesta tendència i potenciar les forces centrífugues donant més vida als barris que tenen capacitat d'atracció, com és el cas de Sant Narcís.

En qualsevol cas, en el marc de les noves tendències d'ambientalització i sostenibilitat urbana, el Grup de Sant Narcís pot ser l'inici a la ciutat de Girona d'una nova manera de fer urbanisme i fer ciutat.

Bibliografia

AV (1983): *Girona i els seus barris*. Girona, Ajuntament de Girona.

Elias, A. (2004): *Estudi de les diferents tipologies d'habitatges del grup Sant Narcís de la ciutat de Girona*, CD-ROM, projecte de fi de carrera (Arquitectura Tècnica).

Fraguell, R. M. (1985): "La ciutat jardí d'iniciativa oficial espanyola a l'època franquista: el cas del Grup d'habitatges sindicals de Sant Narcís de Girona", *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, n. 7, p. 49-80.

Fraguell, R. M. (1988): *La ciutat jardí i l'Obra Sindical del Hogar a l'època franquista. El Grup de Sant Narcís de Girona*. Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials.

Fraguell, R. M. (1989): "La política urbanística de l'Obra Sindical del Hogar a les comarques gironines". A: *L'època franquista a les comarques gironines*. Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, p. 71-83.

Gerència de Serveis d'Habitatge, Urbanisme i Activitats de la Diputació de Barcelona (2008): *Ciutats en (re)construcció: necessitats socials, transformació i millora de barris*. Barcelona, Diputació de Barcelona.

Indovina, F. (coord.) (2007): *La ciudad de baja densidad*. Barcelona, Diputació de Barcelona.

Miquel, L. (coord.) (1995): *El futuro de la ciudad entre la miseria y la utopía*. Madrid, Fundación de Investigaciones Marxistas.

Riera, M. (2004): *La plaça de l'Assumpció i l'església de Sant Narcís*, CD-ROM, projecte de fi de carrera (Arquitectura Tècnica).

Serra, M. (2002): *El Grup de Sant Narcís de Girona. 50 anys: 1952-2002*. Girona, Ajuntament de Girona.

Lluís Muntada

VINT-I-UNA PASSIONS MEDITADES SOBRE LA REPRESENTACIÓ DE LA GIRONA CONTEMPORÀNIA

El fons de tots els fons

Què és una ciutat?

Quan vaig veure la pel·lícula *Roma*, de Federico Fellini, vaig adonar-me que aquesta pregunta no és ociosa, ni fàcilment reductible, i, encara menys, evitable. El film arrenca amb la veu en *off* d'un jove de províncies que arriba a l'estació de *Termini* poc abans que esclati la Segona Guerra Mundial. "La primera imatge que vaig tenir de Roma va ser aquesta: una pedra menjada pel temps, que sobresortia enmig del camp a prop dels confins del meu poble" –explica la veu narradora mentre els fotogrames projecten una mola de pedra, on amb lletres rústegues hi ha escrit el nom de *Roma*–.

Una de les primeres *imatges* que tinc de Girona és la d'un rètol que hi havia a la carretera general dels afores del meu poble, Riudellots de la Selva. Era un rètol modest, com la vida elemental que menàvem aleshores. Era un rètol rosegat pel rovell i decantat per la patacada d'algun vehicle. Girona, és clar, per a nosaltres, per als de *comarques*, era una ciutat promissòria, feta a escala de les nostres esperances infantils, i, més endavant, adolescents, i encara més endavant, adultes.

Han girat els anys i ara sé fins a quin punt són certes les paraules de Fernando Pessoa quan diu: "Mai no desembarquem de nosaltres mateixos". Mai. Ara que la meva mare ha mort recupero la textura de la seva veu quan m'explicava la Girona que ella va conèixer de jove, una ciutat que per a mi ja era poc imaginable, una ciutat enfonsada com enfonsada és la Girona de la meva adolescència i que, avui,

explico a les meves filles. La meva mare em parlava de la Girona dels anys cinquanta: una ciutat arrasada pels aiguats, que fins a l'últim quart del segle XX van inundar-la. Em parlava d'hiverns cavernosos, amortits per brasers a sota les taules; de dijous poblats per minyones i soldats; de safareigs públics; de dispeseres; de burots; de descampats, on més tard va florir l'Eixample; de l'Estadi de Vista Alegre; de l'estesa de malalts a la Devesa, a l'espera d'una guarició miraculosa durant l'arribada de la Mare de Déu de Fàtima; del tren petit; de mercats, on acompanyava la meva àvia, que hi venia boix, farigola, gallerans, arboç i herbes de tota mena.

Amb el pas del temps les conquestes i derrotes d'un mateix acaben formant, reveladorament, una sola substància. Amb el pas del temps per a mi Girona no va ser *una* ciutat, sinó *la* ciutat, on bé o malament, on bé i malament, vaig fer-me. Avui, per a mi, Girona és el fons endotímic de què parla el neuròleg Philip Lersch: el fons de tots els fons. Mai no desembarquem de les nostres passions. I les passions són els amors, els desamors, els esports, els estudis, els cossos, els pisos on hem viscut, les paraules dites al rompent de l'alba, la nit en què vam deixar de ser qui havíem estat fins llavors, les obres de teatre, els estremiments de l'ànima, els concerts, els bars, els trèmolos dels *anys d'aprenentatge* si és que en la vida d'una persona hi pot haver anys que no siguin d'aprenentatge, l'enduran-ça d'algunes relacions dolentes, la por, els nostres morts, el primer alè teu i l'últim alè de la teva mare. La ciutat, Girona: les ganes de fugir-ne i de tornar-hi, i d'oblidar-la per sempre potser de tant que l'estimes. El fons de tots

els fons. Aquestes ciutats tan invisibles com incontestables són les que habitem. Són les que ens habiten.

La gent i les actituds (també) són ciutat

El sociòleg Zygmunt Bauman diu que "la ciutat és el lloc on conviuen estranys". L'historiador francès Marc Bloch diu que la ciutat és "el lloc d'una humanitat en particular". El filòsof Claude Lefort explica que Europa es va forjar a partir de les ciutats, enteses com a llocs de comerç i de refugi dels que buscaven la llibertat tot fugint de l'orgànic món medieval.

Ja en la seva etimologia el concepte de *ciutat* xifra una essència civil. El mot *ciutat* significa "població gran". Deriva de la paraula llatina *civitate*, que vol dir "conjunt d'habitants d'una ciutat. Aquesta paraula, al seu torn, deriva del mot llatí *civis-is*, "ciutadà", mot que queda emparentat amb *civil*, d'on es ramificarà la paraula *civilització*. Així doncs, hem partit d'una mesura de volum i hem acabat radicant en una mesura moral.

El poder d'equilibrar estranyeses, de sintetitzar les pluralitats humanes i de bastir un hivernacle, són els grans actius de la ciutat. Evitar la segregació entre estranyeses és un dels grans reptes de les ciutats contemporànies, ja que, a part d'un vessant legal, el concepte de ciutadania implica una poderosa càrrega de capital humà, cultural, històric, polític i moral.

Més enllà del món objectivament material (monuments, carrers, museus, arbres, adreces postals...), més enllà de la

representació legal de les ciutats, més enllà de l'espai físic que les ciutats ocupen, i més enllà de tot el que pot ser capturat per la fotografia, hi ha un altre component bàsic que forja una ciutat: les actituds de les persones.

La nostra manera de viure i de relacionar-nos són ciutat. La nostra manera de dir, de pensar, de callar, de caminar, de saludar i de mirar fan ciutat. També són ciutat i deixen un rastre indeleble com a ciutat els taxistes que enganyen els clients dilatant artificialment una carrera per encarir el trajecte; l'amable expenedora de bitllets darrere una finestreta del servei de transport públic; els governants que encara tracten els ciutadans com a súbdits; els fisioterapeutes que truquen als seus pacients per preguntar-los com evolucionen d'una lesió; els metges que atenen amb molts minuts de retard (fins i tot hores) als seus pacients perquè deuen considerar que el seu propi temps és més important que el dels altres; totes les persones que ignoren que els déus ens van donar dues orelles i una boca perquè, com a mínim, hem d'escoltar el doble del que hem de parlar; els que intenten que un ordit de xarxes clientelars substitueixi el poder democràtic i públic. O els que amb una sacralitzada pàtina acadèmica practiquen el despotisme il·lustrat i, dia sí dia també, incompleixen un dels principals preceptes que va formular l'ètica de Kant: tractar les persones com a finalitats en si mateixes, mai com a instruments del nostre interès egoista. Qui ignora aquest principi de dignitat primordial, treballa per a l'ombra, per a la destrucció de la *civitas*. En les actituds i en la volubilitat precisa de tots els nostres gestos individuals, minimalistes i quotidians, la ciutat també assoleix la seva corporeïtat. És un alè

tan contumaç i mineral com la muralla física que envolta Girona. La nostra ciutat contemporània s'ha fet gràcies a molts atlants (arriscar una llista aquí, significaria cometre l'error imperdonable d'oblidar noms, però em sembla que tots estarem d'acord que el *Breviari de ciutadania* de Carles Rahola, seria una de les millors síntesis de les actituds civilitzadores que pot oferir una ciutat i més en concret la nostra ciutat). Llocs i centres com la taverna El Cau del Llop, el cafè L'Arc, el cafè Le Bistrot, el bar Nummulit, el cinema Truffaut, la Casa de Cultura, el Centre Cultural de la Mercè, etcètera, han forjat els ossos de la nostra ànima, han forjat la ciutat

Arquitectes de la ciutat

El llibre *Les ciutats invisibles*, de l'escriptor Italo Calvino, teixeix un canemàs de proses poètiques en què la mort, el desig, l'esperança, la consumpció, la corrupció, la vida, l'oblit, el vertigen espiritual i la memòria esbossen un mapa de les ciutats invisibles. Al cim dels sorramolls de la imaginació del viatger Marco Polo s'alcen fonaments, murs, contraforts, cases i carrers tan perdurables com el granit o el marbre dels palaus de l'emperador Kubilai Khan, que escolta atentament el relat de l'aventurer venecià.

La fortalesa més imbatible sol ser la memòria creativa. Ho rubrica Narcís Comadira en el títol i en el contingut del llibre *Girona. Matèria i memòria*, una obra fundacional que té la doble virtut d'evocar la ciutat, i, alhora, de re-

construir-la. Sí, reconstruir-la. Perquè les formes de veure i les vetes de sensibilitat no són un utillatge neutre, sinó sistemes de reorganitzar la realitat, de percebre-la i (re) viure-la de manera diferent.

Les ciutats també, sobretot, estan construïdes amb la paraula. La literatura és el mode d'una imaginació invasiva de la realitat. Els escriptors contemporanis, igual que els de les èpoques anteriors, han vitalitzat els nummulits que constitueixen la nostra ciutat des de l'any 75 a.C. Arquitectes: Josep Pla (*El quadern gris* i *Girona, un llibre de records*); Carles Rahola; Prudenci Bertrana; Miquel de Palol (*Girona i jo*); Joaquim Ruyra (amb les narracions "Primer llustre d'amor" i "La fi del món a Girona"); Joaquim Pla Cargol i Xavier Montsalvatje, que l'any 1918 van publicar *Terra de gestes i beutat*, una joia literària imperdonablement descatalogada; Narcís Comadira; Josep Maria Fonalleras; Antoni Puigverd; Maria Mercè Roca; Manuel Castaño; Joaquim Espanyol (*Girona. Anatomia de la ciutat històrica*); Jordi Arbonès (*Girona, el pes de la metròpoli*); Josep Pujol; Gerard Bagué; Javier Cercas; Miquel Pairolí (a *Cera*, o al magnífic epíleg "Lectures inoblidables", del llibre *Exploracions*, que en un mateix magma textual fon literatura, ciutat i vida); Just Manuel Casero, Enric Mirambell, Eva Vázquez, Daniel Bonaventura, Jordi Vilamitjana, Jordi Soler, Imma Merino, Oriol Ponsatí-Murlà; el pòsit de les llegendes (profusament tractades per Carles Vivó, Ramon Alberch, Ramon Girona...); Mariàngela Vilallonga i Narcís-Jordi Aragó, que, entre d'altres aportacions, ens lleguen aquesta obra d'enginyeria de l'esperit que és *l'Atles literari de les terres de Girona*; i també les aportaci-

ons fragmentàries que han fet Eugeni d'Ors; Josep Carner; Josep M. López Picó; Joan Arús; Tomàs Garcés; Gabriel Alomar; Tomàs Roig i Llop; Josep M. de Sagarra; Marià Manent; Agustí Calvet; o el text corprenedor del dramaturg Álvaro Orriols, que al llibre *Las hogueras del Pertús. Diario de la evacuación de Catalunya*, revela que el buit i l'esperit del comiat també afaiçonen una ciutat. Orriols relata la nit que, després de la desfeta republicana, camí de l'exili cap a França, va passar al Teatre Municipal de Girona, reconvertit aleshores en un espectral centre d'acollida durant la retirada: "No hay acomodador, naturalmente. Cada cual escoge la butaca que mejor le parece. (...) Por orden del alcalde funciona la caldera de calefacción. Encendidas las luces laterales, la sala da la impresión de revivir los clásicos *descansos* de sus pasados días. Y uno espera, de un momento a otro, ver encenderse las baterías y alzar el telón, para adentrarse en el mundo maravilloso de la ficción escénica. Pero no pasa nada. Por esta vez el drama está en la sala, y es el telón el que parece mirarnos a todos con sorpresa. (...) Dispuestos a dormir, nos acomodamos lo mejor que podemos en una de las últimas filas de butacas. No puedo evitar que me invada una sombra de tristeza en esta espera extraña de la función que nunca empezará. Recuerdo que fue aquí, en esta misma sala, donde meses atrás un público entusiasta me aplaudía (...). Mientras me pierdo en estas reflexiones se apagan todas las luces de la sala, queda su claridad notablemente amortiguada, y en la suave penumbra van cesando las toses, se doblan las cabezas, y el *público*, cansado de esperar la función imposible, prorumpe en un concierto de ronquidos...".

Els espais d'ús públic com a principi de sinergia de la ciutat

Plató, al diàleg la *República*, va projectar un model de *ciutat ideal*. Es tracta d'un tot orgànic, en què l'estructura social de la ciutat és simètrica a una conjectural estructura de l'ànima dels individus. És un model temible, uniformitzador, inquietantment antropomòrfic. I des de la perspectiva contemporània resulta notòriament més pobre que no pas aquell concepte de ciutat que plantejaran Roma o Constantinoble (també anomenada la "Nova Roma"), un concepte de ciutat que, com l'antiga *polis* de l'Atenes de Pèricles, intenta fonamentar-se en els espais d'ús públic.

Hi ha períodes en què la ciutat remarca la seva funció com a acumuladora d'energies civilitzants, tal i com revela el tractat d'arquitectura civil plasmat per l'arquitecte romà Marc Vitruvi Pol·lió (segle I a.C.). Hi ha moments en què se subratlla que la ciutat és un espai mistificador de les qualitats naturals de la persona. Aquesta segona consideració és la que, per exemple, es materialitza amb l'escapisme privat que plantegen les *villae* romanes, inspirades en la idealització horaciana del camp enfront de la ciutat, glorificadores del *beatus ille* horacià, que posteriorment, amb la propagació renaixentista del *locus amoenus*, continuarà remarcant que la vida pura està en entorns naturals sempre apartats de les urbs, en llocs penetrats pel silenci i la bondat de la gent senzilla.

La ciutat articula el model i l'antimodel. La teoria agustiniana de la ciutat planteja un conflicte entre paradigma i realitat: la Jerusalem celeste és pura, perfecta i harmònica;

la Jerusalem terrenal, en canvi, és corrupta. Arribaran les grans utopies: l'illa Utopia, de Thomas More; la teocràcia com a base de la Ciutat del Sol, exposada per Tommaso Campanella; la terra mítica de la Nova Atlàntida, de Francis Bacon. Les ciutats són el *topos* precís de la lluita entre teories de fonamentació social. Així doncs, podem inferir que l'urbanisme i l'arquitectura són també cosificacions dels grans sistemes polítics. Són l'espai material on les idees cristal·litzen o s'arruïnen.

Arribaran els projectes renaixentistes i barrocs de l'Edat Moderna; la vocació civil de l'urbanisme neoclàssic; els designis revolucionaris i pretesament seminals del socialisme utòpic, amb els seus microuniversos exemplars; els plans higienistes en la remodelació de les ciutats durant la Revolució industrial (embrions dels futurs eixamples i de les ciutats-jardí); les propostes del moviment arquitectònic modern, com la utòpica Ausonia de F. L. Wright, que vol integrar l'arquitectura al paisatge; la Ville Radieuse de Le Corbusier, que, amb un zel racionalista, intentava millorar l'eficàcia de la ciutat; o el patró de planificació urbana de Lucio Costa per a la ciutat de Brasília... I arribaran les megalòpolis de l'època contemporània, que amb els seus nivells de pol·lució ambiental i les seves dificultats d'abastiment expressen els peus de fang del mite del creixement i del progrés il·limitats. Arribaran les distòpies: com ara la societat postnuclear que s'exposa a *Blade Runner*; la societat que George Orwell descriu a *1984*, en què el poder exerceix un control omniscient i la informació ha estat velada als ciutadans; l'univers d'*Un món feliç*, d'Aldous Huxley, en què una societat hipertecnologitzada que ha

eradicat la pobresa es revela incapaç de promoure la felicitat dels ciutadans; o *La carretera*, de Cormac McCarthy, en què es destaca que la fi de la civilització radica en la destrucció de la ciutat, i que tota minsa esperança de subsistència decrèpita, queda a la carretera incerta, apartada d'aquells grans focus de població on abans de l'holocaust la vida palpitava.

Enmig d'aquest fris temporal, arquitectònic i conceptual, Girona segueix sent el nostre enclavament, la nostra responsabilitat i la nostra única oportunitat. El geògraf Francesc Muñoz parla de la *urbanalització* de l'entorn humà. És a dir, parla de la concepció dels barris-dormitori de les àrees del voltant del centre de les ciutats; parla del residencialisme en la pitjor de les accepcions de la paraula *residencialisme*: com a concepció que celebra l'individualisme tot abolint els espais comunicatius que l'esfera pública promou.

Girona, que atresora moltes virtuts com a ciutat petita de l'Europa meridional, que ofereix moltes prestacions quant a qualitat de vida i dinamisme cultural, haurà d'evitar una degeneració contemporània que l'amenaça: la urbanalització. L'Eixample i les urbanitzacions més allunyades del centre físic i civil de la ciutat presenten mancança d'espais públics. La desamortització de Mendizábal primer, i més tard l'ocupació dels terrenys militars, van obrir l'Eixample de Girona. Tot i l'intent de crear espais de vida pròpia i socialment empàtica (espais universitaris, centres cívics, infraestructures esportives i culturals...), ni l'Eixample de Girona ni les urbanitzacions del radi estan irrigats per la força de l'esfera pública. A aquest factor *d'excés*, produc-

te de l'opulència, cal sumar-hi una altre factor, en aquest cas de *defecte*. Girona també presenta realitats creixents de guetització. Com és el cas de la Font de la Pólvora. I com és el cas de Salt, població artificialment anul·lada com a problema polític i social gràcies a posar un èmfasi legalista en la seva condició de ser *un altre* municipi. Conclusió: hi ha zones de la ciutat que, per voluntat pròpia o imposada, corren el risc de no reconèixer-se en la ciutat.

La formació de bombolles urbanes a través de la gentrificació

A l'estudi *Girona, anatomia de la ciutat històrica*, Joaquim Español, poeta i arquitecte, aposta per una arquitectura i un sentit de la urbanització que deixi de posar el carro davant dels bous i que, per tant, respongui a un ideal de civilitat, de cultura i de ciutadania. Per bé que focalitzat en la conservació i revitalització del barri vell de Girona, Español subratlla que els espais urbans han de reflectir la "lògica connatural que la història hi ha dipositat". Al mateix temps, Espanyol també propugna que els centres històrics de les ciutats "han d'evitar la gentrificació", és a dir, han d'evitar convertir una zona antigament degradada en un espai acotat i exclusiu, només accessible a les classes benestants.

Sobta –és un dir– passejar per la Girona vella, alçar el cap i comprovar que hi ha tants edificis deshabitats, la majoria en un estat de semiabandonament que imprimeix un aire desvitalitzador a tot l'entorn. Part del Barri vell sembla

amatent a l'espera d'una segona oportunitat immobiliària. I afronta aquesta transició instal·lat en el pol que precisament vol evitar. El Barri vell cedeix provisionalment els habitatges degradats. Els cedeix a immigrants o a estudiants empesos per la necessitat d'acceptar "lloguers més barats i més cèntrics". Però en paral·lel el Barri vell acarona la idea de revaloritzar-se i convertir-se en una zona residencial exclusiva, i, per tant, prohibitiva per a molts. D'aquesta manera els interessos privats hegemònics poden acabar imposant un residencialisme exsangüe, amb tota l'apagada d'espais públics que aquest fenomen comporta.

El poder de la representació de la ciutat

"La representació de la realitat ja implica la capacitat de transformar-la", escriu la lluminosa arquitecta mexicana Rozana Montiel, impulsora de projectes arquitectònics contemporanis que tenen un basament civilitzador i que no obliden l'íntima aliança entre arquitectura i construcció social. A través de la seva obra Montiel s'interroga per la direcció de tot acte d'intervenció urbanística. Creació d'espais de comunicació, obertures, volums, simetries, contrapunts, (des)proporcions..., tota aquesta bateria conceptual serà l'encarregada d'alenar un esperit civil. Tornem als ossos de l'ànima: viure no és només ocupar un lloc. Els components arquitectònics es prolonguen en una pràctica humana, reificada en els nostres hàbits, en els usos de l'espai, en els impulsos que l'espai és capaç de suscitar i de crear.

Aquesta consideració al voltant de l'obra de Montiel (emparentada amb la de l'arquitecte danès Jan Gehl, que va plantejar un projecte urbà per alliberar el centre de Copenhaguen i crear espais de vianants allà on abans hi havia una saturació de trànsit rodat) ens empeny a imaginar altres paradigmes de representativitat de la ciutat. Així, sota criteris no tan convencionals, podríem elaborar una estadística de les paraules amables o maldients que es pronuncien en un determinat carrer de la ciutat. O, ja en un contínuum de mesures a cavall de la física i la psicologia, podríem mesurar els somriures, els plors, els sons, les estafes, els compromisos, les converses, les relacions i els tipus de relacions, l'índex de brutícia, els vessaments de cortisol (hormona molt sensible als nivells d'estrès), el ritme de les passes, o els punts d'estabilització humana que es donen en una ciutat o en una àrea específica de la ciutat. Són aquestes, les mesures essencials dels llocs.

El mercats de la plaça del Lleó i de la Devesa, per exemple, són molt més que una exposició de mercaderies i una relació d'intercanvi comercial. La Rambla o la plaça del Vi són molt més que epicentres urbans. Són, és clar, ànimes civils, esperits cosificats.

L'espai és, alhora, mirall i imatge, figura i fons. És evident que els temps han canviat i que, per tant, el concepte de viatge actualment no és el mateix que fa cinquanta o –ja no diem– cent anys enrere. Podem solaçar-nos en el fragment memorable de Josep Pla en què l'autor empordanès descriu la fuetada que va rebre quan, després de deixar enrere el barri de Pedret, la nau imponent de la catedral se li apareix damunt l'arc de la tartana i se li estampa per

primera vegada a la retina. Podem lamentar que el recorregut subterrani del TGV impedeixi una visió de la ciutat als passatgers, que, abans, sobre el viaducte del tren convencional, tenien una privilegiada perspectiva impressionista del Barri vell. Però el que sí que resulta evident i salvable és que, llevat de l'accés oest venint de Sant Gregori i l'accés a través de Pedret, totes les altres entrades a la ciutat de Girona són lletges, depauperades, indignes de la riquesa de la ciutat a què menen. Els accessos sud (venint de Fornells de la Selva) i nord (venint de Medinyà) són entrades que exemplifiquen el concepte de *no-lloc*, encuyat per l'antropòleg francès Marc Augé per referir-se a aquells espais caracteritzats per la transitorietat, com ara els aeroports, les estacions de tren i de metro, les autopistes, els grans centres comercials... Aquestes entrades a Girona són *no-llocs*, espais anodins, despersonalitzats, que sense cap punt de repòs i d'interès queden definits pel tràfec incessant de la gent que va d'un punt a un altre. Són espais atapeïts de tanques publicitàries i de duríssims graffitis estampats a la façana de naus industrials abandonades. Tot aquest conjunt propaga un festí d'elements d'intrusió visual que bé caldria regular i limitar, com per exemple es va fer la ciutat de Houston en el seu dia. L'entrada est (venint de Quart) també queda desolada, aparedada entre edificis seriats, una margenera de riu abandonada, i una vorera estreta que ja remarca l'aïllament urbà (i social) de Vilarroja i la Font de la Pólvora. Són males cartes de presentació. No són entrades càlides, no estan compassades amb els sentits i mesures que la ciutat suscita.

L'àgora com a espai social per excel·lència

Per als antics grecs la ciutat no era únicament el centre polític, econòmic, religiós i cultural, sinó un ideal de vida, la forma més perfecta de societat civil. Ho saben molt bé els egoistes i els enemics de la civilització, que sempre intenten dinamitar la ciutat, perquè precisament la ciutat encarna aquest vell i encomiable ideal normatiu. La debilitació del poder civil i la desaparició d'espais públics és una de les degradacions més assetjants de les ciutats contemporànies.

Un cop la crisi ha tingut la virtut capiculada de frenar la concepció d'una Girona sotmesa al monopoli de l'urbanisme desbocat, i un cop els límits de creixement urbanístic de la ciutat estan més que definits, Girona necessita repensar els seus atributs bàsics, que *grosso modo* són aquests: l'eix comunicatiu privilegiat, el capital humà, el patrimoni cultural i l'activitat cultural.

La potenciació de l'esfera pública serà un dels cavalls de batalla de la Girona de principis del segle XXI. Les àgores han de ser un espai públic per a la *fricció*, entesa com a catalitzadora del diàleg. Com sempre, des de la Florència entre els segles XV i XVI, Maquiavel acudeix al nostre rescat. Aquest cop per recordar-nos que el mite del consens és un dels altres abusos del platonisme. Segons el realisme contumaç de Maquiavel les societats sense conflictes no són bons models d'estudi o d'inspiració. Només són paradigmes embalsamats, exemples que es revelen inútils a l'hora de copsar societats dinàmiques. Cal, doncs, abonar el conflicte enraonat, és a dir, la disensió, la ca-

pacitat de rèplica i la *compensació mútua de poders*. La ciutat és, per definició, conflicte. Les friccions, quan són gestionades cívicament, desemboquen en una maduresa fertilitzant.

Hi ha exemples que expressen la degradació de la nostra vida comunitària. M'estic referint a les ocupacions patrimonialistes de l'espai públic. Dins d'aquest arc podem trobar diversos graus de debilitament de la cultura comunitària. Un primer grau de degradació el materialitzarien vinyetes quotidianes, que, maquillades de familiaritat, velen els seus efectes socialment destructius. M'estic referint als amos de gossos que envaeixen impunement zones que haurien de ser compartides; em refereixo al delinqüent acústic, que amb la seva religió de decibels no se sent obligat a respectar ningú; em refereixo a grups juvenils agressius, que s'instal·len en espais públics tot alçant una frontera intimidatòria; em refereixo a la gent que buida els olis residuals a través de les canonades del seu edifici o que tira les piles elèctriques a les escombraries. Un segon grau seria el que encarnen els poderosos grups corporatius, que, sovint amb la complicitat activa o passiva dels poders civils, ocupen l'espai públic i, amb la quimera del mercat i del consumisme, suplanten la iniciativa social i institucional. Els poders civils, ni amb l'excusa real de la crisi pressupostària, han de creuar els braços davant d'aquesta situació ni buscar vàlvules d'oxigen tot delegant competències de cultura comunitària als voraços interessos de les firmes comercials. Un tercer grau de degradació de la vida comunitària el localitzem en la teranyina mafiosa organitzada. És un arc ampli. Abraça el lladre de guants blancs

que, des de darrera una finestreta corporativa i amb formes versallesques, es corromp i practica l'estafa. I abraça també les bandes urbanes extorsionadores, que intenten imposar el seu Estat dins de l'Estat de tots. La màfia sempre és la suplantació arbitrària i egoista de les normes que aspiren a una justícia civil. Una ciutat mai no pot ser còmplice d'aquestes actituds. I el millor antídot contra aquesta degradació és el govern civil i la fortalesa de l'esfera pública.

Per una cultura de l'esfera pública

Girona, enmig del desori que significa l'Eixample, presenta sobre la seva pell punts de tensió que expressen una lluita per no ser una ciutat adotzenada, una d'aquestes ciutats seriades, clòniques, uniformitzadorament indistintes.

Les zones decididament civils són justament en la intersecció de la trama de les dues parts de la ciutat, la vella i la nova. La zona decididament civil no és al sinuós call jueu, ni està davant la mola impositiva de la Catedral, ni a la plaça dels Apòstols, ni a la geometria esvelta de Sant Feliu, ni a la finesa de la capella barroca de Sant Narcís, ni en els replecs d'un barri vell subjugat a una concepció kitsch del turisme. Tampoc no és a l'Eixample, que encara assaja les costures que apedacin els dos hemisferis (en aquest sentit la nova estació del TGV està prenent tot l'aire d'una ampliació de la cicatriu). La trama civil és en els punts urbans que expressen una palpitació de vida pròpia: el Teatre Municipal, la plaça de la Independència, la Devesa (sovint segregada o massa retocada), el Pont de Pedra,

la Rambla, la Plaça del Vi, el Carrer Ciutadans i el Carrer Nou. Són punts de fuga del sentit vigilant de la Catedral. Alguns també són istmes abans d'entrar a l'Eixample. Són els eixos més hospitalaris, els més vius de la ciutat, els més propers a una esfera pública dinàmica.

Com que "la representació de la realitat ja implica la capacitat de transformar-la", per a Girona és un repte promoure aquests espais i pensar-ne de nous que generin emocions i realitats. La Marfà a part, Girona ha d'incrementar espais multifuncionals. Com que hi ha realitats que es pareixen amb fòrceps, cal edificar noves àgores. Cal repensar, per exemple, una remodelació amb vocació civilitzant de la plaça Catalunya, un espai urbà que bé podria jugar un paper d'estabilització, respir i de fomentació de les friccions i relacions humanes.

L'esfera pública, un organisme canviant

L'esfera pública i l'àgora en concret són organismes mutants. Els espais físics tradicionals (biblioteques, arxius, centres culturals, cinemes, teatres, esdeveniments al carrer), gràcies a l'auge aclaparador de les noves tecnologies, s'entrellacen cada cop més amb els espais virtuals. Part física i part virtual, doncs, deixen de contraposar-se i constitueixen dos vessants d'una mateixa esfera pública. Les àgores contemporànies ja no són només físiques. Podem localitzar esferes públiques que també són virtualitats materials. Sense anar més lluny, el CRDI, el Centre de Recerca i Difusió de la Imatge de l'Ajuntament de Girona,

s'està convertint en una materialització precisa de com les noves tecnologies poden preservar i difondre el patrimoni cultural al mateix temps que amplien l'esfera pública. Des del CRDI s'ha dut a terme una portentosa tasca de digitalització de la premsa i del patrimoni audiovisual (ràdio i televisió), s'han fet exposicions virtuals i s'ha creat el Museu de Fotografia de Girona (íntegrament online, que a través d'un ordinador, un mòbil intel·ligent o una tauleta amb visió 3D, permet recórrer una sala d'exposicions on s'exhibeix el contingut fotogràfic de l'Arxiu Municipal de Girona).

Tots aquests projectes proven quina prolongació admet l'esfera pública. Com també ho prova el portal de materials filosòfics titulat FilòPolis, (http://www.xtec.cat/~lvallmaj/index.htm), creat el 1996 pel catedràtic de filosofia Llorenç Vallmajó. El web és un ric passeig pels meandres de la saviesa i vitalitza uns materials filosòfics, artístics, científics, i literaris... Amb finíssimes il·lustracions a càrrec de Patrícia Torra, *FilòPolis* recrea l'arquitectura d'una ciutat. L'internauta pot passejar per aquesta ciutat i visitar i habitar (metàfores literals!) els edificis que la componen: els barris (antic i nou) dels filòsofs, el Jardí dels somriures, la Biblioteca, la Presó de barbaritats, l'Estadi Olímpic... Després d'anys i anys de visitar i llegir els textos de la creixent ciutat de *FilòPolis*, al feliç internauta l'assalta el fervor de la descoberta d'una civilització fèrtil, hospitalària, d'una virtualitat que deixa empremtes materials.

Aquesta prolongació de l'esfera pública també s'ha d'aplicar, és clar, a les inèrcies de la cultura i la política, a la divulgació, a l'aprenentatge i a la potenciació de deci-

sions que consolidin un tipus de ciutadà no només merament consultiu sinó participatiu i, en darrer terme, factualment decisori.

La memòria com a projecte civil

Amb la seva inigualable corrosió benèfica, escriu Elias Canetti: "Els intents de mantenir viva la memòria de les persones en lloc d'elles mateixes és tanmateix el més gran que ha aconseguit fins ara la humanitat".

Podem decantar aquesta sentència de Canetti per donar-li una orientació nostrada: seria paradoxal que després de perseguir i expulsar els jueus del call de Girona, no recuperéssim la seva memòria i la nostra infausta memòria de l'extorsió. Seria paradoxal que, en paral·lel a la recuperació de la memòria, no ens preguntéssim quins poden ser els jueus del nostre present.

Josep Pla deia que la literatura és una lluita contra l'oblit. Girona, a través dels arxius entesos com a pedra miliar d'un projecte civil de gran densitat, està lluitant contra la barbàrie deliberada de l'oblit. En paraules de Joan Boadas, director de l'Arxiu Municipal de Girona: "de fet nosaltres no fem més que recordar allò que els altres ja han recordat, en un permanent combat contra l'oblit per no veure'ns condemnats, només, a tenir present. O el que seria el mateix, viure en el risc d'habitar un país amnèsic".

Una prova evident d'aquesta voluntat civil la tenim en el fet que a Girona hi ha deu arxius, importantíssims (l'Arxiu Capitular de Girona, l'Arxiu Central Administratiu de

la Generalitat a Girona, l'Arxiu Central de l'Audiència Provincial de Girona, l'Arxiu d'Imatges Emili Massanas i Burcet, l'Arxiu de la Diputació de Girona, l'Arxiu Diocesà de Girona, l'Arxiu de la Universitat de Girona, l'Arxiu Històric de Girona, l'Arxiu Municipal de Girona, i el ja abans esmentat Centre de Recerca i Difusió de la Imatge). En aquest mateix sentit hi ha també una important tasca de projecció internacional. Per exemple, el Llibre del Sindicat Remença, del 1448, custodiat a l'Arxiu Municipal, ha estat inscrit al registre Memòria del Món de la Unesco. El proper octubre, amb el títol d'Arxius i Indústries Culturals, Girona organitza el Congrés Internacional d'Arxivística. O, una altra dada rellevant, és que l'Arxiu Municipal de Girona va signar un conveni amb la República de les Illes Marshall per digitalitzar tota la documentació aportada davant del Tribunal de Reclamacions Nuclears, un gavadal de documents que registren els greus problemes de salut que pateixen els habitants d'aquest atol del Pacífic des que, en plena guerra freda, entre el 1946 i el 1958, els EUA hi van fer proves atòmiques.

Postals de futur i mercantilització de l'esfera pública

Quines són les postals del nostre futur? ¿Quins són els elements del nostre entorn que desapareixen de manera gradual, que primer presenten desús, que després adopten una consideració *vintage* i que, finalment, ja esdevenen la nostra futura prehistòria? Desapareixen les bústies, les ca-

bines de telèfons, algunes llibreries i alguns edificis que formaven la nostra ànima... Hi ha, és clar, desaparicions imbatibles. I de res serveix la glorificació retoricada del passat (*o tempora, o mores*).

Però la pregunta vibra amb tota la seva força: ¿estem d'acord amb envellir de la manera que estem envellint? ¿Estem satisfets de comprovar que els locals històrics i d'interès cultural no gaudeixen de prou mesures proteccionistes i desapareixen perquè la gestió política i la iniciativa privada són incapaces d'aportar produccions de sentit social i de frenar la mercantilització de l'esfera pública? Quina és la nostra història en trànsit? Què desapareix? Seríem els mateixos si el Cau del llop, o el Bistrot o la Penyora fossin substituïdes per anodines i asèptiques ofertes de restauració? ¿Per què darrere del tancament de comerços *emblemàtics* i llibreries no s'intenta xifrar la pèrdua cívica i de sentit social que aquests tancaments comporten? No és només nostàlgia, no. És protecció d'un ecosistema que pel bé de tots ha de ser plural. ¿O és que volem un entorn envaït de franquícies, de multinacionals, de botigues de souvenirs, d'outlets, de comerços clònics, de parafarmàcies calcades de si mateixes, de megacomerços, de pubs irlandesos de recent fabricació però simuladament revellits, i d'altres teratologies que, amb els seus estereotips, uniformitzen i fan que cap ciutat sembli una ciutat en concret sinó només una inquietant ciutat ubiqua?

La fi de les rentes antigues posa en perill la continuïtat dels *comerços singulars*. El desembre de 2014 acaba la pròrroga de 20 anys de la Llei d'Arrendaments Urbans (LAU). A París les llibreries tradicionals subsisteixen grà-

cies a la protecció de l'Estat. Sovint des d'una apreciació superficial diem que les llibreries, les botigues, els bars, les biblioteques, els cinemes-miracle (tipus Sala Truffaut) o les sales teatrals-miracle (com la Planeta) són "valors estratègics". Sí. Com *estratègica* és la subsistència i la civilitat. ¿Per què no promoure botigues, centres i locals de tota mena amb personalitat pròpia? Viure a Girona, viatjar a Girona no ha de significar estar en una ciutat dissolutament *homologable*. Ha de comportar una idea específica de civilitat, un *ethos*. Aquest projecte, és clar, no depèn només de les administracions. Depèn també de la qualitat de la iniciativa privada i de la resposta social. En aquest sentit a Girona s'està lliurant una lluita silenciosa però important. No apuntarem noms per no ser acusats de fer publicitat, però recentment s'han implantat ofertes comercials innovadores, amb personalitat, lligades a la tradició i a les exigències connaturals de la ciutat. Cal esperonar aquest trencament del sentit gregari de la ciutat, aquesta resistència contra l'adotzenament i la dissolució.

La cultura

Enmig de tot aquest teixit no podia tardar a aparèixer un dels principis socialment vertebradors per excel·lència: la cultura. Per no ser infecundament digressiu o generalista, cal advertir-ho de seguida: la cultura no admet gaires atomitzacions. Al contrari, si no es vol forjar una cultura elitista i aïllada, cal entendre que la cultura implica tots els àmbits de la vida social.

La idea de ciutat és inherent a la idea de cultura, de cultura entesa com a segona biologia, entesa com a manera humana de ser i de construir l'espai comunitari. La cultura és un atribut de la política en el sentit clàssic de l'accepció: de procurar el bé del conjunt de la *polis*.

Equidistant de Barcelona i Perpinyà, capaç de beneficiar-se de les energies que emanen de la capital de Barcelona, punt d'articulació entre el Pirineu i la Costa Brava, singularitzada per una mitologia fonda, fonamentada en uns atributs socials i culturals que la propulsen a escala universal, pendent de definir la seva posició dins l'Euroregió, i revaloritzada per importants infraestructures culturals assentades a comarques (el Teatre-Museu Dalí, a Figueres; el memorial Walter Benjamin, a Portbou; l'Espai Carmen Thyssen, a Sant Feliu de Guíxols; els Jardins de Cap Roig, a Palafrugell i Mont-ras; els festivals de Perelada i Torroella de Montgrí, el festival Í-taca, el festival Acústica; la Fira del circ…), etcètera, tots aquests factors possibiliten que Girona tingui unes condicions excepcionals per continuar essent el que és: una ciutat amb relleu propi i amb potències enormes.

A mi m'inquieta un concepte que està molt en voga i que ja s'ha amonedat popularment amb un lema: "crear una *marca* de ciutat". Em sembla un producte de màrqueting que participa de tots els riscos d'aquells fenòmens dissenyats des d'un laboratori d'idees en què la cultura no sol ser considerada una finalitat en si mateixa sinó una activitat instrumental, al servei d'una expectativa ulterior. Si no es vol artificialitzar la cultura i rebaixar-la a una passatgera condició de la mercadotècnia, cal reconèixer que

una *marca de ciutat* no pot ser forjada des d'un laboratori o des dels punts programàtics d'una institució, sinó que ha de partir de la *naturalitat*, és a dir, de la tradició i de les forces actives i reals de la ciutat. Una manera de ser i de realçar-se no s'encarrega, no es dissenya. La veu pròpia, d'acord, pot forjar-se i créixer a partir d'estímuls. Però sempre surt de dins.

Girona té un patrimoni cultural importantíssim que fa que aquesta ciutat sigui una referència. Estem parlant, poca broma, d'una ciutat que no arriba als 100.000 habitants censats. I estem parlant d'una ciutat que té unes condicions insòlitament potents per redimensionar el paper de la cultura com a factor de cohesió social. La simple enumeració de les cristal·litzacions concretes d'aquests organismes culturals vius produeix un efecte aclaparador: el Call jueu, la Catedral, el Museu del Cinema, el Museu de la Catedral (amb 230.000 visitants anuals), la Universitat de Girona, el Museu d'Arqueologia de Catalunya, el Museu d'Art, el Museu d'Història de Girona, el Museu d'Història dels Jueus, el Museu de Fotografia de Girona, la Casa Masó, o la futura funció que es doni a la Casa Pastors després de la compra del fons Santos-Torroella. Passa el mateix amb els equipaments culturals: l'Auditori de Girona i Palau de Congressos (amb els seus cicles permanents d'activitats); els espais pluridisciplinars de la Casa de Cultura de Girona i del Centre Cultural de la Mercè; el Bòlit, Centre d'Art Contemporani; el CaixaForum Girona; l'espai Marfà, concebut per promoure els creadors musicals i el substrat creatiu; la Sala Planeta; el Teatre Municipal; el Teatre del Centre Cívic de Sant Narcís (per no parlar

també dels teatres de Salt, de Bescanó i de Celrà, que, tot i estar en municipis veïns, a la pràctica signifiquen una expansió dels recursos culturals dels gironins). Aquesta base material s'irriga amb un conjunt de festivals consolidats: el festival Temporada Alta, el Festival d'Art Independent Pepe Sales, Ibercamera, Black Music Festival, Festival Strenes, el Mot (Festival de literatura Olot-Girona), el Festival In-Somni, A Capel·la Festival, Inund'Art Milestone Project, Nits de Clàssica, el Festival de Cinema, Acocollona't, el Festival de Guitarra, el Festival Internacional de Mapping, el FITAG (Festival Internacional de Teatre Amateur), el Festival de Jazz de Girona, les Festes de Sant Narcís, Temps de flors...

Un cop remarcats aquests factors que són, al mateix temps, una realitat i una potència, cal reforçar-se, irradiar models de creativitat, originar espais socials i dinàmics, subratllar l'aposta d'una ciutat que, a través de l'activitat cultural, vol envigorir uns trets morals, estètics i, per damunt de tot, esperançadament civilitzadors.

És per això mateix que cal evitar tota temptació d'autocomplaença. Malgrat les seves potències i materialitzacions, Girona necessita fer un salt qualitatiu en matèria cultural, que, recordem-ho de nou, és també matèria política i social. Cal pal·liar errors. Entre d'altres atenuar una perillosa idea molt implantada socialment: la de creure que la cultura ha de respondre necessàriament a una rendibilització econòmica. Compte en confondre el pla civilitzador amb el pla economicista. Compte amb reduir la cultura a una mena d'apèndix del turisme. Cal fer un salt endavant. L'existència de tantes facultats universitàries en una ciutat

petita com la nostra no queda reflectida en el que hauria de ser un major vigor cultural de Girona. Aquí hi ha un camp important a recórrer. Cal fomentar fils de relació permanents amb la universitat i, sobretot, afavorir una auscultació contínua de les necessitats i apetències culturals dels estudiants. És clar: no tot és terra erma. L'actual ajuntament, tant a la Casa de Cultura com al Centre Cultural de la Mercè, ha destinat importants recursos a l'establiment d'ofertes culturals, artístiques i de formació que deixen pòsit cultural i que tenen el ciutadà com a objecte d'interès predilecte. L'univers cinematogràfic del Cinema Truffaut eixampla sensibilitats i ofertes. O el funcionament de llibreries com la Llibreria 22 –amb Guillem Terribas al capdavant, un dels atlants de la Girona contemporània– i la Llibreria Geli, que insinuen un camí en què els llibres adopten una dimensió d'àgora.

La cultura com a cohesió social

És evident que, encara que no disposi d'una vareta màgica per resoldre tots els problemes de justícia social, la cultura aporta un poderosíssim ventall de correctius socials, com ara una funció cohesionadora de la societat, la creació de recursos d'identificació, una visibilització de la ciutat, així com un importantíssim impacte econòmic.

La cultura, l'activitat cultural, ha de ser una energia que, en paral·lel a les conquestes estètiques i epistemològiques, no ha de perdre de vista la seva vocació civilitzadora i de construcció social. Hi ha societats avançades,

com França per exemple (que destina el 8% del seu PIB a polítiques culturals), que cada cop estan més polaritzades segons un binomi devastador: *gent culta*/*gent inculta*; *gent que accedeix a la cultura/ gent que no hi accedeix*. Un gran abisme (social, de valors, de possibilitats, d'inèrcies quotidianes, d'arrelament social i fins d'esperança de futur) separa aquestes dues esferes.

La cultura, l'accés a la cultura, per tant, ha de ser reivindicada com un dret i com un deure. No és un luxe ni un producte intercanviable, ni una concessió del poder de torn, ni un encàrrec *prêt à porter*. Ara més que mai, degut a les assetjants condicions de crisi, és quan la cultura és més necessària. Els criteris d'anàlisi social que aplicàvem deu anys enrere (o fins i tot menys), quan ser mileurista no era una benedicció com ara sinó un indici de precarietat, no expliquen la situació actual en què, per posar un exemple visible, molts cursos (de literatura, d'arts, d'humanitats, d'economia, de cinema, d'informàtica...) estan coberts amb persones matriculades que –per desgràcia– ara disposen de temps de formació perquè pateixen un "atur de llarga durada".

Escriu George Yúdice que la cultura a l'actualitat és "invocada per resoldre problemes que abans corresponien a l'àmbit de l'economia i la política". Yúdice, amb tota la raó, reivindica que la cultura "no pot ser considerada una mercaderia més ni els públics, uns consumidors", i també sosté que "la cultura és un tonificant de l'economia, la política i la democràcia". La cultura pot oferir autoestima, reforçar la dignitat, alçar dics contra la barbàrie i, en conseqüència, irrigar civilitat a l'organisme social.

La cultura com a accident i com a substància

Cal parlar menys de cultura i, en canvi, practicar-la més, fer-ne més. És en aquest sentit que conquestes (culturals) com les d'El Celler de Can Roca o Temporada Alta reuneixen, d'una banda, atributs poderosíssims i reveladors. I, de l'altra, tenen un poderós efecte d'impacte que irriga molts altres àmbits socials, culturals i econòmics de la ciutat.

Carles Gaig va estar molt encertat quan va dir que amb *El Celler de Can Roca* "tenim una cuina creativa amb memòria". El Celler de Can Roca ha fet diversos salts des dels seus inicis: l'obertura del restaurant dels pares, el trasllat a can Sunyer (2007-2009), l'obtenció de la tercera estrella Michelin (2009-2011), la menció de Professional Chef (2011-2013) i, finalment, el salt de 2013 amb la nominació de *Restaurant Magazine* com a millor restaurant del món. Aquest procés, a part de ser motivat per l'irrepetible geni creatiu, només ha estat possible perquè El Celler de Can Roca ha tingut un peu en la memòria i l'altre en la creativitat. És a dir responia a una tradició i a unes exigències *connaturals*.

El mateix es pot dir del festival Temporada Alta, que encarna un altre model de cultura viva i gravitatòria. Arrencat el 1992 amb un pressupost de 2.000.000 de pessetes i amb només quatres espectacles, ara, en la seva vint-i-dosena edició, aquest festival de referència dirigit per Salvador Sunyer, Josep Domènech i Marta Montalbán, té un pressupost de dos milions d'euros, atrau el públic local i forà, i en l'última edició va acollir 74 espectacles i en va

coproduir 26, en dotze espais escenogràfics repartits per tota la ciutat i la conurbació (Salt i Bescanó), en una clara dinàmica de dimensionar el caràcter radial de Girona. A més de l'oferta de qualitat, el festival Temporada Alta perfila una exemplar cultura de la gestió cultural.

Cultura de la gestió cultural

Per abordar de manera succinta aquest concepte resulta operatiu contraposar dos models en la cultura de la gestió cultural. D'una banda el model encarnat per Jack Lang, ministre de cultura francès en el primer govern de François Mitterrand. I de l'altra, el model encarnat per Václav Havel, escriptor, últim president de Txecoslovàquia i primer president de la República Txeca.

Jack Lang és una figura polièdrica. El seu nom implica l'assumpció de la cartera de cultura en una tradició tan antiga, rica i complexa com la de França. La seva gestió contempla encerts notoris. Com per exemple la creació d'*Els llocs de la memòria*, una recopilació i recreació dels llocs de la ciutat on hi va haver esdeveniments importants, com ara fets històrics o rodatges de pel·lícules cèlebres. Una altra decisió important de Lang va ser la redacció, l'any 1981, d'una llei de preu únic dels llibres, que a la pràctica va significar una mesura draconiana contra l'ofensiva monopolitzadora de les grans superfícies dedicades a la venda de llibres en detriment dels petits llibreters. Però més enllà d'aquests aspectes que necessiten recolzar-se en el poder de l'Estat, aquest ministre de cultura imposa

un model de gestió caracteritzat per la restauració de la *grandeur* cultural, per l'esplendor i la pompa dels fastos culturals quan reivindiquen una cultura reservada a unes elits creatives i moltes vegades –en una sinècdoque perillosament limitadora– del tot confosa amb l'art, fins al punt de sacralitzar l'art com a trop de la cultura. En aquest sentit Lang va implantar un model de gestió cultural que, en un circuit retroalimentari, vinculava cultura i política. La pitjor materialització d'aquest estil la tindríem en aquelles polítiques municipals que acudeixen a la cultura d'una manera retòrica, entenent que la cultura té *només* un valor instrumental, com a preuada pàtina política amb què el poder institucional s'embelleix i es presenta en societat com a *digne* i *sensible*.

Deu anys després de Lang, el 1991, Vàclav Havel, en una altra latitud política, de democràcia en consolidació, expressa la idea que la cultura està (ha d'estar) en tots els àmbits socials. Només així, la cultura estarà constituïda de la manera que té la ciutadania de ser i de viure i de construir la *civis*. Oposat a l'elitisme dels *happy few*, Havel defensa la "solidaritat creadora" i la genètica popular de la cultura.

Els equipaments culturals de la ciutat de Girona, les sales d'exposicions, els museus, els monuments, els festivals promouen una aposta directa per l'exposició de manifestacions culturals de referència internacional. En canvi el Bòlit Centre d'Art Contemporani, les ofertes culturals de la Casa de Cultura, el Centre Cultural de la Mercè, el Galliner, l'Espai Marfà i també d'una manera molt significativa el festival de teatre Temporada Alta, sense oblidar

l'excel·lència cultural, permeten la implementació d'una cultura d'origen i orientació populars, de substrat civil, emanada de les pròpies entranyes i inèrcies de la ciutat.

Amb uns pressupostos municipals en matèria de cultura que per aquest any pugen a un total de 7.247.024'52 euros (desglossats en 1.155.456'09 euros per partides per al departament de Cultura de l'Ajuntament; 1.682.713'38 euros en Biblioteques; 1.584.717'25 euros en Museus; 1.367.847'79 euros en Teatre; 640.165'96 euros en el Centre Cultural la Mercè; 207.855'69 euros en el Centre d'Art Contemporani; i 608.268'36 euros per a l'Espai Marfà) seria absurd que Girona cedís a dues temptacions equiparablement evasives. D'una banda, sotmetre's a la cultura de l'impacte pròpia dels megaesdeveniments (grans noms, firmes oneroses, pompa i espectacles efectistes contractats per una agència cultural). I, de l'altra, confiar en *l'autogestió cultural*, concepte molt equívoc però que apel·la a la generació espontània, i que confia que, sense cap tipus de direcció política ni cultiu social, del substrat popular emergirà màgicament una manifestació cultural esponerosa.

Ara i aquí els principals riscos d'embastardir un projecte cultural són l'antiquíssima temptació de les construccions faraòniques; l'establiment d'una xarxa clientelar al voltant dels distints poders; la propugnació d'una suposada *cultura vertadera* instruïda per les rígides estètiques oficials decretades per l'acadèmia de torn; la recerca d'una *marca* de ciutat (mercantilització banal d'una organicitat viva i fins a cert punt necessàriament incontrolable i descontrolada com ha de ser la cultura); creure que la inversió cultural és igual a la rendibilitat mediàtica; i confondre la

gestió cultural amb l'ortodòxia política, com si les necessitats i els tempos de la política fossin els mateixos que els de la cultura. En aquest sentit el festival Temporada Alta encarna un model de gestió cultural, perquè emergeix de les condicions *naturals* de la ciutat, perquè aposta per l'excel·lència creativa i perquè, sense caure en el localisme, irriga el substrat creatiu autòcton.

El risc de la hipertròfia (I)

En un recent debat, l'economista Luigi Zingale de la Univesitat de Chicago, diagnosticava nítidament la força del turisme aplicat a Itàlia: "Hi ha quatre mil milions de xinesos i mil milions d'indis que volen veure Roma, Florència i Venècia. Ens hem de preparar per això. Itàlia no té un futur en la biotecnologia, ja que, per desgràcia, les nostres universitats no estan al nivell, però té un futur en el turisme".

A Girona cal, és clar, potenciar el turisme, però salvant els riscos del monocultiu d'aquesta activitat. El turisme no pot ser els marcapassos hegemònic de les dinàmiques de la ciutat si la ciutat no vol artificialitzar-se i transformar-se tota ella en un aparador, en una museïtzació reductible a la lògica momificada de l'espectacle industrial propi dels parcs temàtics. La ciutat ha de generar sentit més enllà del turisme. Per això un s'esglaia cada cop que sent que cal supeditar (alerta: no *vincular*, sinó *supeditar*) els estudis profesionals i universitaris als sectors econòmics emergents o més estratègics de l'economia local, és a dir, el *turisme*.

El risc de la hipertròfia (II)

Al voltant de l'èxit d'El Celler de Can Roca es pot crear una hipertròfia. Sense entrar a fer funambulismes de suïcida i sense minimitzar la importància d'El Celler de Can Roca, cal reconèixer que, de la seva imatge paradigmàtica, se n'està fent ús i abús, n'està brollant una cascada moral difícil de pair. El Celler de Can Roca serveix per explicar una moral del treball basada en l'excel·lència, el sentit de la feina i l'aposta. Serveix per elevar les nostres aspiracions, per posar Girona en el mapa... Però la suma de totes aquestes veritats parcials poden forçar un diagnòstic deformant, que ens faci oblidar que El Celler de Can Roca parteix de la regla excepcional de la genialitat, que és una cuina per a les elits, i que, el seu exemple, hauria de cristal·litzar en versions gastronòmiques més modestes i que prodiguessin una cuina local de qualitat. És a dir, restaurants del centre de la ciutat en què poguessis menjar cuina tradicional, digna i amb productes de proximitat. Fenomen que ara, llevat de comptadíssimes excepcions, brilla per la seva absència.

El risc de la hipertròfia (III)

La idea de promoure una Girona com a ciutat escènica és el projecte més vertebrador i entusiasta que té la ciutat en aquests moments. Però caldrà tenir en compte mesures compensatòries en la seva aplicació. Caldrà vetllar perquè Girona no sigui una ciutat d'un sol format, com per exemple Avinyó, que es delega quasi exclusivament al format

teatral i passa la resta dels onze mesos de l'any en letargia. Per sort el teixit cultural de Girona té molts altres registres per completar aquesta opció.

El pla estratègic de cultura

El Pla estratègic de cultura de la ciutat de Girona, que un grup de ciutadans dels més diversos àmbits culturals van començar a confeccionar l'any 2009 i que va ser aprovat el març del 2011, establia unes quantes línies que consolidaven l'aposta política per la cultura: aprofundir en Girona com a ciutat escènica, potenciar el Consell de les Arts, millorar els canals entre cultura i turisme, i garantir l'accés de la cultura a tothom. Es tracta d'un programari assertiu i intel·ligentment plàstic, que proposa una concreta cultura de la cultura. Ara, estamordits per la crisi, no sembla que aquestes línies s'estiguin implantant amb prou èmfasi. El Consell de les Arts porta tres anys reduït a tribunal de la concessió de les beques Kreas. Malgrat el mèrit d'haver amplificat les ofertes de la Casa de Cultura i del Centre cultural de la Mercè, la socialització de la cultura té encara pendent un programa integral, que optimitzi els punts esmentats i que busqui una funció cohesionadora a la cultura.

El rigorós present

Hi ha dues temptacions inherents als diagnòstics històrics i fins a la mateixa pràctica de la historiografia. Una

és la d'explicar la història com si només allò que ha passat pogués haver passat. L'altra és la d'explicar la història com si tot allò que ha passat fos una realització empobrida de les altres opcions que no van cristal·litzar i que haurien estat infinitament millors.

És indiscutible que Girona té assignatures permanentment pendents. Diverses: la segregació de la Devesa, la integració del barri de les Pedreres, l'endèmic aïllament social de la Font de la Pólvora, el nyap de la Plaça Catalunya, la patrimonialització de la vida pública orquestrada per l'influx de les xarxes clientelars... Però també és indiscutible que l'any 1979, amb el primer ajuntament democràtic després del franquisme, Girona enceta una etapa de majoria d'edat política. Joaquim Nadal inicia un mandat com a alcalde que es perllongarà durant gairebé vint-i-tres anys. És un mandat que cristal·litza en diversos plans: en una política de preservació del patrimoni històric (el Pla especial del Barri Vell de l'any 1983 evita el desguitarrament del casc antic), en una política que deslliura la ciutat de la tutela eclesiàstica i militar (la compra de Sant Domènec i de les casernes de la carretera de Barcelona són emblemes materials d'aquest procés), i en una política que intenta la soldadura urbana i social en una ciutat cada cop més policèntrica.

Podem debatre'ns en una miríada de diagnòstics que apunten que hi ha gestions que podrien haver estat millorades. Però, a manera d'inventari, cal reconèixer que el mandat de Joaquim Nadal significa una refundació de Girona. Són anys que han enterrat un passat sinònim de grisalla i que han marcat positivament molts sentits i possibilitats de

futur de la ciutat. Després, amb el mandat d'Anna Pagans primer, i de Carles Puigdemont en aquests moments, la ciutat ha d'afrontar reptes difícils, salts qualitatius que potser no seran tan espectaculars ni refundacionals però que tanmateix, perquè tots els modes verbals es conjuguen en present, seran els nostres anys imprescindibles. El cas és que la ciutat actual ha de lidiar amb la penúria econòmica (l'ajuntament té un deute d'uns 12.000.000 d'euros), ha de repensar el seu creixement perquè Girona pràcticament ha esgotat el seu sòl administratiu, ha de soldar-se amb els nous espais oberts (Girona II, la Creueta, el campus universitari de Montilivi), i la ciutat ha de crear nous sentits de ciutat, que la salvin del declivi de la indolència pròpia de les inèrcies autoconcloents o de la voracitat de l'anarcocapitalisme. Estem parlant d'un repte tan apassionant com necessari.

A *El príncep*, Maquiavel, inspirant-se sempre en Roma com a model de ciutat, parla de la importància dels *tribuns de la plebs*, que a la pràctica era un grup que funcionava com a autèntic contrapoder. La compensació mútua de poders és una de les grans assignatures pendents de la Girona contemporània. Òbviament les lògiques de poder dins de la democràcia han destruït les inèrcies totalitàries. Però no han deixat d'imposar l'homogeneïtat uniformitzadora del poder, la defensa a ultrança d'una ortodòxia programàtica que també adopta formes proverbials, com ara "és un dels nostres". Ara es tractaria de fer un pas més. Per a Maquiavel no era recomanable "anar tots a una", sinó al contrari. Es tractava d'incitar "la desunió de la plebs i el senat", l'únic sistema que, segons ell, va fer que Roma fos tan po-

tent. *Mutatis mutandis* a Girona cal separar *el senat de la plebs*, promoure òrgans ciutadans i inèrcies populars que afavoreixin la compensació mútua de poders, disgregar pràctiques de poder molt tròfiques, possibilitar la crítica pública del poder institucional, evitar l'autisme del poder, evitar que el poder sigui una finalitat en si mateix i, per tant, un circuit de lògica retroalimentària.

El llenguatge

Com en una revelació celebrada en el cor del llenguatge, la nostra vida civil contemporània s'explica a partir de neologismes: *smart city*, *skyline*, *bussines* del turisme, o els ja lingüísticament normalitzats dúmping, màrqueting...

A la ciutat s'està intentant crear un entorn tecnològic suposadament destinat a la millora de vida dels ciutadans. S'implaten aplicatius tecnològics que ens permeten conèixer la història de la ciutat, desfibril·ladors elèctrics, no han de trigar gaire a imposar-se els carregadors per a cotxes elèctrics, hi ha codis IQR escampats arreu de la ciutat (tant per desplegar una informació per als turistes com per certificar una llicència d'obres), hi ha semàfors intel·ligents... Parlar de *smartcity*, de ciutat intel·ligent, és utilitzar un concepte carregat d'autopropaganda. No es tracta de fer una apologia de la romanalla i, en nom d'una obscura puresa pretecnològica filla de la beneiteria del credo del bon salvatge, negar-se a reconèixer les aportacions que la tecnologia fa en la millora de la nostra qualitat de vida. Es tracta de reivindicar una ciutat integralment intel·ligent.

Es tracta de reivindicar una ciutat que, en una explosió d'ideal socràtic, associï el concepte d'intel·ligència al de moralitat. És a dir, es tracta de demanar una ciutat que és *intel·ligent* perquè està al servei de la igualtat, de la justícia, de la inclusió, del respecte i de la dignitat. Cal pensar una tecnologia que no sigui merament funcional, que estigui al servei de tots aquests valors antics, que sempre han marcat la frontera entre la justícia i la injustícia. Mentre els ciutadans de la ciutat tecnològica pateixin privacions greus, la nostra ciutat no serà pròpiament intel·ligent. Bosses de pobresa, estudiants que han de renunciar a una matrícula universitària perquè ni ells ni la seva família poden pagar-la, una legió de ciutadans que (mal)viu en condicions laborals precàries i d'explotació..., tot això no es contrapesa amb tecnologies que ens permeten saber en quin punt del carrer hi ha un aparcament lliure per al nostre vehicle, o amb la regulació telemàtica dels sistemes de reg dels parcs públics, o amb un programa eficient de reciclatge.

El concepte de *smartcity* ha d'aspirar a la plenitud. A l'assoliment d'un grau elevadíssim de transparència en la gestió governamental, teleassistència en el camp de la salut, millora dels temps de resposta administratius, agilització dels tràmits burocràtics, optminització dels sistemes d'informació ciutadana, capacitat de fer que el ciutadà deixi de ser un mer subjecte consultiu i passi a ser element actiu en la presa de les decisions comunitàries, etcètera. Els criteris de representació ja impliquen la capacitat de transformar la realitat. El nostre *skyline* també ha de ser moral.

Bibliografia

Bauman, Zygmunt. (2004). *La ciudad sitiada*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.

Comadira, Narcís. (1992). *Girona. Matèria i memòria*. Barcelona: Empúries.

Español, Joaquim. (2003). *Girona. Anatomia de la ciutat històrica*. Fotografia de Josep M. Oliveras. Girona: Ajuntament de Girona / Lunwerg.

Maquiavel. (1993). *El Príncep*. Traducció: Jordi Moners. Barcelona: Edicions 62.

Mumford, Lewis. (2012). *La ciudad en la historia*. Logroño: Pepitas de calabaz.

Muñoz, Francesc. (2008). *Urbanalización: paisajes comunes, lugares globales*. Barcelona: Gustavo Gili.

Orriols, Álvaro de. (2008). *Las hogueras del Pertús: diario de la evacuación de Catalunya*. Corunya: Edicios do Castro.

Puig Picart, Toni. (2006). *Ciudad y cultura en el siglo XXI*. Buenos Aires: Ediciones CICCUS.

Yúdice, George. (2002). *El Recurso de la cultura: usos de la cultura en la era global*. Barcelona: Gedisa.

Conferències a l'**Arxiu Municipal**

1 Segona República i Guerra Civil a Girona (1931-1939)

2 Església, societat i poder a Girona. Segles XVI-XX

3 Girona i la Guerra del Francès (1808-1814)

4 Girona 1939-1953
Exilis, repressions i complicitats

5 Ensenyar i aprendre. Mestres i estudiants a la Girona del segle XX

6 El govern de la ciutat (I)
De la Gerunda romana (segle I aC) a la Girona borbònica (segle XVIII)

7 El govern de la ciutat (II)
De la Guerra del Francès a la fi del franquisme

8 Girona. Construir la ciutat (I)
De Kerunta a la crisi baixmedieval

9 Girona. Construir la ciutat (II)
De l'edat moderna als nostres dies

ISBN 978-84-8496-200-7

Ajuntament de Girona